

KASTAMONU

İletişim

Araştırmaları Dergisi

Sayı: 1 - Güz/ 2018

Hakemli Elektronik Dergi

Veysel Karani Şüküroğlu

Tüketim Toplumu: Tüketici Kimliği ve Sembolik Tüketim Açısından Bir Değerlendirme

Mehmet Yılmazata

2. Meşrutiyet, Bosna-Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı

Kadir Gülen

Karl Popper, Tarih ve Marksizm

Erdem Güven

Türk Basınında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği

Ayşe Usta

Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış

Elif Eşiyok, Alper Güzel

Ankara'daki Özel Hastanelerin Kurumsal İnternet Sayfalarında Yer Alan Haberlere Yönelik Bir İnceleme

Sezen Gürüf Başekim

Çınar Ağacı (2011, Handan İpekçi) Filminde 'Modernlik Nostaljisi'

Zübeyde Süllü

Sözlü Kültürden Dijital Kültüre İletişim ve İletişim Araçlarının Tarihsel Kökenleri

Nehir Durna

Kitap İncelemesi: Kültürel Çalışmaları Nasıl Anlamalıyız?

E-ISSN: 2667-727X

KASTAMONU

iletifim

Araştırmaları Dergisi

Hakemli Elektronik Dergi

Güz 2018, Sayı 1

Yayın Tarihi: 31.12.2018

KASTAMONU İletişim Araştırmaları Dergisi

Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi

Sahibi

Prof. Dr. Seyit AYDIN
Rektör

Editör

Prof. Dr. Muharrem ÇETİN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Halil TAŞTEKİN
Arş. Gör. Sarper BÜTEV
Arş. Gör. Meryem SALAR
Arş. Gör. Ezgi DİLEK

Teknik Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Halil TAŞTEKİN

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Erdem GÜVEN
Doç. Dr. Ayşe ASKER
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN
Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde SÜLLÜ

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdülrezak ALTUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ATALAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Zakir AVŞAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BİBER	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir CANÖZ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı GÖNENÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRCAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. E. Demet GÜRÜZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin Murat HAZAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İRVAN	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALENDER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KARASAR	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TAYFUN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TOPAL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun TOPSÜMER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sezai TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Cem YAŞIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi

Yayın Türü: Yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli, yaygın, süreli bir elektronik dergidir.

Yönetim Merkezi ve Adresi : Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, 37150 Kuzeykent, Kastamonu
Tel : 90 366 280 25 28
Faks : 90 366 280 25 02
Web : <http://iletisimdergisi.kastamonu.edu.tr>
E-posta : iletisimdergisi@kastamonu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Veysel Karani Şüküroğlu

Tüketim Toplumu: Tüketici Kimliği ve Sembolik Tüketim Açısından Bir Değerlendirme
1-23

Mehmet Yılmazata

2. Meşrutiyet, Bosna-Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı
24-41

Kadir Gülen

Karl Popper, Tarih ve Marksizm
42-57

Erdem Güven

Türk Basınında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği
58-73

Ayşe Usta

Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış
74-90

Elif Eşiyok, Alper Güzel

Ankara'daki Özel Hastanelerin Kurumsal İnternet Sayfalarında Yer Alan Haberlere Yönelik Bir İnceleme
91-100

Sezen Gürüf Başekim

Çınar Ağacı (2011, Handan İpekçi) Filminde 'Modernlik Nostaljisi'
101-118

Zübeyde Süllü

Sözlü Kültürden Dijital Kültüre İletişim ve İletişim Araçlarının Tarihsel Kökenleri
119-135

Kitap İncelemesi

Nehir Durna

Kitap İncelemesi: Kültürel Çalışmaları Nasıl Anlamalıyız?
136-143

Tüketim Toplumu: Tüketici Kimliği ve Sembolik Tüketim Açısından Bir Değerlendirme

Consumption Society: An Evaluation In Terms of Consumer Identity and Symbolic Consumption

Veysel Karani Şüküroğlu, Dr., E-posta: vsukuroglu@yahoo.com

Anahtar Kelimeler:

Tüketim, Kimlik,
Tüketim Toplumu,
Tüketici Kimliği,
Sembolik Tüketim

Öz

Tüketim genellikle, insan ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlansa da, insanları ve içinde buldukları toplumu anlamlandırmanın yollarından biri olarak kendisini gösterir. Bu durum, tüketicilerin hayatlarında, ihtiyaçlarla olan ilişkilerinin farklılaşması açısından önemli rol oynar. Bu farklılaşma sonucunda tüketicilerin tüketim faaliyetlerine yükledikleri anlamlar değişmeye başlar. Tüketiciler, bu anlamları semboller vasıtası ile yüklerler. Bu çalışmada, tüketim toplumu, tüketici kimliği ve sembolik tüketim kavramları üzerinde durularak, tüketim toplumunun tüketici kimliği ve sembolik tüketim açısından bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Keywords:

Consumption,
Identity,
Consumption
Society,
Consumption
Identity, Symbolic
Consumption

Abstract

Consumption shows itself as one of the ways of interpret human and the society that s/he takes part in, even if it is generally described as meeting human needs. This issue plays an important role on consumers' life in terms of differentiating their relationship with their own needs. As a result of this differentiation, the meanings that consumers attribute to consumption activities begins to change. Consumers attributes to these meanings through symbols. In this study, consumption society is evaluated in terms of consumer identity and symbolic consumption by emphasizing the consumption society, consumer identity and symbolic consumption notions.

Giriş

İnsanın doğasında var olan bir olgu olan tüketim, az ya da çok tutarlı bir söylem içinde bir araya gelen tüm ileti ve nesnelere sanal toplamıdır. Başka bir ifade ile tüketim, işaretlerin sistematik manipülasyonundan meydana gelen bir etkinlik olarak kendisini göstermektedir.

Featherstone, tüketimin; “tahrip etmek, harcamak, israf etmek ve bitirmek” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Baudrillard’a göre, tüketim gereksinimleri tatmin etmede bir “gösterge sistemi” olarak tanımlanmıştır. Bireyin kendini ifade etme ve konumlandırmada kullandığı araç olarak tüketim, bir anlamlandırma ve iletişim sürecidir. Baudrillard’a göre; tüketim etkin ve kolektif bir davranıştır; bir zorlama, bir ahlak ve bir kurumdur. Tüketim, grup bütünleşmesi ve toplumsal denetim işlevi olarak özümlenen bir toplumsal değerler sistemidir.

Tüketimin, gündelik bir hayat ideolojisi olarak, özellikle de kapitalizm için en değerli ideolojilerden biri olduğu düşünülmektedir. Yeni tüketim düzeni, üretilen malların rahatlıkla satılmasını ve bunu engelleyen geleneksel ve kültürel farklılıkların esnekleştirilmesini sağlamaktadır.

McGregor (2002), insanların yaşadıkları sürece birer birey olarak tüketici olduklarını ifade etmiştir. İnsanlar, hayatlarını sürdürebilmeleri için tüketebilecekleri ürün ve hizmetleri elde etmeye çalışmaktadırlar. Tüketici olmak istisnasız olarak bütün insanları kapsayan değişmez bir özellik olduğundan, iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanması için ürün ve hizmetlerin satın alınıp kullanılması tüketici olmanın en önemli özelliğidir.

Geleneksel anlamda tüketim “ihtiyacın olduğu kadar tüketme” anlayışı üzerine kurulurken; modern, fordist, post-modern ve post-fordist olarak adlandırılan dönemlerden itibaren ise “ihtiyacın olduğu kadar tüketme” anlayışı, yerini “istem”, “arzu”, “statü” ve “haz” gibi anlayışlara ve güdülere bırakmıştır. Böylelikle tüketim, ihtiyaçların tatmininden ziyade arzuların tatminine doğru bir evrim geçirmiştir. İnsanlar ürettikleri ile değil, tükettikleri ile kimliklerini ve değerlerini kazanır duruma gelmişlerdir. Tüketimin, insanların sosyal çevresini ve toplumsal konumunu belirleme özelliği önem kazanmıştır. Çünkü tüketim, tüketicilerin yer aldığı sosyal grupların kendilerini ifade etme biçimi haline gelmiştir. Tüketiciler artık ürün ve hizmetleri hem fiziksel ihtiyaçlarını tatmin etmek için hem de onlara yükledikleri semboller ve mesajlar yoluyla statüleri ve sosyal sınıfları hakkında çevrelerine sinyaller göndermek için tüketmektedirler. Dolayısıyla tüketimi sosyal gruplar arasında farklılıklar ortaya çıkaran toplumsal ve kültürel bir süreç olarak tanımlamak mümkündür.

Tüm bu tespitlerden hareketle hazırlanan bu çalışmada genel olarak, ihtiyaçların tatmininden ziyade arzuların tatminine doğru evrim geçiren tüketim anlayışı ve tüketim toplumu arasındaki ilişkinin tartışılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, betimsel tarama modeli kullanılarak, tüketim ve tüketim toplumu kavramları arasındaki ilişki, bunların kimlik oluşumu üzerindeki etkileri, kimlik ve sembolik tüketim perspektifinden incelenmiştir. İnceleme, arzuların tatminine doğru evrim geçiren tüketim anlayışının gelişmesinde sembollerin nasıl rol oynadıkları ve bunların tüketicilerin kimliklerini nasıl

etkilediğinin ortaya konulması bağlamında tanımlayıcıdır.

Tüketim ve Tüketim Toplumu

Featherstone “tüketim toplumu” kavramını üç temel perspektif ile açıklamaya çalışır. Bunlardan birincisi, maddi kültürün tüketim malları, alışveriş alanları ve tüketim alanları biçiminde büyük miktarda birikmesine yol açan kapitalist meta üretiminin genişlemesine yaslanmasıdır. İkinci perspektif; ürünlerden elde edilen doyumun, doyum ve statünün enflasyon koşulları altında farklılıklarının sergilenmesine ve korunmasına bağımlı ürünlere erişimin toplumsal olarak yapılanması ile ilgili olmasıdır. Yani insanlar toplumsal bağlar ve ayrımlar oluşturmak için tüketirler. Üçüncü perspektif ise, çeşitli şekillerde dolaysız bedensel tahrik ve estetik hazlar yaratan ve tüketicinin hayalinde ve tikel tüketim alanlarında coşku ile karşılanan duyuşsal hazlar, rüyalar ve arzulardır (Featherstone, 2013: 38).

Yukarıda bahsedilen perspektifler bağlamında tüketim toplumu incelendiğinde Featherstone, birinci perspektifte tüketimin üretilmekte olduğunu söylemektedir. İnsanlar arzularını tatmin etmek için satın almakta olduklarından bu koşullarda üretimin tek gayesinin tüketim olduğunu ifade etmiştir. Özellikle 20. yüzyılda kapitalizmin fordizmden aldığı destekle yeni pazarlar inşa edilerek, kamuların tüketicilere dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu da reklam ve diğer medya yolu ile gerçekleşmektedir. Örneğin, Horkheimer ve Adorno üretim alanında tezahür eden meta mantığının ve araçsal rasyonalitenin aynısının tüketim alanında da olduğunu vurgulamışlardır (Featherstone, 2013: 39).

Horkheimer ve Adorno’ya göre, belirli olan şey, sistem içinde yer alan tüketicinin iplerinin elden bırakılmaması, tüketiciye bir an olsun direnişin mümkün olduğunu sezdirmemeye gerekliliğidir. İlke, bir yandan tüm tüketici gereksinimlerinin kültür endüstrisinin bir nesnesi olarak yaşamasını sağlayacak biçimde düzenlenmesi ile ilgilidir. Kültür endüstrisi bu aldatmacayı tüketiciye doyum diye yutturmakla kalmaz, bunun da ötesinde tüketicinin zihnine, ona ne sunuluyorsa onunla yetinmesi gerektiğini de kazımaktadır. Konumunu sağlamlaştırdıktan sonra da, kültür endüstrisi tüketicilere istediğini yaptırabilmekte, gereksinimlerini yönlendirebilmekte ve denetim altına alabilmektedir (Horkheimer ve Adorno, 2010: 189-190). Böylelikle, sistem, tüketimi yeniden üreterek, kitleleri denetim altında tutmaya çalışmaktadır.

İkinci perspektif ise, malların toplumsal ilişkilerde sınır çizgileri çekmek için kullanıldığını, toplumsal olarak yapılanmış yolları işaret eden bir “tüketim mantığı” olduğunu savunmaktadır. Tüketim ve hayat tarzı tercihleri, ayırım yapan yargılar içermektedir. Bu ayırım yapan yargılar, bizim başkalarına ilişkin kendi tikel beğeni yargımızı tanımlayabilir ve sınıflandırılabilir. Tikel beğeni öbekleri, tüketim tercihleri ve hayat tarzları, özgül meslek ve sınıf fonksiyonlarına denk düşmektedir.

Böylece tarihteki tikel bir noktada yer alan, verili bir toplum içerisinde iş başında olan zevk ve hayat tarzları evrenin yapılanmış karşıtlıkları ve inceden inceye derecelendirilmiş ayrımlarıyla birlikte bir haritanın çizilmesini olanaklı kılmaktadır (Featherstone, 2013: 48).

Üçüncü perspektif ise, hayallerin, imajların ve hazların tüketilmesi olarak karşımıza

çıkmasıdır. İstek, ihtiyaç ve arzu tüketimi şekillendiren ve yönlendiren temel faktörlerdir. Tüketim kültürünün egemen olduğu tüketim toplumunda yer alan tüketim şekli üzerinde ağırlıklı olarak etkisi olan hayaller ve arzulardır. Bu hayal ve arzular beden üzerinde de etkili olmakta ve beden tüketim nesnesi olarak sürekli yeniden inşa edilen ve yapılandırılması bitmeyen bir 'proje' haline gelmektedir (Eşiyok Sönmez, 2015). Geleneksel toplumlarda tüketim çoğunlukla ihtiyaçlarla sınırlandırılmış olup, ihtiyacın fazlasını tüketen hoş karşılanmazken, kimliklerin tüketim ile çevrelendiği günümüz toplumlarında artık bu anlayış yerini, sonu olmayan arzu ve hayallerin temel rol oynadığı hedonist bir yapıya bırakmıştır. Kısacası, tüketim, ihtiyaçların karşılanması olmaktan çıkmış, özünde insan nefsinin kışkırtılması meselesine indirgenmiştir. Nefsi kışkırtılmış bir kişilik, satın almak ve hiçbir kurala bağlı kalmaksızın tüketmek isteği ile ortaya çıkmaktadır (Arslan, 2001: 113). Böylelikle, tüketim toplumu her şeyden haz elde etme amacını güden bireylerden oluşarak hayatın gayesi konumuna gelmektedir. Bauman, bu şekilde oluşan tüketim toplumunu, yukarıda ifade edilen post-modern sürecin bir sonucu olarak görmüştür.

Bauman; tüketim toplumunun ortaya çıkmasını, küreselleşmenin doğurduğu yeni sermaye hareketleri tüketim kalıpları, istihdam ve artan yoksulluk üzerinden analiz etmektedir. Bunu da Foucault'un panopticon kavramı üzerinden gerçekleştirmektedir (Oğuz, 2007: 25).

Foucault, panopticon ile alakalı olarak;

"Feodal tipteki bir toplumda siyasi iktidar esas olarak yoksulların senyöre ve zaten zengin olan insanlara vergi ödediği, aynı zamanda onlar için askerlik hizmeti yaptığı iktidardır. Fakat kişilerin ne yaptığı ile hiç ilgilenmiyordu, siyasi iktidar buna ilgisizdi. Bir senyörün gözünde var olan şey, toprak, köyü, köyünde oturanlardı, ailelerdi, fakat bireyler, somut olarak, iktidarın gözüne gözükmiyordu. Bir an geldi ki, herkesin iktidarın gözü tarafından fiilen algılanması gerekli oldu, kapitalist türde bir toplum olsun istendi, yani mümkün olduğunda yaygınlaştırılmış, mümkün olduğunca verimli bir üretimle birlikte; iş bölümünde kimlerin şu işi, kimlerin bu işi yapmasına ihtiyaç olduğunda, halkın direniş hareketlerinin, adaletin ya da isyanın, doğmakta olan tüm bu kapitalist düzeni altüst edilmesinden korkulduğunda, o zaman her bireyin somut ve keskin gözetlenmesi gerekli oldu..." (Foucault, 1992: 30)

diyerek, panopticonun 20. yy. dünya sistemleri içerisinde para odaklılığın yerine iktidarın halk için olduğu anlayışından, halkın iktidar için olduğu anlayışının yerleşmesinin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır.

Bu sistem Ortaçağ'da, toplum için yönetim erkleri tarafından sakıncalı bulunan bireylerin bir yerlere kapatılması şeklinde uygulanmıştı. Ancak, 20. yüzyıl ile birlikte, değişiklik göstererek, insanların fark edemedikleri yerlerde, iletişim araçları, kredi kartları gibi araçlar vasıtası ile yapılmaktadır. Bauman da tüketim toplumunda panopticonun, tüketim toplumunun yaydığı korkunç yönlendirme ile sağlanmakta olduğunu; yönlendirmeye cevap veremeyenlerin ise disipline edilmekten ziyade yok sayılmakta olduğunu (gettolar), görmezden gelinmekte olduğunu ya da hapishanelere tıklanmakta olduğunu ifade etmiştir (Oğuz, 2007: 25).

Modernleşme sürecinde sanayinin kurulması ile beraber çalışma etiği, panopticon kurumlarla eş zamanlı faaliyete girmiştir. Okullarda öğretmenler, kiliselerde papazlar, genel olarak da neredeyse bir uzlaşma halinde aydınlar tarafından salınan bu etik, çalışmayı sadece asgari bir geçim olarak dayatmamaktadır (Oğuz, 2007: 25).

Çalışmak, tüm insanların normal bir durumu olarak, önemli bir değer, yüceltici bir deneyim, kamusal yarara hizmet ederek varılabilecek tinsel bir gelişim olarak görülmüş, çalışmamak ise anormal bir davranış olarak değerlendirilmiştir. Çoğu insan görevini yerine getirir; bu insanlardan elde ettiklerini ya da kazançlarını, görevlerini yerine getirebilecek haldeyken herhangi bir sebeple bunu yapamayan diğer insanlarla paylaşımlarını istemek ise haksızlık olmaktadır (Bauman, 1999: 14-15).

Tüketim toplumunda normal yaşam, zevkli duyular ile parlak devingen fırsatların görkemli bir gösteri şeklinde kamusal teşhiri arasında tercihlerini yapmakla meşgul tüketicilerin yaşamıdır. Bu toplumda yoksul, yeterince tüketemeyen tüketici olarak adlandırılmıştır. Böylece tüketim toplumunun yoksulları, her şeyden önce sakat, arızalı, kusurlu ve noksan, diğer bir deyişle yetersiz olarak tanımlanırlar ve kendilerini de böyle tanımlarlar. Bu toplumda yoksulların hissettiği en tipik huzursuzluk, sıkıntıdır. Sıkıntı tüketim toplumunun vaat ettiği tüm ürünlerden mahrum olma durumudur. Yani sıkıntı tüketim toplumuna özgü diğer tabakalaştırıcı faktörlerin doğal psikolojik sonucudur. (Oğuz, 2007: 27).

Tüketim ve Kimlik Oluşumu

Tüketim; tüketicilerin mal ve hizmetleri satın almaları ve kullanmaları sürecidir. Aynı zamanda tüketim, ekonomik kaynakların insan ihtiyaçlarının tatminini sağlamak amacı ile kullanılma süreci olarak da tanımlanmıştır (McGregor, 2002: 1). Tüketim esnasında, nesnelere yenilenerek ya da eksiltilecek fiziksel olarak tamamen yok olana kadar kullanılıp bitirilebilir ya da çekicilikleri tüketilerek, istek uyandırmayarak, kişinin gereksinimlerini ve arzularını tatmin etme kapasitesini yitirebilir (Bauman, 1999: 39).

İnsanlar bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tüketimlerini; kimliklerinin, kişiliklerinin oluşmasına dayandırıp ona göre mal veya hizmet seçerler. Böylelikle tüketim; statülerin, zevklerin, kimliklerin ve sosyal ilişkilerin işaretleri ve kodları olarak, sosyal iletişim süreci içinde yer alır (Odabaşı, 2013: 17). Sosyologlar, bu kavrama monoterist, Keynesci veya Marksçı ekonomik kuramlarda kullanıldığından farklı olarak, sosyal bir olgu olarak yaklaşmışlardır (Bocock, 2009: 14). Bunda, tüketimin yerinin günlük yaşam olmasının da payı büyüktür. Günlük yaşam sadece günlük olayların ve hareketlerin toplamı, sıradanlığı ve yinelenmenin boyutu değil, aynı zamanda bir yorumlama sistemidir. Gündelik bütünsel bir kültürün veya toplumsalın aşkın, özerk ve soyut alanıyla “özel” in içkin olarak bölünmesidir (Baudrillard, 2012: 27).

Kimlik “identity” kavramı, literatürde en sık tartışılan kavramlar arasında yer almaktadır. Bunda da en büyük etken, “kimlik” hakkında yapılan araştırmaların ve “kimlik” söyleminin her şeyden önce gelmesidir. Toplumsal analize konu olan yerleşik sorunlar artık kimlik ekseninde etrafında yeni baştan ele alınmakta, “insan hakları” denildiğinde daha çok kimlik hakkı; “hayat siyasetleri” denildiğinde ise kimlik oluşturmak için yapılacaklar anlaşılmaktadır. Kimlik; öncelikle bireyin davranışlarını, düşüncelerini, duygularını, kısacası, ruhsal yaşamını inceleyen psikolojik bilimlere ait bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimlik denilen şey, öncelikle bireye ait olan ve birey tarafından yaşanan anlamına gelmektedir (Göka, 2004: 289).

Kimlik kavramı, kısaca, bir bireyini ya da bir topluluğun kendini niteliklerine, değerlerine, konumuna ve kökenine ilişkin bilinçli bir kavrayış olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanım hem bireysel kimliklerin, hem de sosyal kimliklerin ortak bir düşünceye dayandıklarını göstermektedir. Başka insanlarla olan benzerlikler üzerine kurulan sosyal kimlik, bireyi çok yakından ilgilendirir ve farklı açılardan ona hizmet eder: bir grup tarafından tanınma, onaylanma, desteklenme ve üyelik verilme gibi. Başka insanlarla olan farklılıklar üzerine inşa edilen bireysel kimlik de genel anlamda toplumu ve özel olarak onun içinde bulunan çeşitli grupları referans çerçevesi olarak kabul etmektedir (Şimşek, 2002: 32-33).

En geniş anlamı ile bireyin tüm özelliklerini kapsayan kimlik, hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü ile ilgilenmiştir. Kimlik, kişinin yaşamda kendisine biçtiği, uygun gördüğü rol ve kendisini algılayış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kim olduğumuz sorusuna verdiğimiz cevaplar; bedensel yapı özellikleri, yaşananlar, cinsiyet, ırk, yaş, statü, toplumsal konum, meslek gibi hem kendimizi algılayışımız hem de başkaları tarafından algılanışımız çerçevesinde şekillenmektedir (Göka, 2004: 290).

Kimliğin Oluşmasında Etkili Olan Kişilik Özellikleri

İnsanların kimlik oluşum süreçleri, “Aidiyet Grupları” ve “Referans Grupları” olmak üzere iki ana ekseninde gerçekleşmektedir. Bir insan belli bir ailenin, dinin, kültürün, dilin, ırkın, ulusun ve ceddin üyesi olarak dünyaya gelmektedir. Bu olguların hepsi aidiyet grupları olarak adlandırılmaktadır. Referans grupları ise, bireyin kendi değerlerini ve davranışlarını belirlerken ölçü aldıkları gruplardır. Bu grupların aidiyet gruplarından farkı, bunların bireylerin gelecek planlarına etki etmeleridir. Bunlar da kendi aralarında normatif ve karşılaştırmalı referans grupları olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Normatif referans grupları; bireyin doğrudan temasta olduğu gruplardır; ödüllendirme ve cezalandırma yolu ile bireye davranış kalıplarını ve normlarını benimsetmişlerdir. Karşılaştırmalı referans grupları ise, bireyle hiçbir ilgisi olmayan, tanışıklığı olmayan, bireyin kitle iletişim araçları ve benzeri imkânlar sayesinde kendilerini tanıyarak ölçü aldıkları gruplardır (Şimşek, 2002: 32-33).

Bauman, bireylerin tüketim tercihlerini de şekillendiren post-modernliğin kimlik sorununu açıklarken “Hac ve Turist” eğretilmesini kullanmıştır. “Hac” yolcusunu modernliğin, “Turist” yolcuyu ise post-modernliğin kimlik anlayışına benzetmiştir (Hay ve Gay, 1996: 18-23). “Hac” yolcusu, fırtınaların her gün yeni bir şekle soktuğu kumlarda yol ve iz bulmaya, bulduğu izi ise hiç kaybetmemeye çalışmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Modernliğin kimlik sorunu, kimliği oluşturabilmek ve koruyabilmek üzerinde odaklanmıştır. Öte yandan, gezgin ya da turist ise sürekli olarak dünyayı dolaşmakta, birçok ortama ve mekâna girip çıkmaktadır. Çoğu self-servis formülü ile yararlanılabilecek sayısız yaşam biçimlerine erişebilmektedir. Bu metafordan yola çıkıldığında; post-modernliğin kimlik sorununun, bir kimlik yaratarak ebediyen ona bağlı kalmak, kimliği sabitlemek değil, sürekli olarak yeni kimlik seçeneklerini açık tutarak belirli bir kimliğin hegemonyasından kurtulmak olduğu söylenebilir (Şimşek, 2002: 32-

33).

İnsanların hayatta oldukları süre boyunca birer tüketici birey olduklarını vurgulayan Bauman, tüketiciliğin biyolojik bir evriminin tartışma götürmez bir hükmü olmadığını, aynı zamanda tüketiciliğin toplumsal bir ürün olduğunu ifade etmiştir (Bauman, 2011: 73-74). Baudrillard da tüketimin, etkin ve toplumsal bir davranış, bir zorlama, bir ahlak ve bir kurum olduğunu belirterek, tüketimin tam olarak bireyler arasındaki bütünleşmeyi ve denetim işlevi görevini üstlenen bir toplumsal değerler sistemi olduğunu ve insanların kişiliklerinin ve kimliklerinin oluşumunda etkisini vurgulamıştır (Baudrillard, 2014: 95).

Bireyler, kendi kişiliklerini oluşturan kimlikleri, tüketim tercihleri ile kendilerine ait tüketim kalıpları etrafında oluştururlar. Bu bağlamda tüketim ile kimlik oluşumu arasında olumlu bir etkileşim olduğu söylenir. Örneğin, Seiko firmasına ait saat reklamlarında “Sadece saatin, kim olduğunu en çok anlatır” denmesi, saatin kimlik ve kişilik oluşumu üzerindeki etki ile ne kadar alakalı olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Kişiliği meydana getiren özelliklerin belirli ortak paydalar etrafında toplanarak bireyin kimliğini oluşturması ve bunların bireylerin davranışlarına yansması, bireylerin tüketim davranışlarını da etkilemiştir. Kimliğin oluşmasında rol oynayan kişilik özelliklerinin neler olduğu ve tüketici üzerindeki etkileri Çizelge 1’de detaylı bir şekilde gösterilmektedir (Koç, 2016: 338):

Çizelge 1. Kimliğin oluşmasında rol oynayan kişilik özellikleri (Koç, 2016: 338).

Kişilik Özellikleri	Tüketiciler Üzerindeki Etkileri
Uyum özelliği	Karar verme konusunda isteksiz olma; sosyal ilişkileri geliştirme ve iyileştirme amaçlı ürünlerin tercih etme.
Saldırganlık özelliği	Yüksek statü ve başarı imajlarını yansıtan ürünlerin tercih etme.
Ayrılma/izalasyon ve ayrılık özelliği	Stresten kaçınma; yalnız kalma isteği. Bireyselliği ve bağımsızlığı öne çıkaran pazarlama iletişimi mesajlarına olumlu tepkide bulunma eğilimi.
Yüksek ve düşük özgüven özelliği	Yüksek özgüveni olanlar, yeni ürünü ilk benimsemiş olanlardır. Aynı ürünü değişik mağazalardan alma eğiliminde olurlar. Düşük özgüveni olanlar bilinen ve meşhur olan markaları tercih ederler. Aynı satış eğilimini kullanırlar.
Kişisel farkındalık ve kendi kendini gözlemlenme özelliği	Kendi kişisel imajlarına uygun olduklarını düşündükleri ürünleri kullanma eğilimi. Bilgi veren reklamlar yerine, imaj yansıtan reklamlardan daha fazla etkilenme.
Düşük öz saygı ve katılık özelliği	Kendi kendilerini kontrol etme eksikliği yüzünden küçük gramajlı ürünleri tercih etme eğilimi. Yeni ve aşına olmayan ürünleri tercih etmede isteksiz olma.
Bir şeyin birden fazla anlama gelmesini tolere edememe özelliği	Ürünler hakkında bilgi toplamada isteksiz olma. Farklı ürünler yerine sıradan ve tipik ürünlerin tercih etme.

Sosyal kıyaslamaya dikkat etme özelliği	Başkaları tarafından tercih edilen ürünleri seçme eğiliminde olma.
Çevresini keşfetme ve çevresinde uyarıcı arama özelliği	Reklamlara bilişsel olarak cevap verme eğiliminde olma; tekrar eden reklamlardan sıkılma; ürün ve hizmetler konusunda bilgi sahibi olma ve riskli satın alma kararları verme eğiliminde olma.
Hareket oryantasyonlu olma özelliği	Yeni ürünler ve markaları deneme eğiliminde olma.
Bağlılık özelliği	Birlikteliği ve aile, arkadaşlık gibi ilişkileri öne çıkaran pazarlama iletişimi mesajlarına pozitif tepkide bulunma.
Düşünmeden, planlamadan tepki verme özelliği	Ürün veya hizmetleri, faydadan ziyade duygu dürtüsü ile satın alma eğiliminde olma.
Dışa dönüklük özelliği	Reklamlara negatiften ziyade, pozitif eğilimler besleme eğiliminde olma.
Güç ihtiyacı özelliği	Prestijli ve statüsü yüksek seviyede olan ürünleri alma.
Ait olma, tanınma özelliği	İnsanları bir araya getiren ve sosyal ilişkileri geliştiren imajlar veren ürün ve hizmetleri tercih etme
Yüksek ve düşük duygu yoğunluğu özelliği	Duygusal reklamlara normalin üzerinde veya normalin altında tepki verme.
Yüksek ve düşük bilişsellik ihtiyacı özelliği	Kaliteli argümanlar sunan reklamlardan karşı olumlu etkilenme

Freud, insan zihnini buz dağına benzetmiştir. Buz dağının su yüzeyinde görünen küçük kısmının bilinçli, buz dağının su altında kalan büyük kısmının ise bilinçaltı bölümü gösterdiğini ifade etmiştir. Kimlik ve kişilik oluşumu, bilinçaltı ve bilinçli kısmın çatışması sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsanları harekete geçiren güçlü dürtü ve arzuların insanların derinliklerinden geldiğini ifade eden Freud'un kuramına göre kişinin kimliğinin oluşmasında "id, ego ve süper-ego" olmak üzere üç unsur vardır. Bu unsurlardan "id" insan kişiliğinin biyolojik, "ego" psikolojik ve "süper-ego" ise sosyolojik yönünü temsil etmektedir (Breger, 2000: 234-35).

İnsanın bilinçaltının temel enerjisi ve bu enerji tarafından oluşturulan istekler, arzular "id" tarafından temsil edilmektedir. "İd" dürtüsü baskın olan tüketicilere pazarlama iletişiminde özgürlük, dilediğini yapma hedonizm temaları işleyen reklamlarla mesaj sunulabilmektedir. Superfresh reklamlarında yer alan "Yemişim kaloriyi! Hayata bir kez geliyoruz" sloganı, ihtiyaçların hemen tatmini ve hedonizm içerdiği için süper-ego baskısına bir karşı duruş olarak kendisini göstermektedir. Diğer taraftan, "süper-ego" ise, toplumun ahlak kurallarını ve sosyal değerleri ön planda tutmasından dolayı "id" ile devamlı çatışma içerisinde olmuş ve "id" dürtüsünü bastırmıştır. Örneğin, Avivasa reklamları incelendiğinde tüketiciye yönelik olarak öncelikle "id" duygusuna hitap edici şekilde "saç saç paraları!" ifadesinin yer aldığı görülmekte olup, daha sonra tüketicilerin kendi geleceklerini düşünmeleri telkin edilerek, "saçma, biriktir" ifadesi ile süper-

ego'nun hâkim olması sağlanmıştır. “Ego” ise, “id” ile “süper-ego” arasında dengeleyici bir rol oynar. “İd” her şeyi isteyen çocuk, “süper-ego” ise bunu kabul etmeyen baba ve “ego” ise ikisi arasında denge kurmaya çalışan bir anneye benzetilebilir. “Ego” gerçeklik prensibine göre hareket ederek “id” i dış dünyanın kabul edebileceği şekle getirir. Ferrari satın almak isteyip de satın alamayan tüketicinin, bunun yerine, Ferrari parfüm alması, egonun tüketici davranışı üzerindeki etkisine örnek olabilir. (Koç, 2016: 345-346).

Kimliğin Oluşmasında Etkili Olan Çevresel Etkiler

Baudrillard, tüketimin, tüketicilerin maddi gereksinimlerini tatmin ettiği kadar, duygusal arzularını da tatmin ettiğini vurgular (Baudrillard, 2012: 102). İnsanlar daha bebeklik ve çocukluk dönemlerinden itibaren tüketici olmaya alıştırlırlar. Bu dönemler, Freud tarafından “Psiko-Seksüel Gelişim Evreleri” olarak adlandırılır. Tüketim, batı kültüründeki kız ve erkek çocukları için gelişimlerinin erken dönemlerinde, erotizmle, bebeğin cinsel arzuları ile ilişkilendirilir. Bu duyguların ileriki yaşlarda insanların tüketim tercihlerinde ve kimliklerinin oluşumlarında devam ettiği ve etkili olduğu da vurgulanmaktadır (Bocock, 1999: 83-90).

Ergenlik dönemi ile birlikte başlatılan kimlik oluşum sürecinin en arkaik kökenleri, insanın doğumuna kadar götürülmektedir. Bebeklik döneminde ebeveynlerden beklenen yakın ilgi, gereksinimlerin giderilmesi, şefkatin nasıl ve ne kadar elde edildiği, yaşamın sonraki yıllarında oluşacak sağlam bir kimliğin olmazsa olmaz koşuludur. Bebeklik ve çocukluk dönemi, yaşamla ilgili temel bilgilerin yani yaşamın yazısız kurallarının bu dönemde öğrenilmesi nedeni ile de kimlik oluşumunda çok önemlidir. Diğer insanlarla ilişkiler, erken yaşam dönemlerindeki ilişkilerden elde edilen deneyimler büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde kurulan insan ilişkileri ve çıkarılan sonuçlar, yaşamın sonraki evrelerinde de genellenmektedir. Örneğin erken dönemde hiç ilgi görmeyen, sürekli hırpalanan çocuk, ilerideki yaşamında da muhtemelen ilişkilerinde aynı beklenti içine girecek ve ürkek olacaktır (Göka, 2004: 290).

Bu konu ile alakalı olarak verilen bir örnekte, bir bireyin gıdalara ve içeceklere, otomobil, seyahat, giyim, ev, mobilya vb. diğer tüketim uzantılarına karşı gösterdiği yaklaşımın temellerinin “oral” dönemde atıldığını, bunun yanı sıra, “anal” dönemdeki tuvalet eğitiminin yetişkin bir bireyin paraya sahip olma veya para harcama alışkanlıklarının yönlendirdiği belirtilmiştir. Yine aynı zamanda, sert bir tuvalet eğitimi verilen ve sıkı bir zaman cetveline bağlı beslenen bebeklerin ileride para harcama konusunda daha dikkatli olacaklarını ve tasarruf sahibi birer tüketici kimliği oluşturacaklarının belirtildiğini ifade edilmiştir. Diğer taraftan, acıktıkları zaman beslenen ve tuvalet eğitimlerinde daha az disiplinli davranılan bebeklerin, yetişkinlik dönemlerinde her türlü mal ve hizmet tüketimine sahip olacakları belirtilerek, çocukluk dönemindeki alışkanlıkların, tüketim tercihlerini ve kimlikleri nasıl oluşturduğu ifade edilmeye çalışılmıştır (Bocock, 1999: 83-90).

Kimlik oluşumu ile tüketim etkileşimi Lacan'ın çalışmalarında da önemli bir yer teşkil eder. Lacan, bu bağlamda, çalışmalarını “imgesel, simgesel ve reel” olmak üzere üç kavram ışığında gerçekleştirmiştir. Henüz konuşmaya başlamamış olan bebek, sembol

öncesi bir dönemde yaşayarak kendisinin dış dünya ve diğer insanlardan ayrı bir varlık olduğunun ayırımına varamamıştır. Bu dönem, beyinde oluşan sözel öncesi, “imgesel” dönemdir. İmgesel dönem, daha sonra şiirsel imgeler için bir kaynak oluşturacak “simgesel” dönemi başlatacaktır. Bu dönemde, herkes tarafından paylaşılan ve kelimeler, semboller ve bunları ifade eden dille tanışma dönemidir. Bebeklerin sembollerin işleyiş temellerinin nasıl yokluk üzerine kurulu olduğunu, yani sembolün orada hemen yakınındaki bir yer-zaman çerçevesinde olmayan bir nesne ya da olayı temsil ettiğini öğrenmeleri gerekmektedir. “Reel” olarak adlandırılan dönem ise, hiçbir zaman tam anlamı ile bilinmemektedir. Bu dönemde insanların ve nesnelere dünyasının, yalnızca dil ve semboller aracılığı ile kavranabildiği düşünülmektedir (Sarup, 2004: 43).

Lacan ayrıca Freud’a ait iç güdüler veya temel bedensel güdülerden türeyen “dilek veya arzular” kavramının bir gösterge, yani dil ve kültürün bir elemanı ile bağlantılı olabileceği düşüncesine de katkıda bulunarak, bireyin yalnızca biyolojik bir beden içinde yaşamadığını, bedenle ilgili kavramları kısmen konuşarak, başkaları ile karşılıklı ilişkiler kurarak geliştirdiğini, bu kavramlar ve gösterimlerin bedenin arzuları ile iç içe geçtiğini belirtmiştir. Buradan anlaşılacak olan, bedenin sadece biyolojik varlık olmadığı, aynı zamanda dile ve kültüre de hitap ettiği ve oralarda başka şekillere dönüştüğünün vurgulanmasıdır. Bedenler ve bedenlerimiz parçaları, işlevleri ile ilgili algılamalar, kültürel düşünceler, ritüeller, giysiler, yeme-içme biçimleri, yaşam şekilleri gibi tüketim algılamaları ve tüketim şekillerini de oluşturan kimlik ve kimliklendirme, kültürü oluşturan parçalar içerisinde gelişmektedir (Bocock, 1999: 83-90).

Tüketim olgusunun ardındaki arzular yalnızca bedenin biyolojik işlevleri sonucu değil, kültürel kavram ve göstergelerin, bedenin cinsel ve erotik etkinlik kapasitesi ve saldırganlık kapasitesi ile bağlantı kurdukları noktada üretilmektedirler (Sarup, 2004: 44).

Lacan’ın yaklaşımı, tüketim analizi bakımından önemlidir. Çünkü bu tip çalışmalar, doğa ve kültür gibi tüketim süreci içerisinde iki temel kategoriyi birbirine bağlamada önemli yer tutmaktadır. Lacan’a göre, bilinçdışı, biyolojik üreme sonucu doğmuş bebeğin, kültürle tanıştırılmasının sonucu olarak meydana gelmektedir. Lacan’ın deyişi ile “bilinçdışı yapısı bir dil gibi oluşmuştur”. Bilinçdışı, yine Lacan’ın ifadesiyle “özel olmayan ya da merkezsiz olma özelliğini yani dil gibi libidonun da bireylerin özel malı ya da ortamı olmadığı” gerçeğini vurgulamaktadır. Modern tüketim ile bağlantılı kimlik oluşumunda “libido”; süreçler, giysiler, otomobiller ya da vücut bakım ürünleri gibi tüketim mallarının kendileri ile olduğu kadar, ürünlerin reklamları ile de iç içe yer almaktadır (Bocock, 1999: 83-90). Hatta reklamlarda sunulan vaatlerin tüketicilerin yaşam biçimlerini değiştirebildiği ve onlara yeni tüketim alışkanlıkları kazandırdığı (Eşiyok Sönmez, 2015) söylenebilir.

Bireylerin tüketim kimliklerinin oluşmasında Lacan’ın “Ayna Aşaması” yaklaşımından da bahsedilmektedir. İmgesel dönem içinde yer alan bu aşamada çocukta, kendi biçimini başkalarının biçiminden ayırt edebilmesini sağlayacak olan ego oluşumu henüz oluşmamaktadır. Bu aşamada; benlik, başkası olarak algıladığı kimseyle kaynaşıp bütünleşme arzusu duymaktadır. Çocuğun annesini ilk defa arzulaması, arzuların arzulamak anlamına gelmesi bu aşamada yer almaktadır (Sarup, 2004: 43). Bebekler,

kaynaşmayı öğrenmek, insan kültürüne gerekli uyumu sağlamak adına gerekli güdüyü annelerinin gözü ile kurdukları ilk temas ile gerçekleştirmektedirler.

Bebeklikten itibaren psikolojik gelişim sırasında, yaşamdaki önemli insanlarla çeşitli özdeşimler kurulur. Anne-baba başta olmak üzere, çevredeki yetişkin insanlar model alınır. Özdeşim süreci, genellikle onların davranışlarını taklit ederek başlar; zamanla yaşamdaki önemli insanların özellikleri içe sindirilerek kendi özellikleri haline getirilir. Psikolojik gelişim boyunca kurulan özdeşimlerin birbiri ile bütünleştirilmesi ve ardından gençlik döneminde arkadaş gruplarının değerlerinin de içselleştirilmesiyle kimlik oluşumu için gerekli malzeme büyük ölçüde devşirilmiş olur (Göka, 2004: 290).

Tüketim bağlamında Lacan'ın "Ayna Aşaması" yaklaşımı ele alındığında, işlevini kısmen görüntüler aracılığı ile göze seslenerek yaptığı ve kimlik oluşturduğu söylenebilmektedir. Dükkan vitrinleri, mağaza sergileri, dergi, gazeteler ve televizyonlarda yer alan reklam görüntüleri gibi unsurlar aracılığı ile; tüketim davranışları ile alakalı işlevler göze seslenmektedir. Bu hareketler insanların dünyalarında etkiler yaratan tüketim hareketlerine, tüketim tercihlerine ve bu bağlamda kimlik oluşumuna temel oluşturmaktadır (Bocock, 1999: 83-90).

Kimlikler; çeşitli tüketici grupları tarafından satın alınan mallar etrafında oluşmaktadır. Bu şekilde meydana gelen kimliklerin toplumsal ve kültürel oluşumunun, insanların bilinçdışı arzularının oluşması ile bağlantısı vardır. Hem toplumsal ve kültürel yaş grupları ve daha geniş çerçevede kültürel semboller aracılığı ile oluşan semboller aracılığı ile öğrenilen arzular ve hem de bilinç dışında yattığı ya da bilinçdışından taşıdığı keşfedilen arzular, post-modern kapitalizmde tüketicilerin kendi sosyal kimliklerini oluşturmalarında önemli rol oynamaktadır (Zorlu, 2006: 66).

Bireylerde kimlik oluşumlarının daha önceden de ifade edildiği gibi farklı şekillerde oluşması, farklı sosyal grupların karakteristik özelliklerini birbirinden ayırmakta, böylelikle kimlik oluşumu sürecinde etkisi olan unsurları belirlemede yardımcı olmaktadır. Bireyin karmaşıklığı, pek çok bireyin içsel ve dışsal olarak etki altına alınan kimliklere sahip olduğunu ortaya konmaktadır. Gelenekselci/modernci kimlik yapısına sahip olan birey, sosyal etkileşimin etkilerine tam olarak bağışıklık kazanamamıştır. Dolayısı ile kişiliğinin ve yaşam tarzının birçok kısmını bu etkilere dayanarak oluşturmuştur. Post-modernci bir kimlik yapısına sahip olan birey; temel dini, kültürel kodları bünyesinde barındırırken, bilimsel araştırmaların hayatındaki gelişmeleri ortaya çıkarmasına da izin verebilir. Bu yüzden, günümüz tüketicisi bu ikisinin arasında, çocukluk döneminde benimsenen geleneksel sosyal değerlerden cömert bir payı olan, aynı zamanda tüketicilerin kimliklerini, kendi ürünlerine göre oluşturmaya ikna etmek için çaba harcayan firmaların cirit attığı bir sistemde, ayakta kalmaya çalışan bir eleman olmaktadır (Thoresen, 2005: 28-29).

Thoresen, kimlik üzerindeki ticari etkinin yoğunluğunun nedenlerini piyasaya sıkı sıkıya bağlı kimliklerin ortaya çıkmasının ticari faaliyetlerle ilgili olmasına ya da bizzat ticari faaliyetleri bünyesinde barındırmasına bağlamış; erişilebilir mallar, diğer yaşam tarzlarına yakınlık, paranın varlığı ve kapsamlı bilgi akışının da diğer önemli nedenler arasında yer aldığını belirtmiştir (Thoresen, 2005: 28-29).

Thoresan, ticari kimliklerin dışsal olarak kontrol edilmekte olduğunu, tüketici bireylerin yeni trendlere ayak uydurmakta ve pek çok sebepten ötürü pek çok dürtüye reaksiyon göstermekte olduğunu vurgulamıştır. Örnek vermek gerekirse, tüketici bireyler; onaylanmaya, toplum tarafından kabul görmeye, mevki veya güç sahibi olmaya istek duyabilirler. Baudrillard'ın gösteriş amaçlı tüketime atıfta bulunduğu veya Ernest Sternberg'in daha güncel "ikon ekonomisi" ifadesiyle açıkladığı üzere, tüketim giderek sembolikleşmiştir. Sembolik tüketim, ticari ürünlerin kişisel tercihleri ortaya koymak ve böylelikle kişinin bireyselliğini kabul etmek üzere kullanılmasını içermektedir. Tüketiciler yeme-içme, giyinme veya seyahat etme biçimleriyle sosyal, ekolojik veya politik aidiyetlerini ortaya koymaya özen göstermekte ve tüketici kimliklerini de bu şekilde oluşturmaktadırlar (Thoresen, 2005: 28-40).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte, kültürel sembollere ek olarak ticari semboller, şimdiye dek hiç görülmemiş düzeyde, dünyanın dört bir köşesine ulaşmaktadır. Ticari rol modellere ait alışkanlıklar, diller, ideolojiler, politikalar ve görseller artık tek bir ulusa veya bölgeye ait değildir. Sembollerin bu denli yayılması kimlik oluşumunu da önemli ölçüde etkilemektedir (Zorlu, 2006: 67).

Tüketici kimliğinin olumlu yanları ile günümüz modern toplumuna ilişkin süreç ve sonuçlar arasındaki bağın farkında olmak arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Sürdürülebilir gelişme ışığında, yaşam tarzlarına yönelik seçimlerle olumlu tüketici kimlikleri ortaya koyan tüketiciler, hem iktisadi hem de sosyal anlamda yeni bir dünya, başka bir deyiş ile daha adil küresel bir sistem doğrultusunda çaba sarfetmekte ve bunları da belli semboller ışığında yapmaktadırlar.

Tüketici Kimliği ve Sembolik Tüketim

Tüketim olgusu insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (McGregor, 2002: 1). Tüketim, geçmişten günümüze kadar insan yaşamının ve sosyal hayatın şekillenmesinde etkili ve belirleyici bir faaliyet olarak kendisini göstermektedir. Zaman içinde tüketim olgusu, tüketime konu olan mallar ve hizmetler ile tüketim formları ve tüketim tarzlarında ortaya çıkan değişimlerle daha felsefi hale gelmiştir. Son yıllarda literatürde ortaya çıkan sembolik tüketim gibi tüketim tarzı, bunun açık bir göstergesi olarak kendisini göstermektedir (Ağaoğlu ve, Altunışık, 2012: 33-50).

Modern öncesi dönemde genellikle temel ihtiyaçlar ile sınırlı olan tüketim ve tüketme olgusu, üretimin sonucu şeklinde ele alınmış ve üzerinde pek fazla düşünülmemiştir. İnsanların ilgisi, daha çok üretim yapmaya ve hayatta kalmaya yeterli olacak miktarda tüketim yapmaya, tüketmeye odaklanmıştır. Çünkü modern öncesi dönemin insanları, modern dönemin insanlarına nazaran sınırlı tüketim seçenekleri ile karşı karşıya kalmışlardır (Şüküroğlu, 2017: 27). Bu dönemde yiyecek, giyecek ve barınma gibi bazı temel zorunlulukların anlamına bakıldığında pratik sorunlar çok önemliydi. Tüketicinin, parasını nasıl harcadığına dikkat eden "tutumlu insan" olma eğilimindeydi. Bu tüketicinin, kumaşın dayanıklılığı, yiyeceğin miktarı, bina malzemelerinin sağlamlığı gibi satın aldığı somut değerlerine ilgi gösterdiği anlamına gelirdi. Üreticinin felsefesi, farklı bir

kalite ve rekabetçi bir fiyat yaratmak amacıyla olan birkaç önemli kuruluşla birlikte bu konular etrafında düzenlenirdi. Pazar yeri büyük ölçüde satılan ve satın alınan nesnelere işgal edilmişti. Bunlar çoğunlukla ne paketlenmişti ne de reklamları yapılmıştı (Ağaoğlu, A. Altunışık, R., 2012: 33-50). Sanayileşme ile kitlesel üretimin başlaması ve modern aşamaya geçişle, üretim fazlasının tüketilmesi sorunu ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde tüketim olgusu artık sadece temel ihtiyaçların tüketilmesi olmaktan çıkmış, ürünlere yüklenen anlam ve yorumların da tüketilmesi haline almıştır. Tüketim iki güdünün karşılanması için gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi içsel, fizyolojik (yemek yeme, içme, uyuma vb) ihtiyaçlardan kaynaklanan güdülerdir. Tüketiciler fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayacağına inandıkları ürünleri satın alarak tatmin olmaya çalışmaktadırlar. Tüketime neden olan diğer güdü ise fizyolojik ihtiyaçlardan kaynaklanmayan güdülerdir. Tüketiciler sosyal anlamda kabul görmek için veya kendilerini çevrelerine tanıtmak için de tüketimde bulunabilmektedirler. Birinci durumdaki tüketim eyleminde malların sağladığı fayda veya kullanım kolaylığı gibi özellikleri ön plana çıkarken, ikinci durumdaki tüketim eyleminde tüketiciler malların faydalarından veya kullanım kolaylığından çok üzerlerinde taşıdıkları anlamlara, mesajlara kısacası sembollere önem vermektedirler (Witth, 2008: 2-3). Böylelikle her ürüne göre yüklenmiş ve toplumun geneli tarafından o ürüne yönelik anlamlandırılan semboller kendiliğinden oluşmaya başlamıştır.

Tüketiciler ürünleri, çevrelerine bir şeyler anlatmak ve mesaj vermek için tüketmeye başlamışlardır. Dolayısıyla tüketilen temel ihtiyaçtan ve mal ve hizmetten ziyade, o mal ve hizmete yüklenen anlam, yorum kısacası sembollerdir. Bu amaçla yapılan tüketimin ise sonlandırılması söz konusu olamayacağından tüketime dayalı kapitalizm olgusu devamlı surette kendisini gösterecektir.

Modern döneme geçişle birlikte, geleneksel dönemin kesinliğe, güvenilirliğe, topluluğa dayalı özellikleri, yerini belirsizlik, risk, bireysellik gibi unsurlara bırakmıştır. Bu özellikler, tüketimin de bireyselleşmesine, riskli bir görünüm üstlenmesine ve toplumun risk toplumuna dönüşmesine yol açmıştır (Şüküroğlu, 2017: 27). Ayrıca geleneksel evrede ihtiyaç kavramıyla sınırlı olan tüketim biçimi, modern dönemde arzu ve hedonizm kavramları ile yeniden biçimlenmiştir. Tüketimin ve tüketiciliğin hazzı sadece her bireyin hakkı olduğunu ilan etmemekte, aynı zamanda her bireyin, tüketimi kendine görev edinmesini de kendilerine emretmektedir. Modern tüketici mutluluk ve hazzın sınırlarından kaçamayıp, gücünü ve enerjisini, tüketim adına kullanmak için hazır tutmak zorunda kalmıştır (Yiannis ve Lang, 1995: 100-101). Bu da tüketimin gösterge ve sembollerin de içinde olduğu sosyal ve kültürel bir süreç olarak ele alınmasını ve tüketim olgusunun yararcılık ve iktisadi bir süreç bağlamından düşünülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Bocock, 2009: 13-14). Dolayısıyla, klasik dönemden modern döneme ve post-modern döneme geçişin olduğu günümüzde, üretim anlayışından değerlerin tüketildiği sembolik tüketim anlayışına doğru yönelmelerin olduğu görülmektedir (Odabaşı, 2006: 129).

Klasik dönem tüketim olgusu daha çok zorunlu tüketim ihtiyaçlarının tatminine yönelik bir faaliyet olarak algılanırken, günümüzde zorunlu tüketimin ötesinde tüketim

psikolojik, sosyolojik ve imgesel yönüyle öne çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, günümüz tüketiminde fonksiyonel faydanın belirleyici rolü sembolik ve imaj faydasına kıyasla görece olarak daha azalmış durumdadır. İktisadi ve sosyal gelişmelere paralel olarak veya iktisadi alandaki arz-talep dengesine bağlı olarak tüketimin toplumsal yaşamdaki önemi değişiklik göstermektedir. Klasik dönemde zorunlu tüketim kalemleri arasında olmayan birçok ürün grubu artık günümüzde zorunlu tüketim kategorisinde yer almaktadır. Örneğin, geçmişte çamaşır makinesi ve bulaşık makinesi birçok aile için lüks ürün olarak algılanırken, bugün zorunlu ürün olarak algılanmaktadır. Günümüz modern yaşamında tüketim olgusu fonksiyonel fayda sağlama aracı olmaktan çıkıp daha çok imaj ve sembolik unsurları içeren duygusal faydaların öne çıktığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ürünlerin taşıdığı oldukları sembolik özelliklere göre değerlendirilip satın alınması, sembolik tüketim olarak kendisini göstermektedir (Odabaşı, 2006: 129).

Bu konuda Millan ve Reynolds (2014), tüketicilerin gerçekleştirdikleri tüketim aracılığıyla istek ve arzularını çevrelerine göstermek veya çevreleri ile iletişim kurmak amacıyla yaptıklarını ifade ederek bunun, ürünlerin sembolik yönlerini oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, tüketiciler nasıl bir birey olmak istedikleri veya nasıl bir birey oldukları ile ilgili mesajları satın almasını yaparak tükettikleri ürünler üzerinden vermeye çalışırlar. Onların kullandıkları ürün ve hizmetler kendi çevrelerine yönelik sosyal sınıfları, toplumdaki statüleri ile ilgili bilgi aktarımında sembolik roller üstlenirler.

Odabaşı bu konuda sembolik ürün tüketiminin; statü ya da sosyal sınıfını belirtmek, kendini tanımlamak, sosyal yapıda yer almak ve bunu koruyabilmek, kişiliğini hem başkalarına hem de kendisine ifade etmek ve sahip olduğu kimliğini belirtmek gibi amaçlarla yapılmakta olduğunu belirtmiştir. Sembolik ürünler üç fonksiyonu yerine getirerek kimliğimizi göstermemize yardımcı olurlar. Birincisi kendimizi nasıl hissettiğimizi gösterirler. İkincisi bu objeler kişisel güç ve statümüzü gösterirler. Üçüncüsü ise bu objeler sosyal bütünleşmemizi ve kişisel farklılaşmamızı sağlarlar (Odabaşı, 2006: 25-26).

Bauman, tüketicilerin bir tüketim nesnesinden ötekine koşar hale geldiklerini, böylece sonsuz bir tüketim arzusu içinde yer alan baştan çıkartılmış tüketicilerin söz konusu olduğunu vurgulayarak, tüketim piyasasının, tüketicileri baştan çıkarttığını, bunu yapabilmesi için baştan çıkartılmaya hazır ve istekli tüketicilere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bauman'a göre, gereği gibi işleyen bir tüketim toplumunda tüketiciler, faal bir şekilde baştan çıkartılma peşindedirler. Cazibeden cazibeye, ayartılmadan ayartılmaya, bir yemden diğerine atılarak yaşamaktadırlar. Her yeni cazibe, ayartı ve yem bir öncekinden biraz farklı ve belki biraz daha güçlü olmaktadır (Bauman, 1999: 43). Söz konusu cazibeler, ürünlerin sembolik değerleri üzerinden oluşturularak, semboller ile sağlanmaktadır.

Bourdieu ise, "habitus" kavramının üzerinde durarak tüketimin, habitusun en önemli işlevlerinden biri olduğunu, özel bir eyleyicinin ya da bir eyleyici sınıfının pratikleriyle mallarını/varlıklarını birleştiren tarz birliğini aktarabilmekte olduğunu vurgulamıştır. Bourdieu, bilimin gerçekleştirdiği sınıflara ayırmanın, bizi eyleyicilerin ve bizzat kendi pratikleriyle başkalarının pratikleri hakkında verdikleri sınıflandırıcı yargıların ürettiği

sınıflandırılabilir pratiklerin ortak kökenine götürdüğünü vurgular. Böylelikle, habitusun aslında hem sembolik olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi hem de bu pratiklerin sınıflama sistemi olduğunu ifade eder (Bourdieu, 2015: 254-256).

Temsil edilen toplumsal dünya, yeni yaşam tarzları uzmanı ve habitusu belirleyen bu iki kabiliyet arasında, sembolik olarak sınıflandırılabilir pratikler ve yapılar üretme kabiliyeti ile bu pratikler ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti arasındaki ilişki de oluşmaktadır. Yani, bir kimsenin yediği şeyden yeme biçimine kadar, yaptığı spordan spor yapma şekline kadar, siyasal düşünceleri ve ifade etme biçimi gibi birbirinden farklı olmakla beraber ayırıcı, sınıflandırıcı özellikler de olduğunu ifade etmiş, bunların tüketimi ve tüketim tarzlarını etkilediğini vurgulamıştır. Tüketiciler buldukları toplumsal sınıfın sembollerine göre bir tüketim içerisine girerek tercihte bulunmaktadırlar. (Bourdieu, 2015: 254-256).

Sembolik tüketimde; tüketicilerin ürünleri, fiziksel ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak da satın alıp tüketmeleri söz konusudur. Her zaman satın almayla sonuçlanmasa da tüketiciler kimliklerine ve değerlerine uygun imaja sahip ürünlere yönelmektedirler. Tüketicinin kendisini algılayış biçimi olarak tanımlanan kimlik ve değerlerinin oluşmasına, kişinin toplumda iletişim halinde olduğu ve onun için önemli olan kişiler katkıda bulunur. Bir bakıma tüketim, kim olduğumuzu sembolize etmenin bir yoludur. Dolayısıyla ürünlerin ve markaların kullanımı sembolik bilgi vericidirler(Ağaoğlu, A. Altunışık, R., 2012: 33-50).

Sembolik Tüketim: Değerler ve Yaşam Tarzları

Sembolik tüketimin oluşmasında değerlerinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Değerler; insanların, hayatın anlamı ve günlük yaşamın biçimlendirilmesi konusunda alternatif yollar arasından bir tercih yapmalarını sağlayan yol gösterici nitelikteki soyut yahut somut ilke, inanç veya varlıklardan her biri olarak tanımlanır. Bir şeyin değeri ona yüklenen anlamdan kaynaklanır. Diğer bir ifade ile değerler, onlara anlam yüklediği, anlamlı görüldüğü için değerli olurlar. Bu anlayışta iki nokta karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan birincisi, hiçbir şey, biri ona anlam yüklemedikçe değer olarak adlandırılmamaktadır. Şeylerin kendi başlarına değerlerinden söz edilemez. Değeri, o şeye katan anlam yükleyendir. Ona anlamı yükleyen bir kişidir, anlam yükleyerek ya da yüklemeyerek değerli olup olmayı tayin eden durum da bu şekilde oluşur (Millian ve Reynolds, 2014: 552-553).

Değerler, hayata geçirilen eylemlerin temelini oluştururlar. Aynı zamanda değerler, tercih edilebilir ürün, yetenek veya davranışlar olarak da tanımlanırlar. Değerler pozitif şeylerdir, “istenilen, arzu edilen” şeylerdir ve çoğunlukla özgecil sebeplere dayanmaktadırlar. Değerler hem sonuca ulaşma yollarıdır hem de varılması planlanan hedeflerdir. Değerlerin oluşmasında; dil, gelenekler, örf ve adetler, yaşanılan çevre gibi pek çok faktör önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla, değerlerin kökeni, bireyin insanlık ve dünya görüşü içinde kendine yer bulmaktadır (Thoresan, 2005: 9).

Değerler hem mikro hem de makro anlama sahip kavramlar olarak ifade

edilmektedir. Bireysel davranış temelinde değerler, bireyin ihtiyaçları ile toplumsal yaşamın taleplerini uzlaştıran içselleştirilmiş standartlar olarak açıklanmaktadır. Bu durumda, değerler bireylere eylemleri için uygun seçenekler sunmaktadır. Kültürel yaşam gibi makro düzlemde ise değerler toplumsal yaşamla bütünleşmeye olanak veren, paylaşılan anlamları anlatmaktadır. Değerlerin sadece kişiye özgü bir olguyu anlatmıyor olması ve bireyler arasında paylaşıyor olması özelliği ulusal değerler, aile değerleri evrensel değerler, gençlik değerleri ve örgütsel değerler gibi tanımlamalar yapılmasına olanak sağlamaktadır (Balcı ve Yelken, 2010: 82).

Değer kavramı, bazı durumlarda iyi, uygun, istenen ve değerli olarak nitelendirilen objeler veya konular (para, mücevher, başarı, kuvvet, şöhret gibi) için kullanılır. Değerler, maddi objeler kadar, insanların beğendiği veya önem atfettiği inançlar ve kurumları da içine alır. Bazı durumlarda ise değer kavramı oldukça geniş ve esnek bir şekilde kullanılmakta, değer kavramının anlaşılmasında iki temel görüş ortaya atılmaktadır. Birincisi; değer, uyarıcı materyalin içinde mevcuttur. Uyarıcı materyal içsel veya mutlak bir değere sahip; yani o materyalin kullanıcısı olan insanla ilgili olamayan bir değere veya öneme sahip olmaktadır. İkinci yaklaşım ise şudur; uyarıcı materyaller içsel bir değere sahip olmadığını öne sürer. Bir materyalin değeri sadece insanların onu algılama yollarının bir fonksiyonu olmuştur, yani görelidir. Bu durumda, belli bir uyarıcı materyal, bir kimse için belli bir zamanda büyük bir değere sahip olabilmekte ya da aynı kişi onu bir engel olarak algılayabilmektedir (Ünal, 1981: 81).

Değerler, bireylerin ideal davranış tarzlarını veya varoluş biçimlerini ortaya koyan yaşam amaçları hakkındaki inançlarını da kapsamaktadır. Bireylerin ürün ve hizmet tüketimlerinin temelini teşkil eden kişisel dürtü ve anlamlar kişisel değerlere bağlıdır. Yani bireylerin niçin ve nasıl satın aldıkları onların değerleriyle yakından alakalıdır. Değerler bireyin hayatı boyunca davranışlarına yön veren önemli bir güç olmaları nedeniyle bireyin günlük hayatını düzenlemekte ve tüketici olarak karar alma sürecini etkilemektedir (Koç, 2016: 373). Çünkü değerler, davranışların esin kaynağıdır. Bu bağlamda bireyin sahip olduğu değerler, yaşamın tüm alanına ilişkin davranışlarda olduğu gibi, tüketim alışkanlıkları üzerinde de etkili olmaktadır. Böylelikle değerler, tüketicilerin belirli seçimleri yapmasında, duyuşsal düzeyde tüketiciyi etkileyen sürekli ve kalıcı amaçlar olarak kendisini göstermektedir (De Heer ve Van Vliet, 2001: 3-4).

Tüketici, kimlik gelişimine uygun olarak içsel ve dışsal değere sahip olan sembole (ürün/marka/mağaza) yönelir. Sembol aracılığıyla birey kendisiyle ve çevresinde kendisi için önemli olan diğer bireylerle iletişime geçer. Sembolle birlikte bireysel iletişim süreci kimliğin geliştirilmesini sağlar. Sembol, birey için önemli olan diğer bireylerle bir iletişim aracı rolü üstlenir. Sembol, birey ve birey için önemli olan diğer bireyler arasında yaygın anlaşılmalı anlama sahipse bireyin kimliğini geliştirmek için istenilen tepki ortaya çıkar (Grubb ve Grathwoll, 1967:25). Kısaca bireyler kimlik ve değerlerine uygun ürün, marka ve mağazaları tercih etmekte ve kimlik ve değer kavramı tüketici için önemli olan diğer tüketicilerin olumlu tepkileri ile güçlenmektedir (Banister ve Hogg, 2004:853).

Her tüketicinin belli bir kimliği ve bunun sonucunda oluşturduğu belli bir yaşam tarzları vardır. Söz konusu kimlik ve yaşam tarzı, tüketicilerin bireyselliğini ve

kendilerini ifade etmeyi içermektedir. Örneğin, bir kimsenin bedeni, giydiği kıyafetler, konuşma şekli ve üslubu, boş zamanını nasıl kullandığı, hangi yiyecek ve içecekleri tükettiği, ev ve otomobil tercihleri o kimsenin bireyselliğini yani kendine olan hasılığını, kimliğini ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Bunun sonucunda tüketiciler yaşam tarzlarını sürdürülebilir yapabilmek için söylenen tüm bu seçimlerini yansıtan semboller ışığında tüketim kalıpları geliştirir ve onları benimserler. Tüketicilerin kendilerine özgü ve kimlik ve yaşam tarzlarını yansıtan tüketim kalıpları olduğu gibi her statü grubunun da kendine özgü tüketim kalıpları vardır. Tüketiciler içinde oldukları veya dâhil olmak istedikleri statü grubu ile aynı tüketim kalıbını benimseyerek onlar gibi olmaya özen gösterirler. Bu tüketim modelleri, söz konusu sosyal grubu hem kendi üyelerinin hem de diğerlerinin gözünde tanımlamaya, grubun statü ağırlığını ve saygınlığını korumasına yardımcı olmaktadır (Featherstone, 2013: 147).

Dolayısıyla da tüketiciler statülerini veya sosyal gruptaki konumlarını muhafaza etmek için onlarla aynı tüketim kalıbını benimsemektedirler. İnsanlar tüm bunları, tükettikleri mal ve hizmetlerle başarmaya çalışırlar. Üstün kabul ettikleri grupları dikkatlice izlerler ve nerelerde yemek yediklerini, hangi semtlerde oturduklarını, hangi marka araba kullandıklarını gözlemlerler. Bu sayede onlar gibi olabilmek için onların tüketim kalıplarına harfiyen uymaya çalışırlar. Kimi zaman bunu yapmaya gelirleri elvermese de yine de bunu yapmaya çabalarlar. Diğer taraftan içinde oldukları grupta parmakla gösterilmek, fark edilmek için modayı ve yeni trendleri çok sıkı takip ederler. Piyasaya yeni çıkmış ürünleri ilk onlar kullanmaya özen gösterirler. Burada amaçları kendilerine fayda sağlayan ürünler kullanmak değil sadece farklı olduklarını his ettirmektir (Bocock, 2009: 16).

Tüketiciler kendi iç dünyalarında benzemek istedikleri bir kimlik ve ona uygun yaşam tarzı oluştururlar ve o kimlik ve yaşam tarzının gerekleri neler ise ona uygun tüketim kalıplarını kullanırlar. Bu tüketim kalıpları da çoğu zaman başka bir sosyal gruba ait olan statü göstergeleri/sembolleri olarak kendisini gösterir. Dolayısıyla statü göstergeleri/sembolleri sınıf atlamada birer araç haline gelmektedirler. İnsanlar buldukları sınıf yerine daha üst bir sınıfta yer almak istediklerinde, bu ihtiyaçlarını statü sembollerini satın alarak yaparlar. Bu şekilde o sınıfa ait olduğunu gösterme eğilimi genellikle ne kadar zengin olduğu ortaya konularak ifade edilmeye çalışılır (Odabaşı, 2006: 146-148).

Mal ve hizmetler, tüketicilerde oluşturdukları semboller ışığında, onların bilinçaltına etki ederler. Bunda tüketicilerin sahip oldukları kimlik, yaşam tarzı önemli rol oynar. Bunların oluşmasında ise sahip olunan değerler etkilidir. Çünkü değerler, Elliot (1997)'in da belirttiği gibi tüketicilerin sosyal çevrelerini ve kimliklerini şekillendirmelerinde önemli etkiye sahiptir. Tüketiciler, ürünleri alırken bunların kendi ihtiyacını giderip gidermemesinden ziyade, bu ürünlerin taşıdıkları ve başkalarına aktarabildikleri sembolik anlamlara önem vermektedirler. Mal veya hizmetin ne olduğu değil, ne anlama geldiği önemli olmaya başlamıştır. Artık tüketim, gereksinimlerin karşılandığı bir olgu olmaktan ziyade, arzuların tatmin edildiği bir olgu olarak görülmektedir (Elliot, 1997: 285-289).

Tüketicilerin nesnelere semboller vasıtası ile anlam aktarması, içinde yaşadıkları kültürel değer dünyasında gerçekleşmektedir. Sembolik tüketimin oluşmasında önemli bir yere sahip olan değerlerin, bireylerin tüketim alışkanlıklarını nasıl etkilediği konusunda Kahle (1985) tarafından gerçekleştirilen ve sekiz değer içeren “Değerler Listesi (List of

Values)” önemli bir yer tutmaktadır. Değerler listesi ve bu listede yer alan değerlere sahip bireylerin tüketici davranışları şu şekilde yer almaktadır (Koç, 2016: 380-381):

1. Ait olma: Sıklıkla kadınlarda görülen bir değer çeşididir. Diğer insanların görüşlerine önem verme ve uyum özellikleri bulunmaktadır.
2. Heyecan: Daha çok gençlerde olduğu ifade edilmektedir. Gençleri eğlence kültürüne yönlentmektedir. Marka sadakatleri ve marka bağımlılıkları vardır. Reklamlarda yer alan cinsel içerikli mesajlardan veya reklamlardaki ünlülerin konuşmalarından etkilenerek satın alma faaliyetlerinde bulunabilirler.
3. Sıcak ilişkiler kurma: Genellikle kadınlarda fazladır. Çok fazla arkadaşına sahip olma eğiliminde olup hediye vermeyi severler.
4. İsteklerini gerçekleştirme: Daha çok genç eğitimli ve duygusal olarak dengelidirler.
5. Eğlence: Gençlerde daha fazla olma potansiyeli vardır. Boş vakitleri değerlendirmeye ve hayattan zevk almaya önem verirler. Marka farkındalıkları vardır.
6. Güvenlik ve Emniyet: genellikle düşük gelirli ve fakirdirler. Düşük seviyeli psikolojik güvenlikleri vardır.
7. Özsaygı: Bireyin kendisine saygı duyması ile ilgilidir.
8. Başarma: Daha çok erkeklerde vardır. Başarılı olma dürtüleri fazla olan kişilerde yer alır.

Yukarıda yer alan değerler listesi, listede yer alan değerlerin baskın olduğu tüketici sınıflarını ortaya koymakta ve her bir değer ve bunun sonucunda oluşan sembolün, farklı tüketim davranışının oluşmasına neden olduğunu belirtmektedir. Örneğin “sahip olma” değerinin baskın olduğu bireyler, bu değer baskın olmadığı bireylere nazaran daha fazla alkol almakta ve grup eylemlerine katılmaktadırlar (Solomon, 2004: 431).

Yine bunun yanı sıra, Geert Hofstede tarafından geliştirilen “kültürel değer kuramı”, toplumlar arasındaki kültürlerin farklılığını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu kurama göre, toplumları kültürel olarak birbirinden ayıran; bireycilik- toplulukçuluk, güç aralığı, erkeksilik- kadınsılık, belirsizlikten kaçınma ve uzun dönem odaklılık olmak üzere beş değer boyutu vardır (Mooij, 2004: 34).

Bireyci toplumlarda birey ve aile çıkarları toplum çıkarlarından daha üstün tutulmakta, toplulukçuluk yani kolektivist toplumlarda ise, toplum çıkarları, birey ve aile çıkarlarından daha üstündür. Bireyci toplumlarda kendi kendine güven ve prensip odaklılık daha fazla ortaya çıkmaktadır. Kolektivist toplumlarda ise statü odağı kendisini daha ağır hissettirmektedir. Bu tarz toplumlarda pazarlama iletişimlerinde ve ürün konumlandırmalarda, “biz, birlikte ve beraber” kelimeleri daha sıklıkla kullanılmaktadır. Bireyselliğin ağır bastığı toplumlarda ise, fonksiyonel çeşitlilik, yenilik ve deneysel ihtiyaçları ön planda tutan ürünler öne çıkmaktadır (Koç: 2016: 418).

Güç aralığı, toplumlarda güce ve hiyerarşiye dayalı eşitsizliğin ne derece kabul

edilebilir olduğunu göstermektedir. Bu tür toplumlarda kültür hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Türkiye, Fransa gibi güç uzaklığının yüksek olduğu, yani hiyerarşinin fazla olduğu ülkelerde yeni ürünlerin toplum içindeki yayılımları, güç uzaklığının az olduğu, yani hiyerarşinin az olduğu İsveç veya Norveç gibi ülkelere nazaran daha yavaştır (Ay, 2005: 35). Güç aralığının yüksek olduğu toplumlarda, ürünler birer statü sembolü olarak görülmektedir. Güç aralığının yüksek olduğu ve otoriteye boyun eğmeye önem verilen İtalyan kültüründe, söz dinleyen Pinokyo figürünün; güç aralığının düşük olduğu Amerikan kültüründe ise, söz dinlemeyen, başına buyruk hareket eden Donald Duck figürünün yaygınlık kazanması güç aralığı ilkesiyle açıklanabilmektedir (Koç: 2016: 418).

Erkeksilik-kadınsılık değer boyutu, kültürün toplumda cinsiyetlere yüklediği rolleri ortaya koymaya çalışmıştır. Erkeksilik değeri, bireyin kendini öne çıkarması, başarısını sergilemesi, herkes tarafından takdir edilmek istemesi ve para kazanması üzerinde durmaktadır. Kadınsılık değeri ise, erkeksiliğin tam tersi olarak, kendini öne çıkarmamayı, yaşam kalitesini artırmayı ve insan ilişkilerini her şeyin üzerinde tutmayı hedeflemektedir (Seymen ve arkadaşları, 2005: 164).

Belirsizlikten veya diğer bir ifade ile riskten kaçınma ise, bir kültürdeki bireylerin riskten ne kadar kaçındıkları veya riskle ne kadar rahat yaşayabildiklerini göstermektedir. Belirsizlikten kaçınma derecesinin düşük olduğu toplumlarda, girişimciliğin, yeni ürünler geliştirmenin ve patent geliştirme faaliyetlerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Belirsizlikten kaçınma derecesinin yüksek olduğu toplumlarda ise, ürünler ve hizmetler hakkında net, açık bilgiler verilmesi önemlidir. Bu tip toplumlarda daha az bilgi toplama maliyet olduğu için güvenilir markaların yeri her zaman sağlam olmaktadır (Koç: 2016: 419).

Uzun dönem odaklılık, kültürün uzun döneme yönelik olup olmamasıdır. Eğer kültür uzun döneme yönelik ise kültür, geleceğe dönük ve dinamik bir yapıya sahiptir. Kültür kısa döneme yönelik olduğunda durağan bir özelliğe sahip olmakta, ya şimdiki zamana ya da geçmiş zamana odaklanmış olmaktadır (Seymen ve arkadaşları, 2005: 164).

Günümüzde pek çok birey piyasa ekonomisinin uygarlaştırılması ve sürdürülebilir beşeri gelişime katkı sağlama konularıyla ilgilenmektedir. Modern toplumun karmaşık yapısı, değerler konusunda sürüp giden tartışmalar ve eldeki devasa bilgi yığını bunu zorlu bir görev haline getirmektedir (Thoresen, 2007: 97).

Sembolik tüketimin temel yapı taşı olarak markalar kendisini göstermektedir. Çünkü aktarılmak istenen birçok anlam, markalar yoluyla yaygınlık kazanmakta ve toplumun yaşam tarzını etkileyebilmektedir. Yaratılan kültürel anlamlar markalar aracılığıyla tüketicilere aktarılmaktadır. Diğer bir ifade ile, markalar benliğin ve kimliğin oluşmasında ve sürdürülmesinde sembolik kaynaklar olarak rol almaktadır. Markalar kimlik yaratmada etkili birer anlam kaynağıdır. Tüketiciler markalar yoluyla kendi hikâyelerini anlatarak çevreleri ile iletişime geçerler. Markalar tüketicilerin hayatlarına yardımcı olmanın yanında yaşam hikâyelerine de katkı yaptıklarından tüketiciler markalarla beraber yaşamları da satın almaktadırlar. Markaların bu denli merkeze alındığı günümüzde sembolik tüketimi, ürünlerin ve markaların tüketicilere sağladıkları

faydalarından dolayı değil de sosyal çevreye verdikleri mesajlar ve taşıdıkları anlamlar nedeniyle satın alınmaları şeklinde tanımlamak mümkündür. Ürünlerin taşıdığı sembolik değerlere önem veren tüketiciler için vazgeçilmez markalar ortaya çıkmıştır. Tüketiciler kendilerini o markalarla özdeşleştirirler ve kimliklerinin bir parçası haline getirirler. Bugünkü piyasada var olan birçok marka üzerinde belli imaj temelli mesajlar taşımaktadır (Akyüz, 2015: 18-19).

Sonuç

Günümüz dünyasında tüketime yüklenen anlamın değiştiği görülmektedir. Tüketicilerin satın alma kararları, postmodern kültürün etkisiyle şekillenmektedir. Postmodernizm, kalıplara girmek istemeyen ve sembollere daha çok önem veren bireyi öne çıkartarak modernizme karşı bir duruş sergilemektedir. Bu sebepten dolayı postmodern eğilimlerin görüldüğü toplumlarda iktisadi ve sosyal hayat sembollerin tüketimi etrafında dönmektedir.

Tüketiciler satınalma tercihlerinde, fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, tüketim yoluyla kendilerini ifade etmeye çalışmaktadırlar. Kendisini ifade etmenin de ötesinde tükettikleriyle mutluluğu yakalamaya çalışan birey, mal veya hizmet alımını sembolik özelliklerine göre yapmaktadır.

Tüketim toplumunda, tüketim ideolojisi, tamamen tüketmeye dayanan fetişist bir ideoloji haline gelmiş; kültürel nesnelere tüm insani anlamlarını yitirmiştir. Tüketim toplumu, kolektif bir özelliğe sahip olmanın yanında aynı zamanda bireyselleştirici ve yalnızlaştırıcı hal almaktadır. Tüketim nesnelere ve mallarına sahip olmanın bireyselleştirici olması, tüketici olarak bireyin yalnızlaşmasına ve kendi köşesine çekilmesine neden olmaktadır.

Tüketim toplumunda sistem tarafından insanların ihtiyaçlarının gerçek manada ne olması gerektiği ya da gerçek ihtiyaçların karşılanması önemli görülmemektedir. Mevcut sistem tarafından önemli olarak değerlendirilen, üretilen malların veya hizmetlerin elden çıkarılması ve onlardan kar elde edilmesidir. Bu, toplumda sürekli olarak bireyin denetimi dışındaki güçler tarafından belirlenen bir ihtiyaçlar dizisi oluşturmakta ve herkesin tüketici olması zorunlu kılınmaktadır. Mal ve hizmetler, deneyimler ticari birer meta haline gelmekte ve üyelerine üretici olmaktan ziyade, tüketici olmayı özendiren bir kültür ortaya çıkarılmaktadır. Bu süreçte toplumsal içerik ve işlevleri olabilen sahte ihtiyaçlar, bireylerin üzerinde düşünmelerine imkân vermeden ve piyasa, medya gibi dışsal güçler tarafından belirlenmekte ve empoze edilmektedir. Böylelikle, toplumun hâkimiyetini elinde bulunduran sermaye sahiplerinin, kitlelerin zihinlerine hükmetmeleri ve onları kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmeleri sağlanmaktadır.

İnsanın yetiştiği çevrenin, onun kimliğini belirlemede önemli rolü olduğu ortaya çıkmaktadır. Çevre dışında kimliğin belirlenmesinde kalıtsal ve biyolojik bir yapı da söz konusu olmaktadır. Ancak, kimlik büyük ölçüde diğer insanlarla olan ilişkiler ve özdeşimlerle şekillenmektedir. Ergenlikle birlikte belirginleşen kimlik arayışı ile insanların ihtiyaçları ve tüketim şekilleri de yeniden inşa edilmektedir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumla sağlıklı bir bağ geliştirebilmesi ve ona uyum sağlaması, ihtiyaçlarının karşılanmasını gerekli kılar. Yeme, içme, barınma, giyinme gibi birincil fiziksel ihtiyaçların yerine getirilmesi ile insan ihtiyaçları tam anlamı ile sağlanamaz. İçinde bulunulan toplumsal yapıdan kaynaklanan ihtiyaçlar ikincil olarak kendisini hissettirir. Bu ihtiyaçların başında psikolojik ve iktisadi ihtiyaçlar gelmektedir. Bu ihtiyaçlar da bireylerin kimlikleri ve tüketim alışkanlıkları üzerinde olmaktadır.

Tüketim toplumu, kapitalist bir piyasanın gelişmesine devamlı olarak aracılık ederek, kapitalist sisteme sahip gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde en yoksullar da dâhil bütün kesimlerin tüketme arzusu içinde olmalarını sağlamıştır. Böylelikle, hangi tüketim malı veya hizmet için duyulursa duyulsun temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra bile sembollerin kullanılarak tüketme güdüsünü sürekli olarak kendisini hissettirmesi ve ihtiyaçların sınırsızlığı algısı oluşturularak, tüketimin devamlı olarak sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

Adorno, T. ve Horkheimer M., (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

Ağaoğulları, M., A., (2004). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.

Akyüz, M. ve Eroğlu, E. (2015). “*Toplumsal Sınıfın, Ortalama Gelir Düzeyinin Ve Cinsiyet Farklılığının Sembolik Tüketim Eğilimi Üzerindeki Etkisi, Genç Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma*”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 32, 98-128.

Arslan, H., (2001). *İslamda Tüketici Hakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ay, Ü., (2003). *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, İstanbul: Nobel Kitabevi.

Balcı, D. ve Yelken Yanpar, T., (2010). “*İlköğretim Öğretmenlerinin “Değer” Kavramına Yükledikleri Anlamlar*”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 81-90.

Banister, E.N. ve Hogg, Ma.K. (2004). “*Negative Symbolic Consumption and Consumers Drive for Self Esteem*”, *European Journal of Marketing*, 38(7), 849-869.

Baudrillard, J., (2012). *Tüketim Toplumu*, (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J., (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon*, (Çev. Oğuz Adanır), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Bauman, Z., (2011). *Post Modern Etik*, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z., (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ümit Öktem),

İstanbul:Sarmal Yayınları.

Breger, L., (2012). *Freud Görüntünün Ortasındaki Karanlık*, (Çev. Aslı Biçen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, P., (2015). *Ayırım*, (Çev. Derya Şannan ve Ayşe Berkkurt), İstanbul: İthaki Yayınları.

Elliott, R. (1995). “Consuming Symbolic Meaning: Methodological Implications”, *European Advances in Consumer Research*, Vol. 2.

Eşiyok Sönmez, E. (2015). Aesthetic product advertisements on the construction of woman body as a consumption object: An example of Cosmopolitan Magazine Tüketim nesnesi olarak kadın bedeninin inşasında estetik ürün reklamları: Cosmopolitan Dergisi örneği. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 1131-1144.

Eşiyok Sönmez, E. (2015). Gazetelerde yer alan örtülü reklamlar: Reklam Kurulu kararları üzerinden bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (41).

Featherstone, M., (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Grubb, E.L. ve Grathwohl, H.L. (1967).”*Consumer Self-Concept, Symbolism and Market Behaviour: A Theoretical Approach*”, *Journal of Marketing*, 31 (4), 22-27.

Koç, E., (2016). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım (Yedinci Basım)*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Mcgregor, S., (2002). “*Consumer Citizenship: A pathway to Sustainable Development*”, *International Conferance on Developing Consumer Citizenship*. Norway, 1-20.

Millan E. ve Reynolds, J. (2014). “*Self-Construals, Symbolic and Hedonic Preferences, and Actual Purchase Behavior*”, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21, 550–560.

Mooij, M. ve Hofstede, G. (2011). “*Cross Cultural Consumer Behaviour*”, *A Review of Research Findings. Journal of International Consumer Marketing*, 23(1), 181-192.

Odabaşı, Y. ve Barış, G., (2015). *Tüketici Davranışı*, (Yedinci Basım), İstanbul: Mediacat Kitapları.

Odabaşı, Y., (2013). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, (Dördüncü Basım), İstanbul: Sistem Yayınları.

Oğuz, M, C., (2007). “*Bir Çağdaş Yaşam Gözlemcisi: Zygmunt Bauman, Sosyoloji Notları*”, *3 Aylık Yaygın Sosyoloji Dergisi (Temmuz-Ağustos-Eylül)*, Ankara: İdeal Copy, 25-30.

Orçan, M., (2004). *Osmanlıdan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü. (Birinci Basım)*, Ankara: Kadim Yayınları.

Sarup, M., (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev. Abdülbaki Güçlü). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Seymen, O.A. ve Bolat, T., (2005). *Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmecilik (Birinci Basım)*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Solomon, M.R., Bamossy, G., Askegaard, S. ve Hogg M.K. (2004). *Consumer Behaviour A European Perspective (Third Edition)*, London: Pearson/Prentice Hall.

Şüküroğlu, V.K. (2017). *Tüketim Kültüründe Tüketici Vatandaşlık ve Sosyal Sorumluluk. Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara : Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Thogersen, J., (2005). “How May Consumer Policy Empower Consumers for Sustainable Lifestyles?”, *Journal of Consumer Policy*, 28(2), 143-178.

Thoresen, V., (2005). *Tüketici Vatandaşlığı Eğitimi El Kitabı*, Norway: Tüketici Vatandaşlığı Proje Ağı.

Yiannis, G. ve Lang, T., (1995). *The Unmanageble Consumer, (First Edition)*, London: Sage Publications.

Zorlu, A., (2006). *Modern Tüketimin Tarihinden Tüketim Araştırmalarına Tüketim Sosyolojisi, (Birinci Basım)*, Ankara: Glocal Yayınları.

2. Meşrutiyet, Bosna-Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı

The Second Constitution, the Bosnian Annexation Crisis and the Ottoman Press

Mehmet Yılmazata, Dr., E-posta: mehmetyilmazata@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı-Türk Basın Tarihi, Gazetecilik Tarihi, 31 Mart Vakası, Sabah, Servet-i Fünun, Volkan, Bosna-Hersek İlhak Krizi

Öz

1908/1909 yılları Türk-Osmanlı basının gelişimi açısından belirleyici bir dönem olmuştur. Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe konulmasıyla daha serbest bir dönem ortaya çıkmış ise de, Balkanlar'da cereyan eden Bosna-Hersek ilhak krizi ile Bulgaristan'ın bağımsızlığı, devleti bir kriz ortamına getirmiş ve 31 Mart vakasına yol açılmıştır. Bahse konu dönem içerisinde Sabah, Servet-i Fünun ile Volkan gazeteleri incelenmeye tabii tutulmuş ve milli olarak algılanan bu konularda yorum farkıyla beraber Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının savunulduğu görülmüştür. Kamuoyu kavramı o dönem esnasında pekiştirilmiştir ve gazeteler, kamuoyunu şekillendirme aracı olarak belirgin bir rol oynamaya başlamışlardır.

Keywords:

Turkish-Ottoman Press History, History of Journalism, 31 March Incident, Sabah, Servet-i Fünun, Volkan, Bosnian Annexation Crisis

Abstract

The years 1908/1909 can be described as fateful for the development of the Ottoman Press. While newspapers did profit from greater liberties in terms of free journalism, events as the Bosnian Annexation Crisis and the Bulgarian declaration of independence did move the state on the verge of crisis and opened the path for the uprising on March 31st 1908. Within that scope, Sabah, Servet-i Fünun and Volkan newspapers have been researched, bringing up the conclusion that those subjects were defined and defended as "national matters" in terms of the wellbeing of the Ottoman State by all of them, even if all newspapers took a different stance. The notion of "public opinion" has been developed remarkably during that period and the press started to play a distinct role in shaping public opinion.

Giriş

23 Temmuz 1908 tarihi, yani Meşruiyet'in tekrar yürürlüğe girişi, Osmanlı matbuat hayatı üzerinde yoğun tesirler ve derin bir etki bırakmıştır. Mevcut olan gazete ve mecmualara birçok yeni yayın eklenilmiştir, işlemde olan yayımlar daha serbest bir ifade ortamı bulup cereyan eden siyasi vakaları farklı bir şekilde ele almaya başlamışlardır. Bu araştırmada, 1908 yılının sonuna doğru Avrupa siyasi hayatında derin etki bırakmış iki önemli vakanın –Bosna- Hersek 'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilışı ve Bulgaristan'ın mutlak ilan-i istiklali– Türk-Osmanlı basını üzerinde nasıl bir etki yarattığı tetkik edilecektir. Bu amaç doğrultusunda ilgili konular devrin beş etkin gazetesinde ele alınacaktır ve yoruma tabii tutulacaktır. Bahse konu gazetelerin orijinalleri, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ile İstanbul Atatürk Kütüphanesi'nde incelenmiştir. Başvurulan gazete kaynakları; Sabah, Volkan ile meşhur Servet-i-Fünun Dergisi alıntılar ile örneklendirerek devrin siyasi olayları ile ilişkilendirilecektir. Konuyu dağıtmamak amacıyla, umumiyetle yabancı ajanslardan veyahut gazetelerden elde edilmiş ve çoğu zaman birbirine benzeyen salt haber yayınlarından başka, ilgili köşe yazıları ile özgün yorumları içeren haberler tercih edilmiştir.

İncelemeye tabii tutulan gazeteler hemen her gün konu hakkında malumat vermekle beraber kaynağını birçok kez yabancı gazetelerden göstermiştir, üstelik haberlerin ekseriyeti yorumsuz olarak yayımlanıp diplomatik girişimleri kronolojik olarak sıraladığından bu tür haberlere bu çalışmada yer verilmemiştir. İlhak konusunda son derece aktif olan, salt haberlerden ziyade daha çok yorum ve fikirlere yer veren Volkan Gazetesi'ne bundan dolayı ağırlık verilmiştir.

Yöntem olarak, birincil kaynaklar yani ilgili gazeteler sırayla sunulacaktır, bazı alıntılar yorumlanacak ve ilgili gazetenin konu hakkında yayın politikası ortaya konulacaktır. Bunun yanı sıra ikincil kaynaklara da yer verilmiştir.

Bosna-Hersek İlhak Krizi ve Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı: Tarihi Gelişim ve Uluslararası Hukuk

1877/78 Osmanlı Rus Harbini takip eden Berlin Kongresi, (20 Temmuz -20 Haziran 1878) ve önceki San Stefano (Yeşilköy) anlaşmasının birçok maddesi, Osmanlı açısından hafifletilmekle beraber, yine de büyük toprak kayıplarla sebep olmuştur (İhsanoğlu, 1999: 103).

Bosna ve Hersek Vilayeti, Berlin Antlaşması'nın doğrultusunda hukuken Osmanlı toprakları içinde kalmakla beraber, fiilen Avusturya tarafından yönetilecekti, Osmanlı birlikleri bölgeyi boşaltacak, toprakları Avusturya askeri birlikleri tarafından işgal edilecekti (Maiwald, 1948: 54). 20 Ekim 1879 tarihli ek antlaşmaya göre Bosna –Hersek hukuki olarak Osmanlı topraklarının dâhilinde kalmakla beraber yönetimi ve idaresi Avusturya'ya bırakılmıştır (Uçarol, 2000: 359). Bosna Hersek halkı hukuki olarak Osmanlı tebaası kalmış, ancak fiilen Avusturya tarafından yönetildiği için (örneğin, Avusturya para birimi de esas kılınmıştır) hem iktisadi hem siyasi olarak Viyana'ya

bağlanmıştır. Bulgaristan ise 1878'den beri nominal olarak Osmanlı Hâkimiyeti altında olmuştur, fiilen ise Bulgaristan iç işlerinde tamamen muhtariyete sahip olan bir prenslik (emirlik) haline gelmiştir (Batakoviç, 2007a: 54). Baştan beri bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan, siyasi konjonktüre uymak suretiyle 8 Ekim 1908 tarihinde tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir. Buna mukabil Avusturya-Macaristan 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur. Her iki eylem, doğrudan Meşrutiyet'in ilanına iliştilmiş olarak değerlendirilmelidir. Zira Osmanlı Devleti'nin fiilen (*de facto*) ve nominal olarak (*de jure*) hâkimiyetinin altında bulunduğu bütün topraklarda meclis seçimlerinin yapılması öngörülmüştür.

Toprakları üzerinde zaten kendi hâkimiyetini tesis etmiş Bulgaristan Prenslığı (Emirliği) ile Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşmasına aykırı olarak işlemiş oldukları fiili ve keyfi hareketleriyle her ne kadar Osmanlı Devleti'nin (fiiliyatta pek de gerçekçi olmayan) otoritesini bahse konu topraklar üzerinde tekrar işleme koyma teşebbüsüne karşı çıkmakla beraber esas siyasi motivasyonu farklı olmuştur. Bulgaristan, tamamen bağımsız bir devlet olduğunu uluslararası topluma kabul ettirmek istemiştir ve bu konuda Rusya tarafından destek de görmüştür. Avusturya-Macaristan ise kendi ülkesindeki Panslavizm emellerine karşı çıkmak istemiştir ve Bosna toprakları üzerinde yükselebilecek olası Sırp toprak taleplerinin kat'iyen önüne geçme arzusunda olmuştur (Batakoviç, 2007b: 235). Bosna-Hersek, üzerindeki hâkimiyetini tekrar tartışmaya açabilecek herhangi bir eyleme mahal vermek istememiştir ve tek taraflı hareketi ile kararlılığını ispat da edebilmiştir. Siyasi yönden Avusturya –Macaristan hükümeti Bosna-Hersek'in ilhakı ile kendi hudutları içerisinde baş gösteren Panslavizm hareketini dengeleme gayreti içerisinde bulunmuştur. Nitekim Avusturya-Macaristan Rusya ile yaptığı gizli Buchlau görüşmesinde bu eylemini önceden bildirmiş ve bunun karşılığında Rusya'nın Türk Boğazları üzerindeki emellerine karşı çıkmayacağını da bildirmişti. Ancak Avusturya, bu gayri resmi antlaşmanın ruhuna aykırı olarak Rusya'yı önceden yapacağı hareketinden haberdar etmemiş ve uluslararası "Bosna-Hersek İlhak Krizine" yol açmıştır (Yılmazata, 2013: 131). İlhak, Avusturya-Macaristan Devleti'nin ilgili makamlara İmparatorun irade yazısı ile bildirilmiştir, resmi gazetede ilam edilmiş ve 6 Ekim 1908 tarihinde Osmanlı Devletine nota ile bildirilmiştir. Buna göre Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşmasının 25. Maddesine göre, 7 Ekim tarihinde ise Berlin Antlaşması'nın diğer imzalayıcı devletlerine nota ile iletilmiştir (Zimmer, 1971: 111). Berlin Antlaşması'na tamamen aykırı olarak görülen karar, Rusya, Almanya, Avusturya ile Sırbistan aralarında savaş tehditlerine kadar varan bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise bu eylem devletin saygınlığını zedeleyecek bir hareket olarak görülmüştür ve gazeteler vasıtasıyla efkâr-i umumide büyük tepkiler meydana gelmiştir. Bu tepkiler basındaki haberlerden de esinlenmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nde Avusturya-Macaristan'a karşı bir iktisadi boykota da yol açmıştır (Çetinkaya, 2004: 219). Osmanlı Devleti fiilen Bosna topraklarını geri alamayacağını bildiğinden maddi tazminat taleplerinde bulunmuştur ve bu isteğini hem diplomatik hem de basın kanalıyla duyurmuştur. Viyana ile İstanbul arasındaki kriz nihayetinde, 6 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı-Avusturya protokolü ile çözüme bağlanmıştır. Bazı siyasi meselelerden başka (örneğin Avusturya askerlerinin Yenipazar Sancağı'ndan geri çekilişi) Avusturya, Türk tarafına Bosna-Hersek'te Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu varsayılmış emlak-i metruke karşılığında 2,5 milyon Osmanlı

Altın Lirasını ödemeye mükellef olmuştur (Yılmazata, 2013: 111). Bundan başka, Alman garantisi sayesinde Rusya'nın savaş ilanı tehdidine rağmen çatışmacı bir siyasi strateji izlemiş olan Viyana, Balkanlarda istediğini elde etmiştir. Ancak, büyük güçler arasındaki bloklaşma siyaseti had safhaya ulaşmıştır, uluslararası diplomatik arenadaki çeşitli ülkelerin kamuoyundaki aşırı eğilimlerden dolayı hareket alanı daraltılmıştır. Militan Panslavizm Balkanlarda daha da aşırıya doğru gitmiştir. Bu kombinasyon, 1914 yılında Birinci Dünya savaşının patlamasına zemin hazırlamıştır (Clark, 2013: 128).

İlhak, uluslararası hukuk bakımından yorumlandığında, ilgili hareketin uluslararası hukuka göre uygun olup olmadığı açısından tetkik edilmelidir. Toprak, önceden ya kimsenin hükümlanlığı altında olmayacak (*terra nullius*) ya da müştak (*derivative*) bir şekilde (yani başkasının hükümlanlık hakkına son vermekle) elde edilecektir. Her ne kadar 1908 yılında uluslararası hukuk henüz bugünkü niteliği kazanmamış olsa dahi, uluslararası hukukun kaynakları hakkında kısa bilgi vermekte fayda görünmektedir. Pazarıcı'ya göre üç asıl kaynaktan bahsedebiliriz: Beynelmilel muahedeler, devletler arasında devamlılık gösteren teamüller (örf ve adetler), uygar milletlerce kabul edilmiş hukukun genel ilkeleri. Ayrıca, yardımcı kaynak olarak içtihat/mahkeme kararları ile uluslararası hukukta önde gelen uzmanların öğretileri yer almaktadır (Pazarıcı, 2004: 36). 1908 yılı için, uluslararası hukukun antlaşmaları kesin olarak tanındığını söyleyebiliriz. Bu suretle, Bosna-Hersek'in ilhakı Berlin Antlaşmasına göre uygunluğu hakkında tetkik edilmeliydi. Ayrıca teamüller ve 1907 yılındaki 2. Uluslararası La Haye Konferansını dikkate almak suretiyle hukukun genel ilkeleri de kaynak olarak dikkate alınmalıydı (Pazarıcı, 2004: 114). Von Arnould'a göre, bugün artık uluslararası hukuk kurallarınca men olunmuş işgal ve ilhak yöntemleri, fiili yöntem olarak geçmişte devletlerce olarak kabul görmüştür ancak bu eylemler de gelişigüzel kurallara göre olmamıştır (von Arnould, 2016: 30).

Avusturya-Macaristan'ın savunduğu teze göre, Bosna-Hersek'in 1878 yılında idaresine geçtiğinden, Viyana fiilen hükümlanlık haklarını İstanbul'dan devralmıştır. Bu bağlamda, örtülü ferağatın (*cession deguisse*) meydana geldiği iddia edilmiştir. Avusturya ayrıca, topraklar üzerinde fiilen hükümlanlık haklarını 1878 yılından itibaren üstlendiğini de kanıt olarak öne sürmüştür. Bu teze göre, Türk hâkimiyeti zamanla kendi kendiliğine sona ermişti. Yani, "fiili hükümlanlık" tezi ortaya atılmıştır ki, bu tez hükümlanlık ilkesinden daha çok devleti devlet yapan unsurları tarif etmektedir. Bu görüş, günümüzde kabul edilmiş uluslararası hukuk ile bağdaşmamaktadır ve o devir için de tartışmalı olarak değerlendirilmiştir. Buna mukabil ayrıca Avusturya, bölgeyi zamanaşımı yoluyla iktisap (*prescription acquisitive/ usucapion*) vasıtasıyla elde ettiğini de iddia etmiştir. Zimmer'e göre Avusturya baştan itibaren Osmanlı tarafının hükümlanlık haklarını kabul etmiş ve kanıt olarak müzakerelerin başından itibaren önerilen maddi tazminat unsuruna işaret etmiştir. Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir, ancak "çıplak mülkiyeti" veya "*nudum ius*" ilkesi çerçevesinde devam etmiştir (Zimmer, 1971: 111). Medeni Hukuk çerçevesinde "intifa hakkı" olarak değerlendirilebilecek bu kavram, mülkiyet bakımından ehemmiyet taşıdığından uluslararası hukuk kaideleri arasından da dikkate şümül görülmüştür (Saymen, 1948: 190). Her ne kadar Avusturya-Macaristan aksini iddia etmiş ise de, Bosna-Hersek'in idari durumu uluslararası bir antlaşmada belirlenmişti. Uluslararası hukuk, o devirde dahi "ahde vefa" (*pacta sunt servanda*), yani

devletlerarası muahedelerine riayet edilmesinin elzem olduğu ilkesini savunmuştur. Bu suretle, ilhak- krizinin sonunda olduğu gibi- Berlin Antlaşması'na taraf olan devletlerce çözüme kavuşturulmuş ve bu durum uluslararası hukuk açısından önem taşımıştır. Ancak, ortada Almanya-Rusya-Avusturya reelpolitik anlaşmazlığı bulunduğundan, Rusya krizde kendini-haklı ve haksız olarak- mağdur olarak gördüğünden, uluslararası güçler dengesi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Diğer tarafta kısaca izah edilen bu kriz, Osmanlı Devleti'nde efkâr-i umuminin oluşmasında büyük rol oynamıştır ve Türk basının siyasi gelişmeleri etkileyebilecek bir faktör haline geldiği görülmüştür.

Servet-i Fünun Dergisi

Servet-i Fünun Dergisi, Ahmed İhsan (Tokgöz) tarafından ilk defa 1891 yılında “Servet” adlı gazetenin ilavesi olarak çıkartılmıştır. Haftada bir yayımlanan dergi, eğitimli genel okuyucu kitlesine yönelik bilim, edebiyat ve teknik gibi konular hakkında makaleler hazırlamıştır. Türk edebiyatının gelişimi yönünden büyük önem taşıyan Servet Dergisi, “Servet-i Fünun edebiyatı” edebi akımına adını vermiştir. Kadrosunda Türk edebiyatının güçlü kalemlerinden olan muharrirler, yayın içeriğinin her daim muntazam olmasına önem göstermişlerdir (Kavcar, 1985: 27). Resimlerle yayımlanan ve sadece yabancı gazetelerden iktibas almayıp, orijinal bir mahiyet taşıyan Servet Gazetesi, bu suretle yoğun bir okuyucu kitlesine sahip olmuş ve en beğenilen süreli yayınların arasında yer almıştır. Haftalık gazete, karakterini 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir müddet boyunca terk edip, siyasi konulara daha fazla ağırlık vermiş ve günlük gazete haline gelen Servet, bir müddet sonra eski karakterine kavuşmuştur.

Bu çalışma içerisinde 23 Temmuz 1908 tarihine müteakip nüshalar gözden geçirilmiş ve “Tevcihad ile “Havadis” isimli ilavelerinde de yayımlanan boykot hakkında haberleri, Kasım ve Aralık ayları ağırlıklı olmak üzere, incelenmeye tabii tutulmuştur.

Kanun-i Esasi'nin 23 Temmuz 1908 tarihinde tekrar yürürlüğe girmesi, Servet-i Fünun Gazetesi üzerinde de derin bir tesir bırakmıştır. Önceki nüshalarında daha çok teknik ve edebi konulara ağırlık veren, açılışı yeniden yapılmış Haydarpaşa gar binasının inşaatı ve fonksiyonu hakkında teferruatlı malumat veren dergi, Meşrutiyet'in ilanını duygu dolu ifadelerle (“*Yaşasın Hürriyet, Padişahım çok yaşa*”) alegorik mahiyet taşıyan resimlerle, yeni devre ümit dolu bakan sevinçli yazılarla kutlamıştır (Servet-i Fünun, 24 Temmuz 1908). Diğer yayınlarda olduğu gibi bu tür yayınlara ağırlık veren Servet, ana tema olan Meşrutiyet, meclis ve hürriyet kavramlarını Ağustos ayına kadar işlemiştir. Daha sonra yeni proje ve bireyin ahlaki davranışına da dikkat çeken dergi, toplumsal eleştirileri de kaleme almıştır. Örneğin, 10 Ağustos tarihli sabah nüshasında “*Hükümet- i Meşruta memurlarına bir ders- i ahlak*” adlı bir makale neşr olunmuştur. Müellif Osman Galip, bütün vatandaşların vazifelerini ciddiyetle ifa etmeleri gerekli olduğunu dile getirip, Meşrutiyet ilanına müteakip alışkanlık haline gelmiş heyecanlı ve romantik ifadelerden vazgeçmiştir gibi görünmektedir (Servet-i Fünun, 10 Ağustos 1908). Osman Galip mahlasını kullanan muharrir, esasında “Şeyhü'l Muharririn” lakabına layık görülmüş, Servet-i Fünun gazetesinin başyazarı Mahmut Sadık idi (Birinci, 2001, 12). Meşrutiyet, Servet –i Fünun için hasretle beklenen hürriyet ülküsünü teşkil etmiştir, zamanın ruhuna

göre, bütün dâhili ve harici çekişmeler, Meşrutiyet'in sayesinde çözümlenebilecek gibi görülmüştür. Bosna ilhak krizi ile ilgili protesto pankartları ele alınmış ve Servet Dergisi, mitinglerde kullanılan pankartları edebi ve mecazi bir dil ile anmıştır. Müellif, İstanbul'u mesire yeri gibi dolaşırken, Bosna meselesi için ateşli pankartların şeklini adeta hüzünlü bir sonbahar havasında dökülen yapraklar ile özdeşleştirmiştir. Bu mecazi dil, bir tarafta olumsuz bir imayı uyandırırken, diğer yönden derginin edebi geleneğine de vurgu yapmaktadır. Buna rağmen Avusturya –Macaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerilim de yansıtılmıştır. 5 Kasım 1908 tarihli ilave nüshasında, İstanbul Karaköy'de demirlenmiş Avusturyalı "Taurus" gemisine mensup tayfalarının taşkınlığı açık sözlerle kınanmıştır (Servet-i Fünun, 5 Kasım 1908). Galata civarında bir Rum meyhanesine uğrayan ve sarhoş olmuş Avusturyalı mürettebat, Türk bayrağına saygısızlıkta bulunmuşlardır. Gazete, vakayı "dışarı çıkacakları sırada birbirleriyle münazaa tutuşarak Avusturya askerleri kapıda asılı bulunan Osmanlı bayrağını aşağı alıp bir takım Ilgaz-i müstehcene istimal ederek ayakları altında çiğnemişler. Takibat-i kanuniye ircaa olunur ." sözleriyle tarif ederken, yabancıların bu saygısız davranışına karşı devletin kolluk güçlerini göreve çağırmıştır. Toplumda, Avusturya'ya karşı büyüyen hoşnutsuzluk duygusu bu gibi haberlerle derginin yayın politikasını belirlemiştir. Müteakip sayılarda ise Avusturya'ya karşı uygulanan boykot hareketi ekonomik tesirleriyle okuyuculara aktarılmıştır. Servet, bu konuyu daha çok başka gazetelerden alıntı yapmak suretiyle işlemiş ise de, derginin 19 Kasım 1908 tarihli sayısının kapak fotoğrafında, İzmir'de Avusturya karşıtı boykot hareketini destekleyen eşraf ve tüccarlar tasvir edilmiştir (Servet-i Fünun, 19 Kasım 1908). Görselde, esnafın tamamı fesli olarak poz vermiştir. Fes, o devirde Avusturya'da imal edildiğinden boykot hareketinin hedefi haline gelmiş ve yerine kalpağın kullanılması tercih edilmiştir. Esnafın fotoğrafta fes ile poz vermesi ise de aslında bir çelişkiyi teşkil etmektedir (Çetinkaya, 2004: 146).

Derginin 26 Kasım 1908 tarihli nüshası ise Balkanların Osmanlı tarihi açısından ehemmiyetine atıfta bulunarak, tarihten aldığı örneklerle olayları gayet modern bir biçimde nedensellik ilişkisi çerçevesinde yorumlamaktadır. "Rumeli'nin Bir Asırlık Haritaları" isimli makale, duygusal atıflarda bulunmakla beraber, yine modern bir şekilde uluslararası hukuk kavramına ve Avusturya'nın hukuku nasıl çiğnendiğine dair izahatlarla örnekler sunmuştur. (Servet-i Fünun, 26 Kasım 1908). Uluslararası hukuk kavramı, Osmanlı'daki mülkiye geleneği ile beraber gelişmiştir, bundan ötürü bu konunun ele alınması matbuat açısından normal karşılanmakla beraber, dergi kamuoyunu aydınlatmak suretiyle önemli bir görev üstlenmiştir. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk başta Maarif Nazırı, daha sonra Dahiliye Naziri (ve yıllar sonra Sadrazam görevini de üstlenilecek) olan İbrahim Hakkı Paşa, hukuk felsefesi ve uluslararası hukuk öğretilerinde Türk hukuk tarihi yönünden önemli bir yere sahiptir (Findley, 1989: 201). Gazetenin uluslararası hukuk kavramına yaptığı atıf ise bu etkiden dolayı da dikkate alınmalıdır.

3 Aralık 1908 yılında çıkmış "Boykotajın Tesiri" adlı yazı da tekrar boykot hareketini ele alıp, belki de fazla iyimser bir seyir göstermekle Avusturya karşıtı boykotu örneklerle izah etmiştir (Servet-i Fünun, 3 Aralık 1908). Sunulan örnek ise toplumsal düşüncenin yansıtmasından ötürü yine dikkate değerdir. Makalede, Avrupa'dan İstanbul'a gelen bir esnaf, boykot hareketinin memleketindeki tesiri hakkında mülakata tabi

tutulmuştur. Verilen cevap, halk arasındaki iyimserliğin göstergesi olarak yorumlanabilir. Esnafa göre, "Boykotaj daha bir hafta devam edecek olursa, Viyana'da büyük bir ihtilal zuhur eyleyecektir." Cevabın gerçekten bu şekilde olduğunu veya ciddi olarak verildiğini tespit etmek imkansızdır. Belli ki, Servet Dergisi, okuyucularına "Boykotaja devam" mesajı iletmek istemiştir ve abartılı örneklerden de geri durmamıştır. Bir süre sonra boykotajın Bulgar ürünlerine de karşı uygulanabileceği dile getirilmiştir (Servet-i Fünun, 17 Aralık 1908). Sergilenen iyimserlik tablosu ve abartılı gibi görünen özgüven mesajı ise Meşrutiyet'in getirmiş olduğu iyimserlik havası çerçevesinde de değerlendirilmelidir. Boykot fikrinin basın propagandası sayesinde halk arasında gerçekten etkin olduğunu İzmit'te cereyan eden bir olaydan da anlayabiliriz. Bir bakkal "Avusturya şekerleri" satmaya devam etmiştir ve mahalle sakinlerinin saldırısına uğramıştır. Şekerler ayaklar altında çiğnendikten sonra bakkal, "Avusturya malı satanı böyle ederiz" tezahüratları altında mahallede dolaştırılmıştır. Böylece, basının kamuoyunu harekete geçirebilecek bir güce ulaştığını da görebiliriz. Ayrıca toplumsal tesir, devrin düşük okuma-yazma oranına rağmen gayet etkin olmuştur (Servet-i Fünun: 24 Aralık 1908).

Servet-i Fünun'un Bosna krizi ve boykot hakkındaki yayın politikası şu şekilde özetletilebilir: Mesele, sürekli ana konusu olmamasına rağmen, özellikle boykot hareketi dergi tarafından canla başla desteklenmiştir. Genel itibarıyla daha ılımlı bir üslup tercih eden dergi, boykotu milli dava olarak görüp, konuyu okuyucularına bu şekilde aktarmıştır. Aynı zamanda hareketin tesiri bazen abartılarak sürekli gündemde tutulmuştur. Servet-i Fünun aynı zamanda okuyucularına Bosna ve Bulgaristan meselelerinin tarihi gelişmesini izah etmeye çalışıp ilmi ve edebi kimliğini, yüksek seviyesini de ispat etmiştir.

Sabah Gazetesi

Sabah Gazetesi, ilk defa 1875/76 yılında Papadopoulos Efendi tarafından yayınlanmış ve daha sonra Mihran Efendi tarafından çıkartılmaya devam etmiştir. Gazetenin en önemli yönlerinden biri, sade bir Türkçenin kullanımı idi. Türkçenin sadeleştirilmesini yayınlarında sürekli savunan meşhur dilbilimci Şemsettin Sami Bey ise gazetenin başyazarlığını yapmıştır (Baykal, 1990: 118). Sabah Gazetesi, 5 Eylül ile 12 Ekim 1908 tarihleri arasında Bulgaristan meselesi hakkında, özellikle yabancı gazetelerden alıntılar yapmak suretiyle geniş bir şekilde haber ve yorumlar yayımlamıştır. Bosna-Hersek ilhaki aynı seviyede ilgi görmemekle beraber de yine de haber konusu olarak yer almıştır.

Bulgaristan'ın Berlin antlaşmasından ötürü hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olmakla beraber fiilen ülke fiilen bağımsız hareket ediyordu, zamanla Osmanlı Devleti'nin etkisi azalmıştır (Geier, 2001: 12).

Sabah Gazetesi, ilk başta özellikle Bulgaristan'da memur tayin meselesini kaleme alarak, Osmanlı tarafının onay hakkını savunmuştur. Bulgar tarafı ise Bulgaristan'ı İstanbul'da temsil edecek memur tayin hakkının kendisine ait olduğunu savunup, Osmanlı tarafının Berlin Antlaşması'na dayalı onay hakkını yok saymıştır. Sabah Gazetesi ise meseleyi milli konu olarak takip edip, Bulgaristan prensinin katiyen yetkili olmadığını

altını çizmiştir (Sabah, 5 Eylül 1324). Uluslararası hukuka vurgu ve atıf şu ifadelerde belirgin olmaktadır: “*filhakika (Bulgaristan) Devlet-i Aliye’ye vergi vermekle mükellef olup, bunun riyaset idaresinde bulunan unvanı da, Bulgaristan Prensi ve Rumeli-i Şarkı Validir. Memalik-i ecnebiye de bulunan Bulgaristan tebaası Osmanlı konsoloslar tarafından himaye edilir*” (Sabah, 5 Eylül 1324).

Bu suretle Sabah gazetesinde de, uluslararası hukuk, antlaşmalar ve ahde vefa ilkesi okuyucularına aktarılmıştır. Bu da, Abdülhamit devrinden sonra şahıslara bağlı siyasi uygulamalardan ziyade, hukuk kurallarının öne çıkartılmaya çalışıldığını göstermektedir. Diğer taraftan, mülkiye eğitiminin, yani kamu yönetimi, hukuk ve uluslararası hukuk eğitiminin özellikle II. Abdülhamit tarafından teşvik edildiği belirtilmelidir. Meşrutiyet dönemindeki aydınlar bu suretle siyasi olarak idari şeklini reddettikleri ancak bilimsel miras olarak bağlı kaldıkları II. Abdülhamit tarafından tesis edilen kurumsal devamlılık ilkesinin etkisinde kalmışlardır. (Zürcher, 1984: 12). Uluslararası hukuk ve hukuk kavramı hep Osmanlı Devleti’ne karşı kullanılmış, Avrupa devletlerinin lakayt tavrı ise Osmanlı basını tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Bu örnekle, yine gazetelerin kamuoyunu hem eğitici hem de etkileyici yönü ortaya çıkmaktadır.

Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında devam eden tartışmaları aktarmaya devam eden gazete, tayin meselesinin tehlikeli boyutlara gelip, harbin dahi ihtimal dışı olmadığını yazmıştır (Sabah, 22 Eylül 1324).

Rumeli demiryolunun durumu, yani Bulgaristan’ın karşılıksız el koymaya çalıştığı önemli bir altyapı projesinin ahvali de gazete tarafından yakından takip edilmiştir. Osmanlı mali haklarını hiçe sayan Bulgar tarafının gayri hukuki davranışı ve demiryolu hatların ekonomik ve stratejik önemi gazete tarafından bildirilmiştir (Sabah, 25 Eylül 1324). Diğer taraftan, Osmanlı hükümetinin elleri de bir nevi bağlı olmuştur. Her ne kadar gazete Osmanlı hükümetinin pasif tavrını eleştirmiş ise de, Bulgarlar tarafından el konulan teknik malzemelerinin iade meselesi duygusallıkla çözebilecek bir mesele değildi (Sabah, 26 Eylül 1324). Demiryolu, 1878 yılından sonra da Osmanlı idaresi altında kalmıştır ve Viyana-İstanbul hattının işletilmesi, önemli vergi kaynaklarının arasında yer almıştır (Crampton, 1997: 127). Bulgaristan’ın hatlara el koymasından ötürü, Osmanlı basını ve kamuoyundaki gündeme gelen infiali pek de büyük olmuştur.

Daily News’tan aktarılan bir haber ise, okuyucuya moral vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Daily News’a göre Bulgaristan, kendi geleceğini bulandıracak bir hareketin içine girmiş bulunmaktaydı (Sabah, 27 Eylül 1334). Sabah Gazetesi her şeye rağmen nispeten ılımlı bir yayın politikası sergileyip, karşı tarafın çözüm tekliflerini de okuyucularına aktarmayı ihmal etmemiştir. Sofya’nın, demiryolu memurlarına Bulgaristan memuriyetine girme teklifi, duygusallıktan çok bir bilgi olarak aktarılmıştır (Sabah, 29 Eylül 1324).

Türk dostu olarak algılanan Alman matbuatının manevi desteği de Sabah Gazetesi tarafından okuyuculara aktarılmıştır. Berlin matbuatından özetler veren Sabah, Alman gazetelerinin Bosna-Hersek’in ilhakını ve Bulgaristan’ın bağımsızlık ilanını Osmanlı Devleti için “*emsali görülmemiş bir hicran*” olarak değerlendiren Alman matbuatının Osmanlı pozisyonu için anlayış gösterdiğini de belirtmiştir (Sabah, 6 Ekim 1324). Aynı

tarihi nüshasında ise, yeni Osmanlı sefiri Osman Paşa'nın Berlin'de kalabalık bir grup tarafından karşılandığını ve kendisinin Alman gençlere Almanca ve Türkçe olarak hitap ettiğine dair haberi, Sabah Gazetesinin okuyucu kitlesine, Osmanlı Devleti'nin davasında yalnız olmadığı, dost ülkelerin de var olduğunu göstermek istediğini belli etmektedir. Yine aynı nüshada neşredilen '*İyi düşünelim*' adlı imzasız bir makale ise olayların karşısında Avrupa büyük devletlerinin pasif tutumunu eleştirmekte ve Osmanlı-Türk kamuoyunun hüsrancı ve hayal kırıklığı ifade etmektedir. Meşrutiyetten beklenen ümitlerin kısmen boşa çıkmasıyla Sabah Gazetesi'nin muharrirleri tarafından meşrutiyetin sihirli bir değneğin olmadığı görülmüş, özellikle yabancı devletlerin uluslararası hukuk ihlallerine karşı lakayt kalmaları da nefretle karşılanmıştır. Sabah Gazetesi, Bosna ve Bulgaristan meselelerini kastederek "*Millet senelerden beri beklediği sabah-i salayı İclali böyle mi olacaktı?*" gibi bir ifadeyi kullanarak kamuoyunun tepkisini yansıtmaktadır (Sabah, 6 Ekim 1324). Makalenin devamında, olumsuz gelişmelere rağmen uluslararası hukuk ve anlaşmalara dayanmak suretiyle bir çarenin bulanabileceği fikri savunulmuştur. Berlin Antlaşması'na göre büyük devletler arabulucu olarak gösterilmiştir. Çünkü Berlin Antlaşması'nın ihlali, büyük devletlerin hakkının da çiğnendiği anlamına gelmiştir. Uluslararası hukuk kavramına yönelik göndermeler, devrin gazetecileri arasında uluslararası hukuk ilkesinin adeta bir zırh gibi algılandığını da göstermektedir. Kanunlara ve kaidelere karşı gösterilen güven, meşrutiyet kavramına atfedilmiş önemi ile de karşılaştırılabilir. Gazete her şeye rağmen iyimserlik havası yaymaya çalışıp, "*İttihat ile hareket edersek şüphesiz başarabiliriz*" gibi sloganları kullanmıştır.

Sabah Gazetesi, aynen Servet-i Fünun Dergisi gibi okuyuculara meselenin tarihsel arka planını aktarmayı da ihmal etmemiştir. Bunu yaparken, Abdülhamit devri yoğun bir biçimde eleştirilmiştir: Gazete, kamuoyunun istibdat devri boyunca eğitilmediği, ne dahili, ne harici siyasetin gidişatı hakkında bilgilendirilmediği ve bu tavrın kesinlikle değiştirilmesinin elzem olduğunu belirtmiştir (Sabah, 6 Ekim 1324). Yazıda sergilenen, istibdat dönemi olarak tanımlanan Abdülhamit devrine yoğun eleştiri Meşrutiyet dönemi gazete ve mecmualarda çokça görünen bir reflekstir. 23 Temmuz 1908 öncesinde gazete ve diğer süreli yayınlar yoğun bir sansür tesirinin altında olduğundan özellikle tartışmalı konular matbuatta yer almamıştı. Bir taraftan devrin mülki ve askeri okullarında modern ve ecnebi düşünce yapısı ile de karşılanan bir nesil yetiştirilmişti, diğer tarafta onların eleştirel bir biçimde beyanat vermesi istenilmemiştir (Topuz, 2003: 55). Bundan ötürü, daha yeni bitmiş olan Abdülhamit devri, Meşrutiyet dönemi gazetecileri tarafından bütün siyasi ve içtimai yetersizlikler için sorumlu tutulmuştur. Kendileri tarafından sergilenmiş eleştirel tavırlara rağmen, aydınlar arasında bu yaygın görüş bugünkü nazarından da çok basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş olarak değerlendirilebilir. Ancak şu bir gerçektir, basın ve toplum özellikle dış politik meseleler noktasında yeterince tecrübeye sahip olmadığından savunma refleksi ve siyasi stratejiler yeterince gelişmemiştir. Bundan ötürü gazetelerde yer alan bu katı ifadeler her daim zamanın ruhunu dikkate almak suretiyle değerlendirilmelidir.

Aynı şekilde dış politikaya bakış da nispeten basitleştirilmiş olarak değerlendirilebilir. 9 Ekim tarihli "*Dostlar, Düşmanlar*" adlı bir makalesinde ecnebi devletler izlemiş oldukları Bosna ve Bulgaristan siyasetine göre tasnif edilip "iyi" ve

kötü” olarak değerlendirmeye tabii tutulmuştur (Sabah, 10 Ekim 1324).

Bosna'nın ilhakından rahatsız olan Sırbistan'ın da aynen Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Avusturya-Macaristan'a karşı ekonomik boykotta bulunduğu haberi ise muhabbet ile tarif edilmiştir (Sabah 10 Ekim 1908). Sırp halkının şevk ve azmini vurgulayan Sabah Gazetesi, Türk kamuoyunu benzer bir davranışa davet etmiş ve Türk-Sırp çıkar birliğine işaret etmiştir. Sırbistan'ın Avusturya ile harbe girebileceği iddiası da bu bağlamda değerlendirilmelidir (Sabah, 11 Ekim 1324).

Özet olarak Sabah Gazetesi, beynelmil hukuk kaidelerine ve muahedelere dikkat çekerek, Osmanlı Devleti'nin ancak bu dayanakla haklı çıkabileceğini vurgulamıştır. Sabah, diğer gazetelere nazaran daha ılımlı bir dil kullanmaya özen göstermiştir ve milli davayı candan savunmakla beraber savaş seçeneğini katıyen tavsiye etmemiştir. Sabah Gazetesi, Meşrutiyet'ten umduğunu bulamayınca öfkeli ancak ılımlı bir dil ile kamuoyunun ruh halini simgelemiştir. Avrupa büyük devletlerinin tutumunu eleştiren ve onları kendi ülkülerine sadık kalmamalarından dolayı mesul tutan Sabah, yayın politikasında Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukuktan istifade edebildiğinde menfaatlerini koruyabileceğini ima etmiştir. Anayasal hâkimiyet prensibini savunmakla beraber, Sabah Gazetesi yazılarında “Meşrutiyet romantikliğine” de son vermiştir. Diğer bir ifade ile gazete, meşrutiyet kavramını yeniden değerlendirmiş, Meşrutiyet'i her şeyin çaresi olmasa dahi yine de gelişim için vazgeçilmez bir siyasi araç olarak tarif etmiştir.

Volkan Gazetesi

Volkan Gazetesi, 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 tarihine kadar Kıbrıslı Derviş Vahdeti tarafından çıkartılmıştır. Derviş Vahdeti aynı zamanda gazetenin başyazarlık görevini de ifa etmiştir. Günde bir defa olmak üzere çıkan gazete kendisini künyesinde “İnsaniyete hadim dini siyasi yevmi gazetesi” olarak tanımlamıştır. Muhafazakâr bir kimliğe sahip olan gazete, 17 Şubat 1909'den itibaren künyesini “İttihat-i Muhammedi Cemiyeti'nin mürevviç-i efkârdır” olarak değiştirmiş ve adı geçen cemiyetin yayın organı olarak fonksiyon görmüştür. Gazetenin ve cemiyetin rolü özellikle 31 Mart vakasında çok tartışılmıştır; Derviş Vahdeti'nin, bahse konu ayaklanmada tetikleyici bir rol oynadığı, hatta İngiliz istihbaratı ile ilişkili olduğunu tahmin edilmektedir (Akşin, 2006: 59). Derviş Vahdeti, olayların sonucunda vatana ihanetten suçlu bulunup idam edilmiştir, gazetenin ise yayın hayatına son verilmiştir. Kesin olan şudur: Volkan Gazetesi, Meşrutiyet devri boyunca basın dünyasında belirli bir etkiye sahip olmuştur ve siyasi tartışmalarda özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı eleştirel bir tavır sergilemiştir. Gazetede Derviş Vahdeti, hem imzalı hem de imzasız olarak birçok makaleyi bizzat hazırlamıştır. Gazetenin dili bazen sade Türkçe olmakla beraber çoğunlukla daha ağır bir Osmanlı Türkçesi tercih edilmiştir. Gazete muhafazakâr bir çizgiyi takip etmekle beraber, Meşrutiyet'e bağlılığını sıkça vurgulayıp özellikle ekonomik sahada liberal fikirler benimsemiştir.

Bu araştırmanın dahilinde Volkan gazetesi öne çıkartılmıştır zira haberlerden ziyade yorum ve fikirlere ehemmiyet verilmiş ayrıca gazete basın dünyasında daha marjinal bir profil taşımıştır. Derviş Vahdeti'nin siyasi tavrı da özellikle Bosna hakkındaki

yazılarda kendini göstermektedir. Bosna ilhak meselesi hakkında dikkate şayan makaleler yayımlanmış, Volkan Gazetesi umumiyetle konuya diğer gazetelere nazaran daha duygusal ve bazen de pek ılımlı olmayan bir üslup ile yaklaşmıştır.

Volkan Gazetesi'nin ilk nüshasında “*Boykotaj*” başlığının altında boykot hareketi ateşli bir şekilde desteklenmiştir (Volkan, 11 Aralık 1908). Boykotaj hareketi, “*harp-i iktisadi*” olarak tanımlanmıştır. Yazıda müellif, okuyucuların milli duygu ve tarihi şuuruna hitap ederek “*Osmanlılar şimdiye kadar düşman karşısında süngülerden dönmez, toptan tüfekten korkmaz, arslan oğlu arslan dilaverler olduğunu her muharebede göstermiştir*” gibi ateşli ifadeler kullanmıştır. Aynı makaleye göre halk, Avusturya ve Bulgaristan’a karşı açılmış olan iktisadi harpte öyle bir dirayet göstermiştir ki, iddialara göre “*bir direktörü kahrından öldürmüş, bir diplomata boyun eğdirmiştir. İşte ittihat, metanet böyle olur.*” Makalenin anlamı gayet açık olup, boykot hareketi olağanüstü başarılı olarak tanımlanmış ve halka eylemin devamı için çağrıda bulunulmuştur. Verilmiş örneklerin (örneğin kahrından ölmüş bir direktör) ne kadar gerçeğe uyup uymadığı şüphelidir. Muhtemelen ifadeler okuyucuları galeyana getirebilmek ve heyecanlarını taze tutmak için seçilmiştir. Yazıda adı geçen “boyun eğdirilmiş diplomat” muhtemelen Bosna hakkında görüşmeleri kabul eden Avusturya İstanbul sefiri Kont de Pallaviçini’dir. Büyükelçi de Pallaviçini’nin, Sadrazam Kamil Paşa ile görüşme arzusu büyük başarı olarak yorumlanmıştır (Volkan, 16 Aralık 1908). Makalede, Avusturya hükümetince ilk başta katı bir siyasetin izlediği hatırlatılmış, ancak “*Osmanlıların açtıkları harp-i iktisadinin buna mani olduğu*” iddiası dile getirilmiştir. Avusturya tarafından kabul edilen müzakereler ise Volkan tarafından, Osmanlı Devleti’nin Bosna-Hersek üzerine hükümler hakkının Avusturya tarafından resmen tanındığı şeklinde yorumlanmıştır. Yapılacak müzakerelerde, Osmanlı Devleti’nin Bosna üzerindeki hükümler haklarından vazgeçmek için maddi tazminattan bahsedilmiştir: “*Tavizat –i maliyenin Osmanlı hükümetince daha selahiyetdarane ve muhakkane bir surette talebine bir zemin-i müsaid hazırlamış bulunuyor ki bu bizim için bir mukaddime- i muzafferiyet demektir.*” Volkan Gazetesi’nin yayın politikasında “*Tavizat- i maliye*” dikkate şayan bir ifadedir; zira gazete, sonraki nüshalarda –pek gerçekçi olmayan bir tavırla- Bosna eyaletini Osmanlı sınırlarının dâhilinde tutmaya arzu etmiş ve “para karşılığında toprak” formülüne şiddetle karşı çıkmıştır. Volkan Gazetesi’nin tartışılan arka planı göz önünde alındığında, gazetenin ilk başta hükümet pozisyonunu desteklemiş olduğu ve daha sonra bundan vazgeçmiş gibi görünmektedir. Diğer tarafta, Volkan Gazetesi’nin bazı çevrelerce mali destek gördüğü iddia edilmiştir ki bu ihtimal –Derviş Vahdeti’nin konumu dikkate alındığında- pek de muhtemeldir (Bayar, 1966: 380-392). Yine de gazetenin neden tavrı değiştirdiği pek anlaşılmamaktadır. Yalnızca, Derviş Vahdeti’nin yazılarda karar verip veyahut onları bizzat kaleme aldığından, cevabı onun kişiliği ve menfaatlerinde aramak akla yatkındır.

26 Aralık 1908 tarihinde Faruki Ömer tarafından kaleme alınan “*İbret*” adlı makalede müellif, Osmanlı tarihini örnek olarak göstermekle cereyan eden olayların akışını geçmişin ulvi değerleriyle karşılaştırmayı tavsiye etmiştir (Volkan, 26 Aralık 1908). Müellife göre, geçmişte elde edilen başarılar hem ilme, hem savaş sanatında sahip olunan marifetlere dayanmıştır. Bunun sayesinde geniş arazilere sahip olan Osmanlı Devleti düşmana karşı galip gelebilmiştir:

“Ecdadımız bunları bela-yi maişetten ziyade izzet-i nefis saikasıyla iktiham etti. (...) Elyevm de Bosna Hersek, Bulgaristan için bunu söylemekteyiz. Halbuki elalem biri, iki yapmaya çalışıyor. Bir taraftan elimizde kalan toprakları birbirine karışmış mezaristan gibi bir sükunet-i müthişe içinde perişan, bir taraftan ulum ve sanayice kütüphanelerimiz medfen, destgahlarımız miskinlere mesken, bir taraftan mirasyediler gibi elde avuçta olanları fırsatchılara satıp savmakta puyan, bir kere başımızı çevirip de etraf ve ecnabine bakmıyorduk.”

Makalede, Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış “*Tarih-i Cevdet*” eserinde olduğu gibi olayların sebep-sonuç ilişkisi şeklinde ortaya konulduğu söylenebilir. Zira yazar, içtimai ve siyasi başarısızlığı toplumsal cehalete bağlayıp, 93 Harbini ilahi bir ceza olarak tarif etmiştir. Yine Faruki Ömer’in sözleriyle: “*Ahirete yarar bir işimiz kalmadıktan başka ataletin, sefaletin en derekâtına varılmış idi. Muhtaç-i terbiye, dünya ve ahirette hüsrân. Bu sebeple Hak bize musallaten Rus muharebesi darbesini indirdi.*” Ömer Faruki, istibdat rejiminin bir terbiye- i ilahi olduğunu, Bosna ve Bulgaristan vakalarının dahi bunun doğal sonucu olduğunu belirtmiş ve hem bu rejimin hem de meydana getirdiği kötü vakaların tekrarlanmaması için herkesi birliğe çağırmıştır. Devrin diğer gazetelere paralel olarak, Abdülhamit yönetimi istibdat rejimini ve hatta “mezalim” olarak tasvir eden Faruki Ömer, gazetenin muhafazakar kimliğine rağmen II. Abdülhamit dönemini son derece olumsuz bir zaman dilimi olarak yorumlamıştır. Ancak yazıda, her daim ahlaki ve metafizik bir boyut mevcuttur ki bir ihtimalde bu şekilde eleştiriler daha kabul edilebilir bir biçimde sunulmuştur. Cereyan eden olumsuz olayların insanların nefse ve cehalete kapılmalarından dolayı had safhaya ulaştığını belirten Faruki Ömer, bireyi doğrudan doğruya hatalarından sorumlu tutup “ilahi ceza” kavramını bu şekilde savunmuştur. Özet olarak müellif, muhafazakâr bir dil kullanmasına rağmen eğitim sisteminin gelişimini ve dolaylı olarak Meşrutiyet rejimini de savunup, kaderci bakış açısından ziyade insanları kötü amellerinden ötürü de eleştirmiştir.

Makalenin şekli, Osmanlı tarihinde devletin tanzimi için kaleme alınmış layihaları andırmakla beraber, daha muhafazakâr bir bakış açısı ile yazılmış ve içerik itibarıyla devrin diğer gazetelerinde de yer alan tarih-sebep- ilişkilendirilme yazılarına benzemektedir. Böylece Volkan Gazetesi bile, alışagelmış parametrelerin dahilinde hareket etmiştir.

27 Aralık 1908 tarihinde yayınlanan ve müellifi yine Faruki Ömer olan “*Fırsattan İstifade*” adlı makale ise boykotun sayesinde milli ekonomiye ulaşma ihtimali hakkında fikirler ihtiva etmiştir. (Volkan, 27 Aralık 1908).

Yazar öncelikle vatanın tarihte birçok fırsatlardan yararlanmadığını, istibdat devri sırasında sanayi ve ekonomi sahasında “*bir teşebbüsün olunmamasına karşı, hükümet- i sabıkanın adem-i himayeti sebab-i müstakil gösteriyordu*” gibi ifadelerle iktisadi konularda duyarlılığını dile getirmiştir. Müellif yine, hürriyetin ve meşrutiyetin çerçevesinde her türlü toplumsal ittifakın mümkün olduğu, ekonomik sahada da başarıya ulaşabileceğine dair görüşüne yer vermiştir. Yazar makalede ayrıca Meşrutiyet’e bağlılığını dikkate şayan ifadelerle dile getirmektedir. Ömer Faruki, Avusturya’nın boykotun sayesinde “boyunun ölçüsünü” aldığını belirtmiş ve boykotu iktisadi bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Makalenin devamında tekstil sanayinin ve özellikle fes üretiminin önemi vurgulanmış, ayrıca fesin bir nevi milli bir sembol olmasına karşın bir türlü halk tarafından standart

başlık olarak benimsetilemediğini ve bu suretle ne içtimai, ne de ekonomik yönden birliğin meydana gelmediğini belirtmiştir. Adeta şapka inkılabını çağırıştırır gibi, “*ne gibi bir fikre hizmet ederek önümüzde duran muhik bir nimet- i hakikiyyeyi ayaklar altına alırcasına başlarımızı çeşit çeşit serpuşlarla donatarak sokaklarımızı bukalemunlara çevirdik*” gibi ifadeler kullanılmıştır. Elbette amaç orada şapkayı getirmek değil, standardize edilmiş ve Osmanlı topraklarında üretebilecek bir başlığın iktisadi teşviki söz konusu olmuştur ki bu motivasyon yıllar sonra yapılacak şapka inkılabında da mevcut olmuştur. Fes, boykot hareketi esnasında önemli bir simge haline gelmişti çünkü Osmanlı Devleti’nde satılan feslerin ekseriyeti Avusturya’da üretilip oradan ithal edilmiştir (Çetinkaya, 2004: 146). Hereke Feshane fabrikasından yerli üretimi artmak için somut adımların beklendiği makalede dile getirilmiştir. Yazarın milli ekonomiye yapmış olduğu vurgu da devrin önemli konularının arasında yer almıştı. Her ne kadar Tanzimat döneminden itibaren yerel üretimin teşviki aydınlar tarafından sistematik bir şekilde dile getirilmiş ise de, yabancı ekonomistlerin etkisinden ötürü “milli ekonomi” fikri gittikçe önem kazanmıştır. Sarfati’ye göre, milli ekonomi kavramı Alman ekonomist List’in yazılarından da büyük ölçüde etkilenilmiş ve iktisatta “Türkleştirme süreci fikri” ağırlık kazanmıştır (Sarfati, 2017: 131-194). O yönden, Müslüman-Türk unsurunun da o ana kadar üretim sektöründe fazla yer almaması eleştirilmiştir ve makalede olduğu gibi ekonomi sahasında yeni bir anlayış dile getirilmiştir (Pamuk, 2012: 163). Yazar, mevcut krizi adeta fırsat olarak değerlendirmiş, yerli müteşebbislere yönelik “*Uykuyu bıraksın. Sıra bu sıradır. Fırsat bu fırsattır. Bir daha ele girmez, elden kaçırmaya hiç gelmez.*” şeklinde sözler sarf etmiştir. Volkan Gazetesi bu suretle hem liberal hem de milli ekonomi kavramlarına ait düşünceleri savunmuş ve Meşrutiyeti bu amaca hizmet için elzem bir öge olarak tarif etmiştir.

“*Darental’in (von Aerenthal) hilekârlığı*” adlı ve 26 Ocak 1909 tarihine ait bir makalede Avusturya Dışişleri Bakanı von Aerenthal ve Bosna’da izlediği mali politika, yoğun olarak eleştirilmiştir (Volkan, 26 Ocak 1909). Volkan’ın iddiasına göre, ikili görüşmelerde Osmanlı Devleti’ne, Bosna-Hersek’teki haklarından vazgeçilme bedeli olarak 2 ½ milyon liralık tazminatı teklif etmiştir. Volkan’ın iddiasına göre Avusturya, bu tazminatı tedavülden kalkmış ve Bosna’da bulunan eski Osmanlı kaimeleri ile ödemek istemiştir. Belirtilmelidir ki, bu iddia gerçek dışı idi ve ödemeler Osmanlı altın lirası karşılığında yapılmıştır. Ancak, bu durum makalede okuyucunun nasıl şartlandırıldığı açısından dikkate şayandır.

Osmanlı hükümetinin de eleştiriye tabii tutulduğu 28 Ocak 1909 tarihli “*İhtilaf mı Tefrika mı*” adlı makaleden belli olmaktadır (Volkan, 28 Ocak 1909). Gazete, hükümetin Bosna’ya karşı takip ettiği tutumu mecazi bir benzetme ile dile getirmiştir: Bosna için “*adeta öz babasının eteğine sarılan hür bir çocuğun komşuları da hak verdikleri halde o hür olan çocuğu esirler gibi satılıp ederek silkip atmak demektir*” ifadesi kullanmıştır. Gazete ayrıca tazminat müzakereleri eleştirip, yerel halkın Osmanlı hâkimiyetini tekrar tercih edebileceğini ima etmiştir. Volkan’a göre, “*yedi yüz bin nüfusu mütecaviz İslam, dokuz yüz bin nüfusu mütecaviz İslav müttefikan Osmanlılığı isteriz diye feryat ederken, Sirbiye ve Karadağ hükümetleri de bunlara hak verirken...*” Bosna’dan para karşılığında vazgeçmek yanlış olacaktır. Ancak, reelpolitik şartları göz önünde bulundurulduğunda, Bosna’nın tekrar Osmanlı hâkimiyetinin altına girmesi pek hayalperest bir görüş olarak

değerlendirilmelidir. Bölge, 1878 yılından itibaren Avusturya-Macaristan idaresi altında bulunmuştur ve iktisadi ile içtimai olarak farklı bir yön almıştır. Panslavizm akımının getirdiği siyasi tesirden ne Avusturya-Macaristan'ın bu topraklardan vazgeçmesi mümkün olmuştur ne de Sırp milliyetçileri taleplerini bir tarafa bırakmışlardır. Bosna-Hersek, 1878 yılından itibaren Osmanlı idaresinden çıkmıştır ve aksini talep eden siyasi çevreler ya romantik ya da gerçek dışı olarak muamele görmüşlerdir (Pinson, 1996: 84-128).

“*Ne Büyük Semahat*“ adlı ve üsluba göre muhtemelen Derviş Vahdeti tarafından kaleme alınmış makale, Meşrutiyet'i “*İslam inkılabı*” olarak adlandırmış, Bosna için “muhtariyet” idare sistemi talep etmiş ve “sabık istibdat” rejimini çok ağır sözlerle eleştirmiştir (Volkan, 28 Ocak 1909). Duygusal bir çağrı ile “*Bosna'yi vermeyiniz! Bizden olsun utanınız! Kanlarımızla tahmir ederek size miras bıraktığımız hak-i pak –i vatani, heva ve hevesinize ancak bir kaç gün kifayet edebilecek maden paralara değişmeyiniz. Bugün elinizde değilmiş, lakın yârin sizin olabilecek bir alakayı menfaat-ı hasise mukabilinde düşmana terk etmeyiniz!*” ifadeleri kullanan müellif, bir sonraki makalede de Osmanlı kabinesini –anlaşma yoluna girdiğinden- sertçe eleştirmeye devam etmiştir (Volkan, 15 Şubat 1909). 18 Mart 1909 tarihinde ise, Meclis-i Vükela'deki Arnavut mebusların, Bosna için ödenecek tazminat meblağının tamamının hicret edecek Bosnalı muhacirlere tahsis edilmesini uygun gördükleri belirtilmiştir (Volkan, 18 Mart 1909). Bu düşünce, Ebu-l Feyzi isimli bir müellif tarafından farklı yorumlanmış, kendisi daha gerçekçi bir öneri ile meblağın Osmanlı Bahriyesi'ne verilmesini önermiştir. Bahriye'ye kruvazör alımı ile Osmanlı Devleti kuvvetlendirilecekti ve devlet, bu şekilde Bosna'daki insanların hicrete gereksinim duymaksızın onları yerinde muhafaza edebilecekti. Gazete, artık tazminatı zaruri olarak kabul etmiş ve eski çizgisinden vazgeçmiş gibi görünmektedir.

Buna rağmen, Bosna-Hersek ile ilgili duygu dolu yazılar devam etmiştir. Bosna-ilhak krizinin çözüme kavuşturulduktan sonra 9 Nisan 1909 tarihinde Volkan, şair Kesriyeli Mehmed Sıtkı'nın (Akozan) “*Seng-i Kaza*” (Musibet) dizisinden “*Bosna'nın Tarih-i Teslimi*” adı altında hüznü bir kaside yayınlamıştır (Volkan, 9 Nisan 1909):

”Boğdun, ey müthiş siyaset milleti göz yaşına!

Elveda, ey Bosna-Hersek hakkine, her taşına!

“Sıdkı” Bu tarihi millet guşa menguş eylesin:

En nihayet vah... Su, konu Bosna'nın da başına”

Volkan Gazetesi'nin lağvından evvel, Bosna konusunu içeren en son makale Derviş Vahdeti'nden kaleminden çıkmıştır (17 Nisan 1909). Makalede meşrutiyet övülmüş ancak esasında İttihatçılar ve evvelden Avrupa'dan gelmiş Jön Türkler, ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Derviş Vahdeti'ye göre, iktidara gelmiş kişiler “*istibdadı saray erkanından alarak Şeref Sokağı'na naklettiler*”¹. Derviş Vahdeti, hükümeti halkı soymakla, ahlaksız davranmakla itham etmiş ve İTC'yi nihayetinde Cumhuriyet rejimi tesis etme planı ile de suçlamıştır. Hükümet ayrıca, siyasi düşmanlarını öldürme ve ulema düşmanı olma suçları ile karşı karşıya kalmıştır. Anlaşılan, Volkan Gazetesi, Bosna-Hersek ilhak meselesini daha çok rakip olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmek için kullanmıştır.

¹ İttihat ve Terakki Cemiyetinin Genel Merkezi Şeref Sokağında bulunmaktaydı.

Volkan Gazetesi'nin 31 Mart Vakasındaki rolü aşağıda tekrar kısaca ele alınacaktır ancak Bosna konusunun da toplumsal infial yaratmak için kullanıldığı yazılardan belli olmuş bulunmaktadır. Derviş Vahdeti, mebusların bir kısmını Bosna'nın kaybindan sorumlu tutup çok eleştirisel ifadeleri kullanmıştır:

Avusturya protokolü Bosna-Hersek meselesi mevki-i bahs ve müzakereye vaz' edildikte oradaki ehl-i İslamın hukuk-i mukaddesselleri bir suret-i fevkalade nazar-ı dikkate alınmak lazım gelirken meclisin ekalliyetini teşkil eden erbab-ı vicdan ve iffetin arzusu da bu yolda iken bir suret-i tehditkarane teşekkül etmiş olan ekseriyet, ekalliyetin metalibat-ı meşru asını ayaklar altına aldılar. Halbuki o ekalliyet Bosna'Hersek'teki ekseriyet-i azime-i İslamiyenin müdafileri idi.”... “...hükümet-i Osmaniyemizin cisminden nameşru bir surette kat edilen Bosna-Hersek' deki bir uzuv-i mühime karşı İttihat ve Terakki namı altında hareket eden bu gayretsizler oradaki İslam kardeşlerine karşı velev cüzi olsun bir siyanet-i resmiiyede bulunmak derecesinde bir eser-i uhuvvet-perveri göstermediler.

Görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan doğruya Bosna-Hersek'in ilhakından sorumlu tutulmuştur. Halbuki ilhak Avusturya-Macaristan tarafından tek yönlü şekillendirilmiş bir siyasi hamle olduğundan bu devlet uluslararası bir krize yol açmıştır. Rusya dahi, bu harekâta karşı somut bir adım atmaktan aciz iken, Osmanlı hükümetinin daha farklı bir tavır sergilemesi, hatta bahse konu topraklar üzerinde hâkimiyetini tekrar tesis etmesi tamamen hayalperest ve yerinde olmayan bir talep olmuştur.

Volkan Gazetesi'nin Bosna-Hersek ilhak krizine yaklaşımı başka gazetelere nazaran daha duygusal ve polemik olarak nitelendirilebilir. Boykot hareketi ateşli bir biçimde desteklenmiştir ve milli ekonomi teşebbüsünde önemli bir vaka olarak değerlendirmiştir. Kullanılan dil öbür gazetelere nazaran daha sert, saldırgan ve tehditkârdır ve reelpolitik yaklaşımı nispeten düşüktür. Uluslararası hukuk ve antlaşmalara vurgu mevcut olmakla beraber, incelenmiş diğer gazetelere nazaran konuya da az değinilmiştir. Volkan Gazetesi'nin sergilenmiş olduğu fikriyat ve dil muhafazakâr olmakla beraber gazete, Meşrutiyeti adeta göklere çıkartmış ve istibdat rejimi olarak gördüğü II. Abdülhamit dönemini çok ağır bir biçimde eleştirmiştir. Volkan gazetesinin ve hamiliğini üstlendiği İttihat-i Muhammedi Cemiyeti'nin 31 Mart'taki rolünü bu ifadeler ile zıt görünse dahi şu nokta- i nazarına dikkat atfetmekte fayda vardır: 31 Mart yanlıları her ne kadar sloganlarla Padişah II. Abdülhamit'e sahip çıktıklarını ilan etmiş olsalar da, hareketin pek de organize olmadığı ve tepkilerin anlık bir durumu sergilediği de unutulmamalıdır. Bundan ötürü Volkan Gazetesi'nin yabancı çevrelerle de ilişkin olduğu iddiaları da göz önünde bulundurursak, muhafazakâr olarak görülen bir gazetenin sergilediği ideolojisi ile başka emellere de hizmet etmiş olabileceği, II. Abdülhamit'e esasında hiç de yakın olmadığı ihtimali de tartışmalıdır. Tanör'e göre Volkan Gazetesi demagojik yazıları ile 31 Mart Vakasına bilinçli olarak zemin hazırlamış ve hem dini duyguları ile halkı galeyana getirme çalışıp hem de orduyu bölmeyi çalışmıştır (Tanör, 1998: 188). Alaylı- mektepli subayların arasını açma girişimi de bu yönden incelenmelidir. Psikolojik harp tekniğinin temelinde yatan, karşıt tarafa nifak sokma girişimi özellikle ordu içerisinde huzursuzluk yaratılma girişimlerinde belli olmaktadır. Örneğin rütbeli-rütbesiz, cephe-cephe gerisi hizmet birimleri birbirinden ayrılmak ve soğutmak, yani ast-üst güvenini sarsmak, psikolojik harp uzmanlarınca sıkça başvurulan bir yöntemdir. Volkan Gazetesi'nin de alaylı- mektepli subay meselesine değinmesi, popülist dile ve duygulara başvurma

yöntemi de gazetenin olası finansman kaynakları da meçhul olduğuna göre oldukça manidardır. Her ne kadar ne Volkan Gazetesi'nin ne de Derviş Vahdeti'nin 31 Mart vakasındaki rolü tamamen açıklığa kavuşturulmamış ise de, gazetenin hem Bosna, hem diğer konular ile ilgili makalelerde çelişkili bir görüntü verdiği ve toplumu kutuplaştırdığı rahatlıkla söylenebilir. Türkmen de, Volkan Gazetesi'nin özellikle er ve erbaşlara hitap edip tefrikaya mahal verip ve halkı tahrik ettiğini teyit etmektedir (Türkmen, 1999: 12).

Sonuç

Bosna-Hersek'in ilhakı ve Bulgaristan'ın ilan-i istiklali, 1908 Ekim ayından itibaren Osmanlı basınında büyük heyecan uyandırmış, efkâr-i umumiyenin oluşumu ve Türk basının siyaseti etkileyebilecek bir faktör haine gelmesine belirgin bir rol oynamıştır. Meşrutiyet'in ilanı bütün gazetelerde olağanüstü ve tarihi seyri değiştirebilecek bir tepki yaratmıştır. Basının daha geniş kitlelere ulaştığı ve hem ulusal hem de uluslararası vakaları hem serbestçe hem de daha geniş çapta değerlendirebildiği bir ortamda Bosna-Hersek ilhak krizi adeta deprem etkisi yaratmıştır. Farklı siyasi çizgilere sahip bilimum gazeteler, milli bir konu olan ilhak vakasına Meşrutiyet konusunu haber yorumlama şeklinde mutabakata varmıştır ve devletin bekası, Osmanlı-Türk toplumunun bir gurur meselesi olarak gördüğü bu konuda ortaklaşa hareket etmişlerdir. Genel itibarıyla, Bosna-Hersek'in ilhakı bütün gazetelerce ağır bir şekilde eleştirilip kınanmıştır.

Gazete muharrir ve köşe yazarları öfkelerinde birleşirken, ezelden beri hürriyet, meşveret ve meşrutiyet ile ahde vefa mefkûresini savunmuş Avrupa büyük devletlerini iki yüzlükle itham ederek, Avrupalıları kendi değerlerine ihanet etmekle kınamışlardır. Uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bazı durumlarda tekerrür eden bu tutum gerçekten dikkate şayandır ve örneğin Avrupa Birliği veyahut Kıbrıs meselesi tartışmalarda günümüz Türk matbuatında da müşahade edilmiştir. Kriz sayesinde, gazeteler vasıtasıyla uluslararası hukuk kavramı da daha geniş kitlelere tanıtılmıştır ve o sahada farkındalık yaratmıştır. Daha yeni ilan edilen meşrutiyetin sayesinde korunacağı ümit edilen uluslararası hukuk, büyük devletlerce hiçe sayılırken, gazetelerde "meşrutiyet" kavramı da farklı olarak algılatılmaya başlanmıştır. İdealist ve ütöpik tavırların yerine reelpolitik düşünceler ve tavırlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Basında, Kanun-i Esasi artık her derde derman olacak ulvi ve adeta kutsal bir kavram olarak tasvir edilmemiştir, yine de anayasa, muasır medeniyete ulaşabilmek için vazgeçilmez bir unsur olarak tanıtılmaya devam ettirilmiştir. Anayasa'ya yönelik saygın ve aynı zamanda realist tavır, sonraki yıllarda Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk tarafından da benimsenmiştir.

Bosna ilhakına karşı tepki olarak yürütülen boykotaj kampanyasının geniş bir halk tabakası tarafından benimsenmesi, gazetelerin artık geniş bir kitleye ulaştığının göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Dönemdeki nispeten düşük okur-yazar oranı dikkate alındığında, gazetelerdeki haberlerin sözel olarak da halkın değişik tabakalarına aktarıldığı ihtimali yüksektir. Bosna-Hersek'in ilhakı ve boykotaj hareketi, şüphesiz Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk kamuoyunu en fazla ilgilendiren olayların arasında yer almıştır. İncelemeye tabi tutulmuş gazeteler, Avusturya ve Bulgaristan'ı kınamakla beraber, üsluplarında bazı

farklıklar sergilemişlerdir. Özellikle muhafazakâr gazeteler daha ağır ve saldırgan bir tavır sergileyip savaştan dahi söz ederken, liberal bir yayın çizgisi benimsenmiş gazeteler ise daha ılımlı ve duygusallıktan daha uzak bir tavır sergilemişlerdir.

1908 yılının son aylarında gazetelerce tarif edilen olayların sayesinde toplumda bazı değişikliklerin meydana geldiğine de şahit olmaktayız. Efkâr-i umumi siyaseti doğrudan etkilenmeye başlamıştır ve bu bağlamda kamuoyunun kendisi de siyaset sahnesinde rol alabilen ve aynı zamanda kullanabilecek bir unsur olarak gelişmeye başlamıştır. Uluslararası hukuk kavramı, basında ele alınmış krizin sayesinde daha geniş toplumsal kitlelere aktarılmıştır. Gazeteler ise bu bağlamda hem araç fonksiyonu gösterip hem de kamuoyunu aktif olarak yönlendiren bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Kaynakça

Gazeteler

Servet-i Fünun 24 Temmuz - 24 Aralık 1908

Sabah 5 Eylül 1324 - 5 Ekim 1324

Volkan 11 Aralık 1908 - 14 Nisan 1909

Kitap ve makaleler

Akşin, Sina, (2006). *Turkey, from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish from 1789 to the Present*, New York/NY: New York University Press.

Arnauld, Andreas, (2016). *Völkerrecht*, Heidelberg: C.F.Müller.

Batakoviç, Dušan T., (2007). *Kosovo i Metohija. İstorija i İdeologija*, Belgrat: Çigoja Ştampa.

Batakoviç, Dušan.T., (2007). *Nova İstorija Srpskog Naroda*, Belgrat : Naş Dom.

Bayar, Celal, (1966). *Ben de Yazdım*, İstanbul: Baha Matbaası.

Baykal, Hülya, (1990). *Türk Basın Tarihi 1831-1923.Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele dönemleri*, İstanbul: Afa Matbaacılık.

Birinci, Ali, (2001). *Tarih Uğrunda: Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Clark, Christopher, (2013). *Die Schlafwandler. Wie Europa in den Ersten Weltkrieg zog*, Münih : Deutsche Verlags Anstalt.

Çetinkaya, Y. Doğan, (2004). *1908 Osmanlı Boykotu. Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Crampton, Richard J. A, (1997). *Concise History of Bulgaria*, Cambridge:

Cambridge University Press.

Findley, Carter V, (1998). *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton/NJ: Princeton University Press.

Geier, Wolfgang, (2001). *Bulgarien zwischen West und Ost vom 7. bis 20. Jahrhundert: Sozial- und kulturhistorisch bedeutsame Epochen, Ereignisse und Gestalten*, Wiesbaden : Harrasowitz Verlag.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, (1999). *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul: Pandora.

Kavcar, Cahit, (1985). *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı*, Ankara. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Maiwald, Serge, (1948). *Der Berliner Kongress 1878 und das Völkerrecht. Die Lösung des Balkanproblems im 19. Jahrhundert*, Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft.

Pamuk, Şevket, (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Pazarıcı, Hüseyin, (2004). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Pinson, Marc, (1996). "The Muslims of Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule", Marc Pinson (der.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Cambridge/MS: Harvard University Press, s. 84-128.

Sarfati, Metin, (2017). "List'in İktisadi Düşüncesinin "Türkleştirme Süreci" üzerindeki Yansımaları", M.E. Özgür/A.Duman/A.Y. Kaya (der.), *Türkiye'de İktisade Düşünce*, İstanbul: İletişim, s. 131-194.

Saymen, Ferit H., (1948). *Türk Medenî Hukuku. Cilt 1. Umumi Prensipler*, İstanbul: Kenan Yayınları.

Tanör, Bülent, (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Topuz, Hıfzı, (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkmen, Zekeriya, (1999). *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Uçarol, Rıfat, (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yılmazata, Mehmet, (2013). *Savaşa Giden Yol. 1908 Bosna-Hersek'in İlhaki*, İstanbul: Doğu Yayınları Kütüphanesi.

Zimmer, Gerhard, (1971). *Gewaltsame territoriale Veränderungen und ihre völkerrechtliche Legitimation*, Berlin: Duncker&Humblot.

Zürcher, Eric Jan, (1984). *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926*, Leiden: E.J. Brill.

Karl Popper, Tarih ve Marksizm

Karl Popper, History and Marxism

Kadir Gülen, E-posta: kadirrgulen@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Tarih, Açık Toplum,
Marksizm, Siyaset

Öz

Karl Popper'ın ünlü kitabı Açık Toplum ve Düşmanları, Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra yeniden keşfedilmiştir. Bu keşfin arkasında yatan neden kitabın içeriği ile ilgili değildir. 90'ların başındaki siyasi duruma uygunluk göstermesi ve kapitalizmin rakipsiz olduğunu ileri sürmesi ile ilgilidir. Ancak bu kitap entelektüel açıdan oldukça fakirdir ve ciddi eleştirilere karşı savunmasızdır. Tarih felsefesi bakımından mistik olan bu kitap, eleştirdiği akımların ve filozofların totaliter fikirlerine benzer görüşler ileri sürmüştür. Bu makale, Popper'ın Marksizm ile ilgili görüşlerini ve ona karşı sunduğu alternatifleri değerlendirmektedir. Bu alternatifler günümüz koşullarında tamamen asılsızdır ve hiçbir bilimsel dayanakları yoktur. Marksizm eleştirisi için gerekli entelektüel donanımdan ve bilgi birikiminden yoksundur.

Keywords:

History, Open
Society, Marxism,
Politics

Abstract

Karl Popper's famous book Open Society and its Enemies have been rediscovered after the collapse of the Soviet Union. The reason behind this discovery is not related to the rich content of the book. The fact that it complies with the political situation in the early 90s and suggests that capitalism is unrivaled. However, this book is intellectually poor and vulnerable to serious criticism. This book, which is mystical in terms of the philosophy of history, proposes views similar to the totalitarian ideas of the movements and philosophers which it criticizes. This paper reviews Popper's views on Marxism and the alternatives he offers to Marx. These alternatives are completely unfounded in today's conditions and have no scientific basis. He lacked the intellectual equipment and knowledge necessary for the critique of Marxism.

Giriş

Fredric Jameson *A Singular Modernity* [Biricik Modernite] kitabının bir yerinde şöyle bir gözlem yapar: “Bugün bir Milton Friedman, bir Hayek ya da bir Popper’ın düşüncesinde çekici herhangi bir şey olduğuna kimse beni ikna edemez” (2002:3). Gerçekten de, en az Jameson kadar ünlü olan diğer Marksistler de (Terry Eagleton, David Harvey, Eric Hobsbawm vd.), bilimsel ve siyasi düşüncelerinden haberdar oldukları bu isimlere çok az göndermede bulunurlar ya da kitaplarında bunların eleştirisine çok az yer ayırırlar. Bu Sol düşüncenin tarihi içerisinde istisnai bir durum değildir. Perry Anderson, Soğuk Savaş’ın bitimini takip eden döneme ilişkin önemli kitabı *Spektrum*’da, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa ve İtalya’da ortaya çıkan hatırı sayılır eğilimler dışında, Solun eleştirel kültürü istisnasız bir içe kapanıklılık sergilediğini söyler (2017: 15). Anderson’a göre, küresel bakımdan gerileme içinde olan Solun, yenilgi deneyiminin üstesinden gelmek istiyorsa, “sadece kendisiyle ilgilenme şeklindeki genel politik eğilimi” terk edip teorik rakipleriyle yüzleşmesi gerekir (2017: 15).

Bu makalede, bilhassa Karl Popper’ın tarihle ilgili düşüncelerinin ve Marksizme getirdiği itirazların mahiyeti ele alınacaktır. Bu itirazlar genel olarak iki bölüme ayrılabilir. İlk olarak, Popper’ın tarihsel ve toplumsal dünyanın kuruluşu hakkında ileri sürdüğü itirazları vardır. İkinci olarak ise, Marksist bilimin birtakım kurucu teorilerine karşı geliştirdiği itirazlar söz konusudur. Bu makalenin iddiası, Popper’ın her iki alandaki itirazlarının da geçersiz olduğudur. Popper’ın keşfedilmesi, varolan kapitalizmin niteliğine dair yaptığı analizlere değil, Soğuk Savaş’ın bitişi ile karakterize olan iktisadi ve siyasi liberalizmin o zamanki çıkarlarına denk düşecek soyut iddialarıyla ilgilidir.

Tarihsiz Tarih

Karl Popper, meslekten bilim felsefecisi olmasına rağmen, kişisel ününü bilim felsefesi üzerine yazdığı bir metinden elde etmemiştir. 1934’te yayımlandığında *Bilimsel Araştırmaların Mantığı* neredeyse hiçbir otoritenin ilgisini çekmemiş ve uzunca bir süre sonra (1959’da) İngilizceye çevrilmiştir. Popper’ın adı geçtiğinde akla ilk gelen kitabı hâlâ 1943 tarihli *Açık Toplum ve Düşmanları*’dır. 1937’de Naziler henüz Avusturya’yı işgal etmeden önce, Popper Yeni Zelanda’ya göç edip kitabını burada yazmıştır. Popper bu uzun kitap boyunca Platon, Aristoteles ve Hegel’in siyasi düşüncelerini değerlendirir. Son bölümde ise, hayatı boyunca kesintisiz ve takıntılı bir düşmanlık beslediği Karl Marx’ın düşüncelerini geri döndürülemez biçimde yanırladığını ileri sürer. Ona göre, modern toplum, iki savaş arası dönemde yok olma tehdidiyle yüz yüze gelmiştir ve bu tehdidin kökleri, Avrupa siyasi düşünce geleneğinin (Platon, Aristoteles, Hegel ve Marx) kilit isimlerinin geliştirdiği fikirlerde yatmaktadır (2014: 39).

Kitabın temel tezi oldukça basittir: Popper’a göre tarih, “açık toplum” ve “kapalı toplum” adını verdiği düşmanlar arasındaki çatışmaların tarihidir (2014: 29). Bu anlatıya göre, tarih iki karşıt kutuptan meydana gelmiştir: Bir yanda dünyaya eleştirel olarak bakabilen toplumlar, diğer tarafta ise dünyaya eleştirel olarak bakamayan toplumlar vardır. Karşılıklı tartışma ve bilimsel akla dayanan açık toplum, büyücülük ve dogmatizmle karakterize olan kapalı toplumun içinden çıkarak gelişir. Ancak uygarlığı temellendiren

bu çatışma nihai bir sona varmış değildir. Popper bunun bitimsiz bir savaş olduğunu düşünüyor gibidir. Modern dünyada açık toplumun baş düşmanı olan örgütlenme biçimlerinin Marksist siyasal rejimler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Eleştirel akılcılığa düşman kesilmiş bu devletler, kapalı toplum fikrinin çağdaş ve en tehlikeli versiyonunu sunmaktadır. Popper kabileci, faşist ya da köktendinci rejimleri de kapalı toplumun örnekleri arasında sayar (2014: 271).

Ömrü boyunca diyalektiği reddetmiş olan Popper'ın böylesine keskin bir ikili karşıtlığa dayanmasının, gözden kaçmış ufak bir ihmalin sonucu olduğu söylenemez. Bu bakış açısı tuhaf biçimde, Popper'ın karşı çıktığı Marksizmin bütüncü eğilimlerini yansıtır. Hâlbuki ona göre bu mantıksal bir imkânsızlıktır: “Toplum terimi, doğal olarak bütün şahsi ilişkilerin dâhil olduğu bütün sosyal ilişkileri” içerir (2017: 102). Toplumun bütün sosyal ilişkileri içerdiğini söylemek, anlamsız bir totolojiden başka bir şey değildir. Bir adamın çok nadir görülen bir hastalıktan ölmesi ile Jakoben Terör dönemi aynı tarihsel dünyaya ait hadiseler olabilir, ancak ilki neredeyse toplumun mevcut durumunu hiç etkilemezken, ikincisi köklü dönüşümlere neden olmuştur. Toplumun size ihtiyaç duymadan yaşaması mümkündür, ama tam tersi mümkün değildir. “Birçok sebepten dolayı” diye yazmıştır Popper, “bu ilişkilerin tamamını veya tamamına yakın bir kısmını kontrol etmek imkânsızdır” (2017: 103). Hiçbir sosyal bilimci ya da felsefeci bu sosyal ilişkilerin tamamını kontrol etmek derdinde değildir, zira böyle bir şey için gereken zaman ve çaba akla hayale sığmayacak denli çoktur ve çoğu durumda somut hiçbir şey ortaya koymayacaktır. Toplumsal evrende kurulan belirli ilişkiler diğerlerine kıyasla daha yakıcı ve önemli sonuçlar doğurur. Esas itibarıyla Popper'ın kendisine hiçbir zaman itiraf edemediği mesele de budur: Bütün sosyal ilişkileri kaydetmek imkânsız bir girişimse, neden açık toplum denen şeyin kaderi toplumun diğer alanlarının korunmasından daha acil bir gereklilik olmalıdır? Hâlihazırda bu gereklilik, tarihsel gelişimi belirleyen unsurlar ile ona tabi olan unsurlar arasında bir ayırım yapılması gerektiği anlamına gelmez mi? Her anlatı kısmi ve eksik ise, demek ki açık toplum-kapalı toplum çatışmasına dair tarih anlatısı da ister istemez tarihin kısmi ve eksik bir tasviri olmak zorundadır.

Popper'ın tarih görüşünün altında, Avusturya iktisat okulunun kurucusu Karl Menger'in toplumu ve tarihi soyut bulup reddeden ve yalnızca tikel bireylerin aldıkları kararların bilimsel olarak incelenebileceğini savunan, can sıkıcı ve kaba saba liberal-ampirisist varsayım bulunur. Ayşe Buğra'ya göre, bu varsayım, “insanların amaçlı davranışları, bir araya gelerek, tek başına kimsenin amaçlamadığı kurumlardan oluşan bir kendiliğinden düzen” meydana getirir (2005: 174). Öyleyse açıklanması gereken şey, tek başına hiçbir bireyin amaçlamadığı bir durumda, toplumsal kurumların nasıl meydana geldiği ve işlerliklerini nasıl sürdürdükleridir. Örneğin, birbirinden bağımsız onlarca kimsenin sayısız iktisadi mübadelede bulunabilmesi için çok ciddi bir piyasa kurumunun zaten hâlihazırda yerleşiklik kazanmış olması gerekir. Kapitalizm öncesi toplumlarda böyle bir durum görülmez. Popper'a göre, “Toplumsal ortamımızın yapısının belli bir anlamda insan yapısı olduğu, kurum ve geleneklerinin ne Tanrı'nın ne de doğanın ürünü olmadıkları, aksine insan davranış ve kararlarının sonucu oldukları ve onlar tarafından değiştirilebilecekleri” itiraf edilmelidir (2014: 401). Toplumun geleneklerini Tanrı ya da gizemli doğaüstü güçler belirlemez, aktif fail karar alan ve edimde bulunan canlı kanlı insanlardır. Ama Popper'a kalırsa, insanın rolü çok da abartılmamalıdır, zira bu kurumlar

ve gelenekler insanların “bilinçli olarak tasarlandıkları ve gereksinimlere, umutlara ya da itkilere göre açıklanabilecekleri” anlamına gelmez (2014: 401). “Tam aksine, bilinçli ve niyetli insan davranışları sonucunda ortaya çıkanlar bile, genel olarak, *bu tür hareketlerin dolaylı, niyet edilmemiş olan, hatta çoğu zaman istenmeyen sonuçlarıdır*” diye yazar Popper (2014: 401) (vurgu sonradan eklendi).

Gelgelelim, bu metafiziğin bünyesinde ciddi çelişkiler bulunmaktadır. Popper’ın bu bilinemezci metafiziğini hâlihazırda *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (2015) kitabında geliştirilmiş olduğu kaydedilmelidir. Popper esasen doğa bilimlerinin çalışma biçiminden türettiği ilkeleri toplumsal dünyanın işleyişini açıklamak için kullanmaktadır. “Bizim önerimize göre bu yöntem” diye yazar Popper, “sınanacak dizgenin yanlışlanabilirliğini her koşul altında ortaya koyabilir olmasıyla karakterize edilmiştir; yani amacı, tutarsız dizgelerin kurtarılması değil, sıkı denetimlerle en fazla tutarlılığı olanı seçmektir” (2015: 66). Temel sorun tam da bu bağlamda baş göstermektedir, zira Popper, bu ilkelerin ya da normların herhangi bir temel üzerinde inşa edildiğini kabul etmeyecektir. Çünkü bu kesin temeli kabul etmek, sayısız gözlem sayesinde bütün kuğuların beyaz olduğunu ileri sürmeye izin veren tümevarım sorununa geri dönmek anlamına gelir. Fakat herhangi bir bilim adamı, ileri sürdüğü kuramların sınanabilmesi için doğruluğundan şüphe duymadığı bir noktaya yerleşmek zorundadır. Üstelik bu dayanak noktası, şu ya da bu bilimsel cemaate dâhil olan bir teorisyenin karşısına çıkan ilk ciddi kısıtlama ve motivasyon ilkesi olma özelliği taşır.

Ne kuramcılar ne de kuramlar bu kısıtlamaları kabul etmeden bilim dünyasında bir yer kazanabilirler. Popper’a göre, bunlar öyle önemli sorunlar değildir. 1962’de yaptığı “Tarihyazımı ve Tarihin Anlamı Üzerine” isimli konuşmasında, “asıl mesele insanın kendi bakış açısını tanıması ve eleştirel olmasıdır” der (2016: 149). Ancak bilimin nesnel bir şekilde işlemesi için olmazsa olmaz tek husus, eleştirel bakışın elden bırakılmaması olamaz. Zira bilim cemaatlerinin ya da tek tek bilim insanlarını bu eleştirel bakış açısını her hâlükârda sürdürmesini garanti altına alacak bağlayıcı hiçbir norm mevcut değildir. Patricia Fara “M. Ö. üçüncü yüzyılda Aristarkus’un Dünya’nın Güneş’in etrafında döndüğünü söylediğini” hatırlatır (2015: 39). Bugün bu bilimsel gerçeklik inkâra ihmal vermeyen apaçık bir hakikat olsa bile, yaşadığı tarihte Aristarkus’un teorisi reddedilmiştir. Bilimsel olduğu iddia edilen kuramlar boşlukta dolaşmazlar. Her şeyden önce, hâlihazırda işler halde bulunan kurumsal ve siyasal düzenlemeler alanına girmek için rakiplerini alt edecek güce ya da imtiyazlara sahip olmaları gerekir.

Gerçekten de önemli olan husus kuramların şu ya da bu şekilde yanlışlanmasından ziyade, hangi olguların hangi normlara ya da ilkelere dayanılarak seçildiğidir. Habermas’ın işaret ettiği gibi, “genel kurallar, bu kurallar altında toplanabilen olgular hakkında önceden karar verilmemişse, uygulanamazlar; öte yandan bu olgular, söz konusu kurallar uygulanmadan önce, önemli durumlar olarak saptanamazlar” (2011: 42). Popper’ın yaptığı şey ise, eleştirel akılcılık olarak adlandırdığı ve kökleri Kant’ın aşkınsal idealizmine kadar giden uzun ömürlü bir geleneğin kendinden menkul saydığı otoritesine başvurmaktır. Ama bu geleneğin dayandığı varsayımların ve dünyaya bakışının nesnel olduğunu söylemek imkânsızdır. Bir kere, bilim felsefesinin ortaya çıkmasının ardında yatan maddi koşullar bile, nesnel olduğundan şüphe edilmeyecek böylesine saf bir

zeminin zaten kaybedildiğinin üstü kapalı olsa bile kabulünü içerir. Pozitivist bilimin bir devamı olarak gelişen bilim felsefesi, Marx'ın tarihsel materyalizmi, Ferdinand Saussure ve Rus Biçimcileri'nin dilbilimsel buluşları kadar, Albert Einstein'ın görelilik kuramı, Edmund Husserl'in fenomenolojisi, Max Weber'in rasyonelleşme teorisi, Sigmund Freud'un psikanalizi gibi birbiriyle rekabet eden kuramların sayısının gitgide arttığı bir tarihsel ortamda bilimin bunlardan hangisi olduğunu ortaya çıkarma derindedir. Popper da bu zorluğu kabul etmiştir: “Ama en zor sorun, tanımlar ya da temel öncüller elde edip onların doğru olduklarından, hata edip yanlış özü kavramadığımızdan nasıl emin olabileceğimizdir” (2014: 329). Bu durum, Kant'ın anlama yetisinden türeyen kavramların deneyimden gelen duyuşal izlenimlere uyup uymadığı sorununu ortaya atıp onu bir türlü çözememesine benzer. Kant'taki gibi Popper'da da akıl temel bir öncül koyutlar, ama maddi dünyaya yüzünü çevirir çevirmez kendisini haklı çıkaracak bir zemin bulmayı beceremez ve çabucak ümitsizliğe saplanır.

Popper'ın kararsızlığı da zaten bu durumu açıkça yansıtıyor gibidir. İlk, toplumsal dünyanın insani eylemlerin sonucu oluştuğunu ve insanların bu dünyayı yine kendi edimleri sayesinde değiştirebileceğini söylemektedir. Bu hümanizm ciddi bir temel işlevi görebileceği bir anda direksiyon kıran Popper, bu değişiklikleri çoğu zaman bilinçli olarak gerçekleştirmediğimize işaret eder. Şu durumda, böylesine karanlık bir toplumsal değişim fikri, bir başka Kantçı fikir olan kendinde-Şey'le oldukça tuhaf bir benzerlik sergiler. Kant'a göre varlık dünyasının kendisi bir bütün olarak bilinemezdir. Popper bu bilinemezliği gönül rahatlığıyla insani praksis dünyasına taşır. Ancak bu kabul bir dizi zorlu problemi gündeme getirecektir. Bir kere, insanlar toplumsal gerçekliği kendi gereksinimlerine göre inşa etmiyorlarsa, o zaman toplumun hangi amaçlar uğruna inşa edildiğini açıklanması gerekmektedir. Popper belirli niyetlerle yola çıktığımız zaman bile istenmeyen sonuçlara ulaşabileceğimizi iddia ediyorsa, bu konuda haklı olduğu söylenebilir. Örneğin, Spinoza'nın kanaatkâr etiğini içselleştirmiş biri, eylemlerinin getireceği faydayı gerçekten önemsemeyebilir, ama sırf böyle yaparak bile kendisi için yarar sağlayan bir edimde bulunmuş olabilir. Ancak Popper'ın bu mesele hakkında herhangi bir açıklaması yoktur. Toplum, olduğu yerde hareketsiz kalmış kocaman bir moloz yığını gibidir. Bu savın temel hatası, toplumsal kurumların ya da bireylerin kendilerine biçtikleri erekler ile bu erekleri hayata geçirdikten sonra karşılaştıkları neticeleri birbirine karıştırmasıdır.

Gerçekten de, toplumsal eylemler sonucu ortaya çıkan sonuçların, insanların başlangıçta sahip olduğu erekleri ortadan kaldırması gerekmez. Bu sonuçlar olsa olsa insan bilincinin ve eyleminin geleceğe dönük tasarımlarının eksik kalmasını anlatabilir. Çoğu durumda, insanların içinde buldukları koşulları anlamadan tarihi yaptıkları epey modern bir bakış açısıdır. Hegel ve Adam Smith kadar Karl Marx da kimi zaman bu fikre sempati beslemiştir. Ancak Popper tam tersi bir şey söylemektedir. Tarihin kendi eserimiz olduğunu biliyoruzdur, ama ortaya çıkan sonuçları özel olarak kimse planlamamıştır. Şu durumda, Popper tarihsel dünyanın bilinemez olduğuna dair epey kapsamlı bir tümevarıma sırtını yaslıyor gibidir. Her fırsatta Popper'a hayranlığını dile getiren bilim felsefecisi Imre Lakatos'a göre, “Popper'ın metodolojik değerlendirmeleri ilginçtir, zira kendimizi onlara uydurursak Hakikate ulaşmak konusunda daha şanslı olabileceğimiz gibi gizli bir *tümevarımlı varsayım* taşırlar” (2014: 252). İşler Popper'ın dediği gibi olsa bile, Fransız

Devrimi'nin meydana geldiği siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulların olayın üstünden neredeyse iki asırdan fazla bir zaman geçtikten sonra bile neden bilinemez olarak kalması gerektiği sorusu cevaplanmamış olarak kalır. Maddenin kendi kendine parçalanmasının şans eseri bulunması radyoaktivite kuramına yol açmış olabilir, ancak aynı şeyi Anglikan kilisesi için söylemek o kadar kolay değildir. Hem mesela Dünya Ticaret Örgütü'nün ya da Oxford Üniversitesi'nin hangi insani niyetlerin ve edimlerin arzu edilmeyen sonuçları olduğunu nasıl bilebiliriz? Dahası, toplum kurallarının bilinçli olarak tasarlanmış azınlığı ile insani niyetlerden sapan büyük çoğunluğu arasında nasıl bir ayırım yapıldığı da hiç belli değildir. Popper'ın ileri sürdüğü tezler doğru olsaydı, toplumsal dünyanın yeniden üretimi birinci dereceden denklemlerin çözümü kadar basit bir işe dönüşebilirdi.

Bu bilinemezci metafiziğin temelinde teleolojik olduğuna inanılan tarih anlayışlarından kurtulma isteği vardır. Hegelci ve Marksist teleolojilerden paçasını kurtarmak isteyen Popper, insanların maddi dünyasındaki her türden ereksellik biçimine öldürücü bir darbe indirme suçu işler. Hâlbuki Hegelci Dünya-tini tarihe belirli bir erek atfediyorken, Marksist tarihin kesin olarak gittiği bir yer yoktur. Tarihin içkin ya da aşkın bir ereği olduğu fikrini reddedebiliriz, ama yine de belirli bir yörünge seçmemiz gerekir. Açık toplum/kapalı toplum ikiliği, böylesi bir anlatı yörüngesinin çizilmesi gerektiğini ve diğer anlatıların daha önemsiz olduğunu ileri süren sevimsiz bir hiyerarşiye yaslanmaktadır (2014: 183). Benzer şekilde, erekler sorunu da hayatta kalmayı sürdürür. Mesela, biraz düşünüldüğünde bile, Popper'ın kaleme aldığı metinlerin belirli amaçlara meyilli olduğu hemen anlaşılabilir. Kuramların doğrulanarak değil, ancak yanlışlanarak bilimsellik payesine erişebileceğini, daha iyi bir dünya arayışının durmaksızın sürdürüldüğünü ve açık toplumun sürekli tehdit altında bulunduğu ileri sürer bu metinler. Hiçkimse, hatta Popper'ın bizzat kendisi bile, bu metinlerin ileri sürdüğü argümanların bilinemez ve amaçsız olduğunu iddia etmemiştir.

Popper'ın tarihle ilgili önemli sayılabilecek herhangi bir şey söylemediği aşikârdır. “Bilgiyle Kendini Bağımlılıktan Kurtarmak” (2016) adlı yazısında Giambattista Vico, G. W. F. Hegel, August Comte, Oswald Spengler ve Karl Marx gibi düşünürlerin yapmaya çalıştıklarının aksine, insanlık tarihini belirleyen teleolojik bir eğilimin veyahut gizemli bir anlamın olmadığını söyler. Aslında Popper bu yazarların tarihe yükledikleri “gelişme”, “gerileme” ve “çöküş” gibi sözcüklerin olumsuz değer yargıları içerdiğini ileri sürer. Popper'a göre, bu kavramları tastamam unutup tarihi “ilerleme” ve “gerileme” eksenlerinde düşünürsek, tarihin bir anlamı olabilir. “Eğer ‘gelişme’ sözcüğünü, doğa yasalarına uygun bir gelişme anlamında kullanmaktan kaçınıp, tarih boyunca hangi ilerlemeleri ve gerilemeleri yaşadığımızı ve bu ilerlemeler uğruna neleri kaybettiğimizi sorgularsak, bizlere aktarılan tarihe bir anlam kazandırabiliriz” (2016: 154). Popper'a göre, Aziz Augustinus'un iyi ve kötü güçler arasındaki savaşım olarak tanımladığı manici tarih anlayışı, kendisinden sonra gelen tüm kuramların yörüngesini çizmiştir: iyi sınıf burjuvazi proletarya karşısında kötü sınıf burjuvazi, iyi ırklar karşısında kötü ırklar ve sair. Ancak nedense açık toplumun sürekli mücadele verdiği kapalı toplum fikri bu manici yörüngeye dâhil edilmemiştir. Altı yüz sayfa boyunca iyi ve kötü güçler arasındaki savaşımı temel alan tarih anlayışlarını yerin dibine sokan Popper, akıl almaz bir şekilde benzer bir mitolojiden güç alıyordu. Walter Kaufman'ın söylediği gibi, Popper'ın kitabının esin kaynağı totaliterlikten nefreti olsa da, “yöntemleri ne yazık ki totaliter ‘araştırmacıların’

yöntemlerine” benziyordu (2014: 9).

Yine de Popper, hakkında değer yargılarından uzak bir yerden konuşmaya çalışmasına rağmen, ilerleme fikrini başka bir yerde katı suretle reddetmiştir: “Bir ilerleme yasası diye bir şey olduğuna inanmıyorum. Böyle bir şey bilimde bile yok; teknikte de yok. İlerleme olsa bile görülemez” (2016: 217). Tarihi ilerleme ve gerileme eksenlerinde düşünmeyi öneren Popper, başka bir yerde çıkıp bunun tam tersini ileri sürmektedir. Entelektüel namustan bahseden bir adamın sürekli işine geldiği gibi konuşması, kişiliği hakkında şaibe yaratan bir durumdur. Bu, *homo sapiens*’in paleolitik çağdan geç kapitalizme nasıl ve neden ulaştığı meselesini bir çırpıda yok sayıp ilerlemeyi tarihsel değişim sorunu ile eşitleyerek aslında açıklaması gereken sorunun üzerinden atlamaktan başka bir şey değildir. Akıllı başında hiçkimse faşizmin herhangi bir ilerleme getirdiğini iddia edemez belki, ama siyasal pratiklerimizde geri alınması mümkün olmayan değişimlere yol açtığı kesindir. Ayrıca herhangi bir ilerleme vuku bulduğunda neden bunun görülemeyeceğini ya da idrak edilemeyeceğini düşünmek gereksin? Modern otomobil neye dayanılarak Romalıların iki tekerlekli savaş arabalarına göre ilerleme sayılmamalıdır? Bu saçma anlayışa göre, bilgisayar hesap makinesinden, buhar makinesi de yel değirmeninden daha ileri bir icat değildir. Albert Einstein bu fikirlere kesinlikle katılmazdı. Popper en azından bu bakımdan tam anlamıyla bir gericidir, çünkü kendisini şimdiki zamanın değiştirilemez mantığıyla sınırlamış durumdadır. Onun nazarında bilinmezlik burjuva toplum kadar karşı konulmaz bir şeydir.

Yazıp çizdiklerine şöyle bir bakıldığında bile Popper’ın değer yargılarına çok sık yer verdiği hemen görülür. Hâlihazırda “bizlere aktarılan tarihe anlam kazandırma” girişimi, en az ilerleme ve gerileme sözcükleri gibi başlı başına bir değer yargısı teşkil eder. Popper sadece birkaç paragraf önce “tarihin kendi içinde anlamsız olduğunu”, fakat tarihsel akış içerisinde ürettiğimiz etik fikirlerin yerini yine de sorgulayabileceğimizi ileri sürer (2016: 153). İyi de Popper tarihin kendi içinde anlamsız olduğunu neye dayanarak iddia ediyor? Böylesi bir iddiada bulunmak için epeyce derinlemesine ve tek bir insanın enerjisini aşan çok ciddi bir araştırma faaliyeti yürütmek gerekir. İşin tuhaf yanı, dünya tarihinin herhangi bir anlama sahip olmadığını ileri sürdükten sonra bile, Popper bu anlamsızlık deryasının yeni bir etik sorgulama fırsatı yaratmasını beklemesidir. Bir yandan, hayli sempati beslediği nesnellikten ve akıldan uzak bir edayla, tarihte herhangi bir anlam kııntısı olmadığını iddia ederken, bir yandan da bu tarihten etik bir sorumluluk çıkarılabileceği fikrine inatla sadakat beslemeyi sürdürüyor gibidir.

Popper’a göre insanlık, artık nasıl başarabilmişse, kendisini en iyi politik ve iktisadi düzene ulaştıracak yolu bulmayı başarmıştır. Spiegel’e verdiği bir röportajda, “Ama bizim toplum düzenimiz” der Popper, “şimdiye kadar dünya üzerinde gelmiş geçmiş en iyi ve en adil düzendir” (2016: 227). Bunu dile getirdiği her seferinde çoğu kimsenin kendisine “bunak” dediğini de sözlerine eklemek gibi esaslı bir dürüstlük de sergiler. Belirli bir sosyo-politik dünyada karşılaşılan belirli sorunlara ilişkin akla yatkın belirli çözümler ya da öneriler getirmek yerine, Popper iki de bir şimdiye kadar dünya üzerinde hüküm sürmüş en adil toplumda (kapitalist toplumda) yaşadığımızı ileri süren safdil inancını yenileyip durmuştur (2016: 229). Dünyanın görece küçük bir bölümünü oluşturan Batı Avrupa’da, kendi halinden memnun Leibnizci bir azınlık, mümkün olabilecek en

iyi kozmik düzene erişildiği kehanetiyle mutlu mesut yaşamaktadır. Terry Eagleton'ın belirttiği gibi, “Büyük kara parçalarında çağlar boyunca kendini açımlayan o muazzam insanlık anlatısı gelip gelip, Hamstead ve Kuzey Oxford'da tercih edilen cinsten bir yaşam tarzında durur” (2015: 44). Kapitalizmin sürekli olarak emperyalist savaflara yol açtığından ya da iflah olmaz kâr mantığı yüzünden gezegendeki tüm doğal zenginliği yok ettiğinden bahsetmek şöyle dursun, Popper bu kepaze durumların tümüne ilişkin derin bir suskunluk içerisinde. Dünyada yaşayan her iki kişiden birinin emeğini satmak zorunda olması ve finansal piyasaların tek gecede çökerek milyonlarca insanı işinden ve ellerindeki üç kuruşluk tasarruflardan etmesi gibi gerçekler, herhalde olsa olsa harika bir kozmik düzende yaşamanın getirdiği kısmi bedellerdir. Muhabirin “Üçüncü dünyada kitlesel açlığın veya çevreye verilen zararı engellemek için bu liberal demokrasinin yine de pek ikna edici çözümleri bulunmuyor” demesi üzerine, Popper “Bütün dünyayı besleyebilmenin ötesindeyiz, ekonomi problemi çözülmüştür” cevabını verir (2016: 230). Kapitalizmin bu kadar dalkavukça savunulduğu çok az görülen bir şeydir.

Popperci bilinemezciğin yüce kürsüsünden bakıldığında, böylesi problemler bir hayli keyfekeder ve geride kalmış gibi görünür. Hâlbuki Sahra-altı Afrika'sında yaşayan onca insan bu gibi gülünç iddialara yanıt verme gereği bile duymazdı. Popper Üçüncü Dünya'daki kitlesel sefaletten kapitalist yayılmacılık ya da emperyal tutkuları değil, bu ülkelerin liderlerinin sergilediği budalalığı sorumlu tutar (2012: 192). Ama şayet eylemlerimizin sonuçları beklentilerimizin çok ötesine uzanıyorsa, bu durumda bu liderlerin neden budalalıkla suçlandığı pek de açık değildir. Aslında hiçbir şey gerçeklikten bu denli uzak olamaz. Tüm bu safsatalar, büyük bir entelektüel tutkuyla yaşamayı şiar edinmiş, kendisini ahlaki sorumluluk sahibi addeden gözüpek bir burjuva ideoloğunun dogmatik, kolaya kaçan ve hiçbir nesnel gerçekliğe tekabül etmeyen kişisel hüsnü kuruntuları ve hezeyanlarıdır. Popper'ın gelişigüzel biçimde ağzından dökülen ve dünyanın mevcut durumunu aşacak biçimde kendi içeriğini şişiren soyut düşüncesi, insanların giderek büyüyen çaresizliğini, ekonomik koşulların zorlayıcılığını ve tahakküm ilişkilerinin zalimliğini ve baskıcılığını bir çırpıda şeyleştiriverir. Belki de Paul Feyerabend'in dediği gibi, “bunun nedeni Popper'deki tarihsel antagonizmaları safdil alternatiflere indirgeme eğilimidir” (2012: 193). Her hâlükârda, Popper'ın o çok sevdiği Sokratesçi “Hiçbir şey bilmediğimi biliyorum” düsturunun kendi kişisel durumundan daha iyi bir kanıtı yok gibidir.

Bir Kâhin Olarak Marx

Bu tarz bilinemezci bir metafizik *Açık Toplum ve Düşmanları*'nın tüm yapısına sirayet etmiştir. Gerçekten de, açık toplum hangi tarihsel koşullarda ve nasıl ortaya çıkmıştır? Neden sürekli olarak kapalı toplum tarafından tehdit ediliyordur? Platon'dan Marx'a gelene kadar bu ikili karşıtlık nasıl gelişmiştir? Hangi toplumsal pratikler sayesinde kapalı toplum ortadan kaldırılabilir? Popper'ın metninde bu soruların bir yanıtı yoktur. Sadece ampirik örnekler vermekle yetinmiştir. Antik Yunanlı Anaksimandros ile Xenophanes'in kozmosa ilişkin eleştirel tartışması açık toplumun bir örneğidir. Platon'un devleti ise böyle bir eleştirelliği yasaklıyor ve kapalı bir toplumun arketipini sunuyordur (2016: 122).

Yani Popper'a göre tarih, organik ve durağan kapalı toplumdan, bireylerin kendi kararlarıyla yüz yüze geldikleri, fikirlerin ve eleştirilerin serbestçe serpilip geliştiği açık topluma doğru atılan adımların tarihinden başka bir şey değildir. Bu ne kadar gerçekçi ya da yanlışlanabilir bir bakıştır? Birinden ötekine geçiş meselesi şöyle bir kenarda dursun, esas itibarıyla ne kapalı ne de açık toplum diye bir şeyden söz edilebilir. Tarihin ciddi bir hamleyle yörünge değiştirmesi, yani kapalı toplumdan açık topluma geçmesi, basit bir tesadüften ya da aslı astarı olmayan spekülasyondan ibaretmiş gibi görünür. Gerçekten de, böylesi durumlar antik Yunan toplumun yapısal niteliklerini belirlemek konusunda hiçbir şey söylemez. Örneğin Marksist tarihçi Ste. Croix abidevi eseri *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*'nde, bu küçük şehir devletinin köle emeğinin sömürüsüne dayanan berbat koşullarını detaylı bir biçimde resmetmiştir (2013: 79). Bu gibi durumlar, Popper için can sıkıcı, ama pek önem arz etmeyen hususlardır. Önemli olan akılcı tartışma ve karşılıklı eleştiridir. Ama nihayetinde bu gibi tavırların doğuracağı sonuçlar da önceden bilinemez.

Her neyse, Popper'ın derdi başkadır. Yaptığı şey, bir hayli özensiz bir el çabukluğu içinde, tarihsel materyalizmin aslında uygarlığı boydan boya kat eden tehlikeli bir kapalı toplum fikrinin son halkasından başka bir şey olmadığını ileri süren devasa bir mitolojik anlatıya can vermektir. Bu hacimli metin, kapalı toplum fikrinin soykütüğüne ilişkin büyük ama içeriksiz bir anlatı sunar. Popper, aslında bu çok uzun tarihsel aralığı, bambaşka bir amaçla, yani hem tarihsel materyalizmin defterini dürmek, hem de hâlihazırdaki Marksist devletlerin politik otoritesini sarsmak için alıkoyar (2017:38).

Politik tarihin çok özel bir anında Marksizmle ilgili söz alan Popper, tarihsel materyalizmin hayatta kalması için kilit öneme sahip fikirleri tahrif etme işine girişmiştir. Popper, bir yandan Marksist kuramları ve devletleri yerden yere vururken, diğer taraftan kapitalist dünyayı ve bu dünyanın akılcılığını yere göğe sığdıramaz. “Marksçılık”, ona göre, “ekonomik ve siyasal güç gelişmelerinin, özellikle de devrimlerin geleceğini önceden haber vermek amacını güden” salt tarihsel bir kuramdır (2014: 390). “İyi taraflarına rağmen ben, Marx'ın sahte bir peygamber olduğuna inanıyorum” diye yazar Popper, “O, tabii bir tarih kâhiniydi ve kehanetleri gerçekleşmedi” (2014: 390).

Marx'ın kuramlarının kehanete benzediği söylenebilir mi gerçekten? Biraz yakından bakıldığında, kapitalist toplumun gelişim çizgisi Marx'ın *Kapital*'deki öngörleriyle tamamen örtüştüğü görülecektir. Popper kehanet diyerek elinin tersiyle itse bile, Marx'ın görüşlerinin büyük bir kısmının gerçekleştiği gönül rahatlığıyla ileri sürülebilir. Bu noktada Ernest Mandel, Amerikalı iktisatçı Wassily Leontief'in şu satırlarını alıntılar: “Marksçı başarıların bugünden bakarak değerlendirilmesinde iktisat kuramının ilerlemesine bu teknik katkılar ne denli önemli olurlarsa olsunlar, Marx'ın kapitalist sistemin uzun-dönemli eğilimlerini parlak analizinin gölgesinde kalırlar” (2008: 27). Bu, Amerika'da yaşayan ve Marksizme karşı olan bir iktisatçının itirafıdır. “Kayıtlar gerçekten etkileyicidir” der Leontief, “zenginliğin artan temerküzü, küçük ve orta boy işletmelerin hızla tasfiyesi, rekabetin artan oranda sınırlanması, sabit sermayenin durmaksızın artan önemine eşlik eden kesintisiz teknolojik ilerleme ve son olarak aynı derecede öneme sahip, tekrarlayan iktisadi dalgalarmın alçalmayan dalga boyları” (2008: 27). Kapitalizm, *Kapital*'in yazılmasının üzerinden neredeyse bir asır gibi bir zaman

geçtiğinde, neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır ve Marx'ın kuramları rakipsizdir: “Egale edilmesi ve geçilmesi mümkün olmayan bir dizi kehanet gerçekleşti ve bütün tekâmülüne rağmen modern ekonomi kuramının gerçekte bu kehanetlere karşı ortaya koyabileceği fazla bir şey yok” (2008: 27).

Teknolojik ilerleme, emeğin verimliliğindeki artış, sermayenin artan merkezileşmesi ve yoğunlaşması, aktif nüfusun büyük bir kesiminin iktisadi bakımdan emek-gücü satıcısına dönüşmesi, kar oranlarının düşmesi, artık-değer oranının artması, dönemsel olarak tekrar eden durgunluklar ve krizler: Bugün tüm bunların gerçekleştiğini kim inkâr edebilir? Gelgelelim, Popper tarihsel materyalizmin bilimsellikten uzak bir kehanet olduğu fikriyle o kadar ilgilidir ki, kapitalist üretim biçiminin bağrında devinen çelişiklere ve bunların belirli aralıklarla krizler biçiminde vuku bulduğu gerçeğine dair söyleyecek tek bir sözü bile yoktur. Kendi vardığı sonuçlar göz önüne alındığında, tarihsel materyalizme yönelmekle meşgul olduğu türden eleştirinin makul olup olmadığı sorusunu tek bir kere bile kendine sormamıştır. Bunun yerine, emek-değer teorisi, sömürü kuramı, kar oranlarının düşmesi eğilimi yasası ve kapitalizmin çöküşü gibi Marksizmin yaşaması için vazgeçilmesi mümkün olmayan fikirleri cımbızla çeker. Sonra da mevcut dünyamızda bu düşüncelerin nesnel gerçekliklerini yitirdiğini kendinden memnun bir kayıtsızlıkla kanıtlamaya çalışır. Haklı olarak pek tanınmayan bir Popperci olan Jean Baodouin, “Siyasi düşüncelerine kolayca bir elbise giydirilemeyecek bir filozoftur” Popper, zira her şeyden önce epistemoloji üstüne çalışmaktadır” diye yazmıştı (2015: 12). Sağcı akademisyenler dışında kalan pek çok insan, bu tür iddialar karşısında derin bir şüphe besleyecektir, çünkü çetrefilli epistemoloji meselelerine kafa patlatmak zaten başlı başına siyasal bir meşgaledir.

Sömürü Vardır, Sömürü Yoktur

Taner Timur, Popper'ın düşüncelerindeki akıl almaz çelişiklere dikkat çekmiştir. Mesela, insanlık tarihinden bahseden Popper “...bütün bu açıklamalarında, iktisatçı ve toplum bilimcileri (Mill, Comte, Marx, Weber, Menger, Hayek), hatta bazen de romancıları (Tolstoy) muhatap almış, doğrudan tarihçilerde tartışma ihtiyacı” duymamıştır (2014: 420). Popper'ın metinlerinde, Alman Tarih Okulu, Metodik Tarihçiler ya da Annales okuluna tek bir gönderme dahi yoktur. Timur'a göre, Marx'ın teorik ilgilerini öven Popper'ın “...totaliter barbarlığın fikir babalarından biri olarak sunduğu başka bir düşünür hakkında rahatlıkla övgülerde bulunabilmesi entelektüel açıdan sorunlu” olarak görülmesi gereken bir tavidir (2014: 421). Popper kendisini bir realist olarak tanımlasa bile, üç dünya kuramının en üst basamağına bilimsel aktiviteleri yerleştirmişti ki bu “idealizme ve tarihi bir düşünce tarihi olarak” görmeye meyilli bir bakış açıdır (2014: 417). Son olarak Popper, “bilimsel çalışmalarında devamlı olarak “yanlışlar” ve “yanlışlama” peşinde koştuğu halde, kişisel yaşamını “doğrular” ve “doğrulama” ekseninde anlatmıştır (2014: 422).

Popper'ın metinlerinde bir yığın çelişki ve kendini inkâr etme eğilimi bulunabilir. Bu çelişkiler, Popper'ın Marx'a dair ileri sürdüğü görüşlerde doruk noktasına ulaşır. Popper'a göre, “Marx'ın maddeciliği hakkında yalan yanlış birçok şey söylenmiştir” (2013: 408). Fakat bu metne şöylesine göz gezdiren bir tarihsel materyalistin, bu ifadenin

en çok Popper’ın kendi şahsı için doğru olduğunu çabucak fark etmesi kaçınılmazdır. “Haklı ya da haksız, o (Marx) savaş, çöküntü, işsizlik ve bolluk ortasında açlık gibi olguları “büyük ticaretin” ya da emperyalist savaş vurguncularının sinsisi bir fesatlığının sonucu olarak değil, toplum örgüsünün içine takılıp kalmış ajanların başka amaçlara yöneltilmiş etkinliklerinin istenmeyen sonuçları olarak görüyordu” diye yazmıştır (2013: 408). Ona göre Marx, tarih sahnesindeki “insan aktörlere, bu arada kodamanlara da, ekonomi telleriyle –üzerinde hiçbir kontrolümüz olmayan tarihi güçler ile- harekete getirilen kuklalar olarak bakıyordu” (2013: 408). Popper’ın tarihsel materyalizme ilişkin bu türden iddiaları, tek kelimeyle komik ve saçmadır. Marx, “üzerinde kontrolümüz olmayan tarihi güçler” ya da “ekonomi telleriyle harekete geçirilen kuklalar” gibi haddinden fazla abartılmış determinist safsatalara hiçbir zaman itimat etmemiştir. Bunlar, Marx’ın kariyerinin başlarında eleştirdiği İngiliz ve Fransız materyalizminin ipe sapa gelmez iddialarıdır. Ona göre, “insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar” (2007: 13).

Marx’ın tek yanlılığı bu değildir elbette. Şöyle yazar Popper: “Marx’ın kehanetçi usavurmasının ikinci adımının en önemli öncülü, kapitalizmin sefaletin ve servetin artmasına yol açmasının kaçınılmaz olacağı varsayımıdır; sayıca azalan burjuva sınıfının serveti, sayıca çoğalan işçi sınıfının da sefaleti artacaktır” (2014: 449). Ama Popper’a göre, kapitalizmin gelişimiyle birlikte tam tersi bir durum oluşmuştur. Popper’a göre, “dizginlenmemiş kapitalizm ortadan kalkmıştır. Marx’ın zamanından beri demokratik araya girmecilik büyük ilerlemeler yapmış ve -kapital birikiminin sonucu olarak- emeğin üretkenliğinin artması, sefaleti hemen hemen ortadan kaldırmayı mümkün kılmıştır” (2014: 481). Popper bu iyimser düşünceleri, tuhaf biçimde II. Dünya Savaşı’nın yarattığı devasa yıkım sürerken dile getirmiştir. Emeğin üretkenliği kapitalizmin içsel mantığı nedeniyle artmıştır artmasına, ama o sıralarda Keynesyen refah devletinin ya da demokratik mekanizmaların varlığı söz konusu bile değildir. Üstelik Marx’a göre, emeğin üretkenliğinin artması ile sefaletin ortadan kalkması arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Üretkenlikteki gelişmenin, “belli büyüklükte bir sermayeyi ele geçirmek üzere, genellikle kullanılan emek-gücü miktarında (işçi sayısında) azalma ile” birlikte ortaya çıkma ihtimali de vardır (2009: 219). Böylesi bir durumda teknolojik yenilikler emek-gücünün sahip olduğu vasıfları değersizleştiriyor ve çoğu insanı işsizliğe mahkûm ediyordur. Popper’ın akla duyduğu sarsılmaz imanının yerli yersiz ortaya çıkması, Timothy Brennan’ın işaret ettiği gibi, “deneyle kanıtlanan olgulara ve teknolojinin apaçık yararlarına özgü kapalı güvenden öte bir anlama gelmemeye başlayan bilim inancına dayanır” ve bu durum “kültürün genelinde bir zekâsızlaşmaya” yol açar (2010: 32).

Gerçekten de deneyle kanıtlandığı iddia edilen olgulara ve teknolojik ilerlemenin kerameti kendinden menkul yararlarına duyulan tavizsiz imandan başka bir anlama gelmeyen böylesi bir zekâsızlaşma, *Açık Toplum ve Düşmanları*’nın son bölümünde giderek yoğunlaşmış insan aklını kadir-i mutlak bir problem çözücü mertebesine yükseltmektedir (2017: 493-504). Bu bölümde Popper, kapitalist toplumun temel çekirdeğini oluşturan sömürü ve baskı ilişkilerini, devletin rasyonel biçimde müdahale etmesi sayesinde çözülebilecek problemler olarak düşünür. Bu fikre göre, sınıfsal menfaatlerin uzağında yer alan devlet aygıtı, elinde bulundurduğu rasyonel politikalar repertuarına başvurarak,

mevcut iktisadi problemleri ortadan kaldırmak ve siyasi bir uzlaşım oluşturmak üzere belirli hedefler doğrultusunda faaliyet gösterebilir. “Sömürüye bir sınır çekecek yasalar yapabiliriz” der Popper, “işgücünü sınırlayabiliriz. Ama çok daha fazlasını da yapabiliriz. Yasalarla işçileri –daha da iyisi, bütün vatandaşları- sakatlığa, işsizliğe ve ihtiyarlığa karşı sigorta edebiliriz” (2014: 430). Bu şekilde, “aç kalmamak için her şeye boyun eğmek zorunda olan işçinin çaresiz ekonomik durumundan yararlanan sömürü türlerini imkânsız kılabiliriz” (2014: 430).

İyi de Popper bizzat Marksizmin bir kehanet öğretisi olduğunu ileri sürmemiş miydi? Öyleyse neden Marx’ın ileri sürdüğü problemleri çözmeye çalışmaktadır? Popper azılı bir Marx düşmanı olmasına rağmen, şimdi enteresan bir tutumla onun sömürü teorisini kabul etmekte ve bu sorunu çözenin yollarını aramaktadır. “Yasayla, çalışmaya razı olan herkese hayatını kazanabilme garantisi verebilirsek ki bunu başaramamamız için hiçbir neden yoktur, o zaman vatandaşın özgürlüğünün ekonomik korku ve ekonomik sindirmeden korunması yetkinliğe erişmiş olur” (2014: 430). Fakat bu nasıl ve hangi araçlarla hayata geçirilebilir? Her bir birey muhtemelen ekonomik zorun baskıcı ve bıktırıcı etkilerinden korunmak isteyecektir, ama giderek saldırganlaşan sermayenin politik gündeminde herkese iş garantisi diye bir madde hiçbir zaman olmamıştır. Bizatihi aktif emek-gücünün belirli bir kısmının işsiz ve güvencesiz kalması, sermayenin emri altında istihdam ettiği işçiler üzerindeki baskısının sürdürülmesinde çok daha etkili bir araçtır.

Yasalara yapılan yoğun vurgu dışarıda bırakıldığında, bu satırları Marx ya da Lenin’in yazmış olduğu kolaylıkla iddia edilebilir. Popper sömürünün salt mevcudiyetini değil, daha da ileri giderek sömürüye maruz kalan işçilerin sakatlanmış, toplumsal korumadan mahrum bırakılmış ve “aç kalmamak için her şeye boyun eğmek zorunda olan işçinin çaresiz ekonomik durumunu” ahlaki yakınma kabilinden bir belagatle dile getirir. “Siyasal güç ve onun denetimi her şeydir. Ekonomik gücün siyasi güce üstün çıkmasına izin verilmemelidir” diye yazmıştır Popper, “gerekirse onunla savaşılmalı ve siyasi gücün denetimi altına alınmalıdır” (2014: 430). Kapitalist sömürünün bu yürek burkan, olumsuz gerçekliğinden şiddetli ve keskin uzaklaşma arzusunun sonucu olarak ortaya çıkan şey ise, siyasi gücün (“siyasal güç ve onun denetimi her şeydir”) aşırı bir biçimde şişirilmesidir. Popper’ın ekonominin rakipsiz iktidarını siyasi müdahaleye başvurarak dizginlemek gerektiği şeklindeki iddiası, “dizginlenmemiş kapitalizmin ortadan kalktığına” dair gerçekçi olmayan iddiasıyla iyiden iyiye çelişir. Popper’ın metninde kapitalizm birkaç sayfa arayla birbirine taban tabana zıt nitelikler edinebilir.

1987’de yaptığı “Demokratik Devlet Kuramı ve Uygulaması Üzerine Düşünceler” isimli konuşmada Popper, “Devlet yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek için özgürlüğe, özgürlüğün kötüye kullanılmasını engellemek için de devlete gereksinimimiz” olduğunu söylemiştir (2016: 179). Ekonomik alanın gücünü baskılama önerisinde bulunan Popper’ın, liberal olmasını arzu ettiği devleti aşırı güç ve ödevlerle donatmasının ciddi sorunlara yol açabileceği söylenebilir. Devlet gücünün bu denli yoğunlaşması ve onu yukarıdan denetleyebilecek başka bir kurumun söz konusu olmaması halinde, düşünce özgürlüğünün ve sivil hakların geriletmesine ya da Popper’ın yerden yere vurduğu totaliter toplumun yeniden gün yüzüne çıkması söz konusu olabilir. Popper’a

göre, Marksist devlet kuramının “en önemli sonucu siyasetin tümünün, bütün siyasal çekişmeler kadar bütün hukuk ve siyasa kurumlarının da hiçbir zaman birinci derecede önemli” olamayacağıydı; “Onlar hiçbir zaman ekonomik gerçekliği kesin bir biçimde” değiştiremezlerdi (2014: 424). Ancak Marx devleti ya da siyaseti önemsizleştiren ve bunları ekonominin yansımaları ya da etkilerine indirgeyen bir kültür adamı değildir. Devletin mevcut koşulların sürdürülmesinde oynadığı can alıcı rolün farkındadır ve işçi sınıfı iktidarının ancak devletin ele geçirilmesi sayesinde kurulabileceğini düşünür. Marx’a göre, devletin ya da siyasi kurumlar kimi durumlarda son derece önemli etkilerde bulunabilir, ancak son kertede tarihin tekerleğini ileri çeviren itici güç her zaman üretim ilişkilerinde aranmalıdır.

Şu durumda Popper’in tezi şöyle bir yörünge izler: i) Kapitalizm devlet tarafından dizginlenmiştir, ii) Kapitalizm doğası gereği sömürüye ve baskıya yaslanır ve iii) Sömürü yoktur. Popper, “Marx’ın, gerek Marksçılar ve gerekse Marx düşmanları tarafından çoğu kez Marksçılığın köşe taşı sayılan değer kuramı, bence onun en az önemli bölümlerinden biridir” gibi tuhaf iddialarda bulunabilmektedir (2014: 468). Bunu söyleyerek Popper, Marksizmi çürütmek için kullanılan en standart yollardan birisine başvurur. Bir teoriye saldırmanın en kolay yolu, onun temel dayanaklarından birkaçını hurdaya çıkarmaktan geçtiği için, emek-değer kuramının seçilmesi bu anlamda gayet stratejiktir. Ernest Mandel’in belirttiği gibi, “Marx’ın burjuva eleştirmenleri burada keskin bir sınıf içgüdüleri sergilerler. Çünkü bu kuram gerçekten de tüm sistemin kilit taşıdır” (2008: 48). Popper’a göre, Marx’ın değer kuramı, sömürüyü açıklamaya yetmiyordur, çünkü “... bir malın ne alıcısı ne de satıcısı bir bakışta onun üretilmesi için ne kadar zaman gerekli olduğunu kestiremezler, kestirebilselerdi bile bu değer yasasını açıklamazdı. Çünkü alıcının düşürebildiği kadar ucuza satın alacağı, satıcının da tutturabileceği kadar pahalı isteyeceği ortadadır” (2014: 471). Ama Marx sömürü kuramını açıklayamıyorsa, hangi iktisatçı açıklayabiliyordur ya da kârın kökeni nedir? Üstelik Popper daha otuz küsur sayfa önce sömürüyü denetlemeye muktedir araçlara sahip olduğumuzu iddia etmiyor muydu?

Popper bu konuda hiçbir şey söylemez. İdrak dolu bir çıkarsama gibi görünen bu tez, çok basit bir hatayı tekrar etmekle yetinir sadece. Marx’a göre, alıcılar ve satıcılar genel olarak piyasada karşılaşan kimselerken, artı-değerin emekçiden çekilmesi fabrika sınırları içinde gerçekleşen bir süreçtir. Piyasada ancak fabrikada üretimi gerçekleştirmiş metaller mübadele edilebilir. Ayrıca Marx’a göre, bir malın üretilmesi için gerekli olan emek-zamanı satıcıların ya da alıcıların tahminlerine ya da kendi iktisadi çıkarlarına değil, “...normal üretim koşulları altında, o sıradaki ortalama hüner derecesi ve yoğunluğu ile elde edebilmek için gereken zamana” bağlıdır (2004: 51). Örneğin Marx, “İngiltere’de buharla işleyen dokuma tezgâhlarının kullanılmaya başlamasından sonra, belirli bir miktar ipliği kumaş haline getirmek için gerekli emek zamanı belki de yarıya indiğini” belirtmiştir (2004: 51). O halde, bir kapitalistin üretkenlik koşullarını hesaba katmadan elindeki metalleri piyasada çok yüksek fiyata satmayı tercih edebilecek olması, sömürünün ya da kârın kaynağını açıklamaktan uzaktır. Bu mantığa göre, daha yüksek fiyata satanlar daha çok kazanıyordur. Fakat diğer kapitalistler de bunu rahatlıkla yapabilir. Şu durumda fiyatları fahiş biçimde yükselten kapitalistler, bunu yaparak sadece benzer bir malı daha ucuza satan kapitalistlerin ekmeğine yağ sürebilir. Alıcıların aynı meta için daha düşük

bir fiyat ödemeyi tercih etmekte tereddüt etmeyeceklerini düşünmek de mümkündür.

Sonuç

Ian Jarvie ve Sandra Pralong, Popper'ın 1950'de Henry James'in derslerine katılmak için Harvard'a gittiğini ve orada kaldığı süreçte Chicago Üniversitesi'nde bir konuşma yaptığını anlatıyor. Leo Strauss ve Eric Voegelin burada çalışan ve Aydınlanma geleneğine düşmanlık besleyen muhafazakâr iki filozoftur. Jarvie ve Pralong'un anlattığına göre, Strauss konuşmayı birlikte dinlediği Voegelin'e, Popper'ın tezlerinin "bir hayli kötü" olduğunu ve onun "solup gitmiş bir pozitivismi" temsil ettiğini söylemiştir (2005: 6). Voegelin ise Strauss'a yazdığı bir mektupta, Popper'ın kitabının "edepsizlikle malul, yüzeysel bir saçmalık" ve "tek tek her cümlenin bir skandal" olduğu cevabını verir. Voegelin'e göre, Popper "başarısız, her şeye alçakça burnunu sokan ve hoyrat bir entelektüeldir"; Platon ve Hegel'in düşüncelerini anlama kabiliyetinde olmayan Popper, "ilkel bir ideoloji savaşçısıdır" (2005: 6).

Öyle ya da böyle, Popper'ın metinlerinde bu tarz çelişkilere ve temelsiz spekülasyonlara fazlasıyla rastlanabilir. Ancak bu düşünceler Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra tuhaf olmayan bir biçimde yeniden keşfedilecektir. Kitabın bünyesine sirayet etmiş tüm bu eksikliklere ve Popper'ın entelektüel olmayan retoriğine rağmen, bu metnin çok ciddi bir özgürlük manifestosu sunduğuna inanan kimseler vardır. Özellikle Sovyetler Birliği tarihe karıştıktan sonra, Popper'ın metninin bu nihai sonu önceden dile getirdiğini öne süren bir dizi metin yayınlanmıştır.

Anthony O'Hear'ın 1995'te derlediği *Karl Popper: Philosophy and Problems* [Karl Popper: Felsefe ve Problemler] ve Jeremy Shearmur'un 1996'ta yazdığı *The Political Thought Of Karl Popper*'ı [Karl Popper'in Siyasi Düşüncesi] adlı metinler bu döneme rastlar. 2000'li yıllarda ise bir dizi metin yayımlanır: Philip Catton ve Graham Macdonald'ın 2004'te derlediği *Karl Popper: Critical Appraisals* [Karl Popper: Eleştirel Değerlendirmeler], William Gorton'ın 2006'da yazdığı *Karl Popper and Social Sciences*'ı [Karl Popper and Sosyal Bilimler], Joseph Agassi ve Ian Jarvie'nin 2008'de çıkan kitapları *A Critical Rationalist Aesthetics* [Eleştirel Akılcı Estetik], Stefano Gattei'nin 2009 tarihli *Karl Popper's Philosophy Of Science*'ı [Karl Popper'ın Bilim Felsefesi] ve Phil Parvin'in 2010'da yazdığı *Karl Popper* isimli kısa giriş metni. Tabiri caizse bu durum bir "Popper Rönesansı" olarak adlandırılabilir.

Adam Chmielewski *Life After Liberalism* [Liberalizmden Sonra Hayat] isimli makalesinde, Popper'a yönelik artan ilginin yeni Sağın ve neoliberalizmin yükselişi ile yakından bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Chmielewski'ye göre, Kıta Avrupası ülkelerinde yaşayan ve komünizme karşı olan liberaller, "gelecekte ortaya çıkabilecek belirsiz faydalar uğruna şimdiki kısımlara ya da yıkımlara katlanmanın ahlak-dışı olduğu" şeklindeki Poppercı argümanı işe koşmuştur (1998: 171). Bu iddia, dünyada evrensel bir mutluluk cenneti kurmaya dönük her girişimin yeryüzünü kaçınılmaz olarak cehenneme çevireceğine dair liberal önyargıyla ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir. Hiçkimse gelecekteki durumunuzun ne olduğunu bilemez ve bu yüzden size ne yapmanız gerektiğini söyleyemez. Sürekli artan tüketiminiz, bireysel hazlarınız ya da yeni

ihtiyaçlara dönük karşı konulamaz arzularınızın özgürlükle ilgili olup olmadığını sadece siz bilebilirsiniz. Toplumu bütüncül olarak değiştirme girişimi ister istemez başarısızlığa ve totaliter kısımlara sebebiyet verecektir.

Popper'in yeniden keşfedilmesinin gerisinde, insani dünyaya dair muazzam bir entelektüel kapasiteye sahip bir teori değil, burjuva sınıfının belirli bir andaki politik ve iktisadi çıkarlarıyla ilişkili olan bir siyasi gündem bulunmaktadır. Popper ile ilgili yayımlanan kitaplara baktığımızda, onun Marksizm konusunda ne kadar haklı olduğunu ve söylediği şeylerin birçoğunun gerçekleştiğini söyleyen ampirisist yazarlarla karşılaşırız. Fakat kapitalizm ne âlemedir? Vaat edilen özgürlükler sahiden gerçekleşmiş midir? Bu konuda neredeyse tüm Popper yandaşları sessizdir. Hâlbuki Chmielewski'ye göre, "insanların büyük bir kısmı gündelik geçimlerinden, işlerinden, umutlarından onurlarından mahrum bırakılırken, devasa imtiyazlara sadece ufak bir azınlık ulaşmaktadır" (1998: 177). Örneğin Alex Callinicos'a göre, ABD'de "Gini katsayısı ile ölçülen gelir dağılımındaki eşitsizlik 1977 ve 1996-1997 yılları arasında üçte bir artmıştır" ve "bu durum ... giderek artan bir gelir uçurumunu ve işsiz hanelerin 1979'da % 9 oranının 1995-96'da % 20 oranına artmasını yansıtmaktadır" (2014: 13). Bu istatistiki bilgilerin üzerinden neredeyse yirmi yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin giderek arttığını ileri sürmenin hiçbir abartılı yanı yoktur. Şurası kesin ki kapitalizmi rasyonalizmle, sosyalizmi de irrasyonelizmle eşleştirmenin ve tüm gerçekliği temelsiz bir eleştireliliğe havale etmenin mevcut problemlerin çözülmesine hiçbir gerçek katkısı olamaz. Popper'in ölümünün üzerinden geçen çeyrek asırlık süreçten sonra kapitalizmin yarattığı insani eziyetleri ve tahribatları hala tartışıyor olmamız bunun en önemli kanıtıdır.

Kaynakça

Anderson, Perry. (2017), *Spektrum: Sağdan Sola Düşünce Hayatı*, (Çev. Sami Oğuz-Savaş Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları,.

Baudouin, Jean. (2015), *Karl Popper*, çev. Bülent Gözkan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Brennan, T. (2009), 'Bir Karşı Gelenek Oluşturmak', *Barbarları Beklerken*'in içinde, haz. Müge Ersoy Sökmen-Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları, , s. 31-45.

Buğra, Ayşe. (2005), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Callinicos, Alex. (2014), *Eşitlik*, (Çev. Öncel Sencerman), Ankara: Bilgesu Yayınları.

Chmielewski, Adam. (1998), 'Life After Liberalism', *Popper's Open Society After Fifty Years*'in içinde, der. Ian Jarve&Sandra Pralong, London: Routledge, , s. 168-180.

Eagleton, Terry. (2015), *İyimser Olmayan Umut*, (Çev. Emine Ayhan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fara, Patricia. (2015), *Bilim: Dört Bin Yıllık Bir Tarih*, (Çev. Aysun Babacan) İstanbul: Metis Yayınları.

Feyerabend, Paul. (2012), *Akla Veda*, (Çev. Ertuğrul Başer), İstanbul: Ayrıntı

Yayımları.

Habermas, Jürgen. (2001), *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Jameson, Fredric. (2002), *A Singular Modernity: Essay On The Ontology Of The Present*, New York:Verso.

Jarvie, I. & Pralong, S. (1998), 'Introduction', *Popper's Open Society After Fifty Years*'in içinde, der. Ian Jarve&Sandra Pralong, London: Routledge, , 2-16.

Kaufman, Walter. (2014), 'Hegel Miti ve Yöntemi', *Hegel Üzerine Yorumlar I*'in içinde, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları, s. 7-41.

Lakatos, Imre. (2014), *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, (Çev. Duygu Uygun), İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Marx, Karl. (2007), *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (Çev. Sevim Belli) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2004), *Kapital: Cilt I*, (Çev. Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl. (2009), *Kapital: Cilt III*, (Çev. Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.

Mandel, Ernst. (2008), *Marx'ın Kapital'i*, (Çev. Osman Binatlı) İstanbul:Yazın Yayıncılık.

Popper, Karl. (2014), *Açık Toplum ve Düşmanları*, (Çev. Mete Tunçay), Ankara: Liberte Yayınları.

Popper, Karl. (2016), *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine*, çev. Ali Nalbant, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, Karl. (2016a), *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son Otuz Yılın Bildirileri ve Makaleleri*, (Çev. İlknur Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, Karl. (2015), *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, (Çev. İlknur Aka-İbrahim Turan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, Karl. (2017), *Tarihsiciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, Eski Kitaplar Yayınevi, Ankara.

Ste. Croix, G. E. M. (2013), *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, (Çev. Çağdaş Sümer), İstanbul: Yordam Yayınları.

Timur, Taner. (2014), *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*, İstanbul: Yordam Yayınları.

Türk Basımında İran Devrimi: Hürriyet Gazetesi Örneği

The Iranian Revolution in the Turkish Press: Example of Hurriyet Newspaper

Erdem Güven, Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: eguven@kastamonu.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

1979 İran Devrimi,
Ayetullah Humeyni,
Türk Basımı, İran'da
Din Adamları

Öz

Bu çalışmada İran Devrimi kısaca anlatıldıktan sonra, devrimde molla olarak bilinen din adamlarının rolüne değinilecektir. Ancak çalışmamız açısından önemli olan bu devrimin “Türk basınının amiral gemisi” olarak bilinen Hürriyet Gazetesi üzerinden Türk basımında ne şekilde yer bulduğuna değinilecek olmasıdır. Bu amaçla araştırmanın nirengi / başlangıç noktası olarak 1978 yılının Aralık ayı, bitiş tarihi olarak da devrimin en önemli dönemi olarak gösterebileceğimiz, Ayetullah Humeyni'nin İran'a geliş tarihi olan 2-4 Şubat 1979 yılı aralığı ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin doğudaki en önemli ve sınırları en eski olan komşusu İran'daki hayatiyet arz eden gelişmelerin, Türkiye'nin o dönemki en önemli basın-yayın organlarından birinde nasıl ele alındığı konusuna değinilecektir.

Keywords:

1979 Iranian
Revolution,
Khomeini, Turkish
Press, Clerics in Iran

Abstract

In this research, Iranian Revolution and the effect of the clerics (a.k.a. Mullahs) at the revolution will be examined briefly. The most important subject for our research is the reaction of the Turkish newspaper Hurriyet which is known as the “Admiral ship of the Turkish press” on behalf of the Turkish press. The starting point / date of this resarch is December 1978, and the finishing point is date of Khomeini's return to Iran as a triumphant leader of the Revolution. (2-4 February 1979). In this resarch we will try to understand how Hurriyet newspaper reacted to the developments in the most important and the oldest neighbour of Turkey on behalf of Turkish press.

Giriş

Bu çalışmada İran Devrimi'ne ve bu devrimin yapısına değinilmiştir. Hürriyet Gazetesi'nin araştırmamız için seçilmesinin temel sebebi, o dönem Türk basınında ideolojik olarak “merkez”i temsil eden ve İran ile ilgili haberleri oldukça kapsamlı bir biçimde ele alan en önemli yayın olmasından kaynaklanmaktadır.

İran Devrimi'ne giden yolun ve Türk basınının “amiral gemisi” olarak nitelendirilen Hürriyet Gazetesi'nin haberleri ele alış biçiminin inceleneceği makaledeki temel amaç, Türkiye'nin doğu sınırlarında var olan böylesi bir gelişmenin “laik bir üniter devlet” olan bir devleti ne şekilde etkilediğini basın yoluyla anlamaya çalışmaktır. Şah yönetiminin yıkılacağına anlaşılması ile beraber, devrimden sonra yerine gelecek olan iktidarın nasıl bir yapıya sahip olacağına ilişkin kaygılar Türk basınına da paylaşılmıştır. Araştırmada kullanılan temel yöntem literatür tarama yöntemidir. İran Devrimi'ne ilişkin yazılmış kitapların yanı sıra, araştırmamızın ana eksenini oluşturan Hürriyet Gazetesi arşivleri, devrime ilişkin haberlerin yayınlanmaya başladığı Aralık 1978 tarihi ile Şubat 1979 aralığında incelemeye tabi tutulmuştur.

1979 İran Devrimi Öncesi Durum

İran İslam Devrimi'nde ulemanın rolünü anlayabilmek için, ruhban sınıfının sahip olduğu gücün nereden kaynaklandığını bilmemiz gerekmektedir. İran'da Şiilik 1501 yılında Safevi İmparatorluğu'nun kuruluşuyla devlet dini haline gelmiştir. Safeviler, devleti kurduktan sonra, o zamanlar nüfusunun çoğunluğu Sünni olan bugünkü İran topraklarında Şiiliği yaymak için birçok Şii-Arap din adamını ülkeye davet ettiler. Ülkeyi Şiileştirmek için yapılan bu hamle yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür. Bunun neticesinde, Şii din adamları gündelik dini yaşam üzerinde kesin söz sahibi oldular (Arjomand, 1988: 12). Şiilikte, son İmam Mehdi'nin günü geldiğinde yeniden ortaya çıkacağına ve adil bir devlet yapılanmasını kuracağına inanılmaktadır. Öyleyse İmamların olmadığı bir yönetim, ilahi adaleti sağlayamayacaktır (Bartet, 1980: 139). Ancak Safevi Hanedanlığı döneminde On iki İmamcılığı geliştiren Şah, kendisinin yedinci imamın soyundan geldiğini, onun tarafından kutsandığını ve On İkinci İmamın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmekteydi. Meşruiyetini böylesi bir inançtan alan Şah'lar bu yüzden dini uygulamalar ve hukuki konularda “yanılmaz” olarak görülmekteydiler. Bu özellikleri ile İran, komşuları olan Sünni yönetimlerden ayrılmaktaydılar. 1906 Anayasa Devrimi'nde de ulemanın önemli bir rolü vardır. Devletin güçsüzlüğü, elitlerden duyulan rahatsızlıklar, ekonomik sıkıntı gibi faktörler Anayasa Devrimi'nin tetikleyicisi olarak görülebilir. Devrim, öncelikli olarak gümrük reformlarına karşı ulemanın ve çarşı esnafının birlikteliğiyle başladı ancak inisiyatif kısa zamanda daha fazla reform için Şii din adamlarına baskı yapan entelektüellerin eline geçti. Sonuç olarak, 1906 yılında Şah baskılara daha fazla dayanamayarak anayasa kurulu oluşturdu ve 1907 yılında Belçika Anayasası baz alınarak halk egemenliğini tanıyan ve iktisadi hesap verilebilirliğe dayanan bir anayasa yapıldı (Martin, 2003: 7). Homa Katouzian'a göre, İranlı anayasacıları harekete geçiren iki önemli olay mevcuttur. Bunlardan birincisi, 1904-1905 yılındaki Rus-Japon savaşında Japonya'nın Rusya'yı mağlup etmesinin sebebinin, Japonya'nın anayasal, Rusya'nın ise

baskıcı bir rejim olduğu fikri; ikincisi ise 1905 Rus Devrimi'nin İranlı entelektüelleri etkilemesidir (Katouzian, 2011: 762). Daha önce de belirtildiği gibi, din adamları, çarşı esnafı ve seküler entelektüeller farklı sebeplerle de olsa birlikte hareket etmekteydiler. Din adamları, daha fazla kontrol ve dinin etkisinin daha fazla yayılması; liberal ve radikal entelektüeller daha fazla demokrasi ve söz hakkı; çarşı esnafı ise yabancıların ekonomideki tekellerini kırmak için mücadele vermekteydiler. İran'daki böylesi bir hareketin içinde bulunan ulemadan Şeyh Fazlullah Nuri gibi isimler bir anayasanın yapılmasından yanaydı, ancak bu anayasa mutlaka İslami olmalıydı (Uyar, 2007: 9,11). Her ne kadar Anayasa Devrimi sadece ulemanın değil, daha önce belirtilen grupların da baskısı ile yapılmış olsa da, Anayasa ile beraber bir yasama organı kurma fikri radikal bir düşünceydi ve İslami hakimiyet kavramı ile tezat oluşturmaktaydı. Bilindiği üzere İslamiyet'te kanunlar, ilahi bir vahye yani Kuran'a dayanmaktaydı ve hadisler ile bunları yorumlayabilen ehil insanlarca uygulanabilirdi. Şiilikte yasama, müçtehitlerin elindeydi. Zaten Anayasa, On İki İmamcılık'ı resmi din olarak kabul etmiş ve yasamanın, bu inancın öğretilerine aykırı olamayacağını karara bağlamıştır. Meşrutiyet yönetimi, bu uyumu sağlamak için beş kişilik bir müçtehit komitesinin kurulmasını uygun bulmasına rağmen, komite ancak 1979 İran Devrimi esnasında kurulabilmiştir (Garthwaite, 2011: 194).

I.Dünya Savaşı esnasında Kaçar Hanedanı'nın merkezi otoritesi zayıflamış, ekonomik sıkıntılar baş göstermişken Kaçar Hanedanı ülkeyi yönetiyor gibi gözüke de, aslında gerçek yöneticiler İngiltere ve Rusya idi. 1917 yılında Rusya tehlikesi ortadan kalkmışsa da İngilizler İran'ın iç işlerine daha yoğun biçimde karışır hale gelmişlerdi. Bu durum İran halkında büyük bir rahatsızlık yaratmaktaydı ve protesto gösterileri ülkenin her tarafına yayılmıştı (Arı, 2004: 196). Meşrutiyetini fiilen kaybetmiş Kaçar Hanedanlığı döneminde, 21 Şubat 1921 yılında Kazak garnizonu kumandanı General Rıza Han, 2500 askeri ile Kazvin'den harekete geçmiş Tahran'da dönemin başbakanını indirmek suretiyle yönetimi ele geçirmiş ve İran'da yeni bir dönemi başlatmıştır. İngilizler, istikrarsız bir yönetim sergileyen dönemin Kaçar Hanedanı Ahmet Şah'ın yerine güçlü bir askeri yönetimin gelmesini istemekteydi. Rıza Han, İngilizlere Ahmet Şah'ı tahttan indirmeyeceğine dair güvence vermiş olsa da, 1926 yılında taç giyerek Pehlevi Hanedanlığı dönemini başlatmıştır (Dabashi, 2007:129; Abrahamian, 2008: 85). Rıza Şah'ın öncelikli amacı, İran'da daha önceki dönemlerde başarısız bir merkezi yönetim kurmaktır. Bunun için, Kaçarların başaramadığı ve dağılmanın önde gelen sebeplerinden sayılabilecek kabilelerin güçlü siyasi otoritesini, ellerindeki toprak miktarını sınırlayıp, silahlarını toplatarak kırmayı başarmıştır. Rıza Şah'ı eleştirenler bile, İran'da birliği sağladığını kabul etmişlerdir. Rıza Han, kendisine bağlı güçlü bir ordu ve örgütlü bir siyasi bürokrasi sistemi kurarak, Batılı anlamda modern bir ülke yaratma çabasına girişmiştir.

İran Devrimi'ne giden yolda, Rıza Şah dönemine kadar devlet içinde çok önemli bir yeri olan ulemanın rolü ve etkisi azaltılmıştır. Dini mahkemeler yalnızca evlenme, boşanma ve miras davalarına bakar hale getirilmiş ve şeriat kanunlarının uygulama alanı daraltılmıştır. Ulema, yargıçlar için Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi ya da dengi fakültelerden mezun olma şartı getirildikten sonra sistem dışına itilmiştir (Arı, 2004: 198-199). Rıza Şah'tan önce İran'da kaotik bir yapı mevcuttu. Öncesinde de İran'da Avrupalılar ve Hintliler yatırım yapmaktaydı ancak bu küçük bir azınlıktan ibaretti. Yani

bu döneme kadar İran'ın sanayileştiğini söyleyemeyiz. Bu durum yeni Şah'ın gelişile hızlı bir değişime uğramıştır. Rıza Şah'ın ilk beş yılı tepeden bir modernizasyon süreciyle geçmiştir. Rıza Şah, bu gelişmeleri sağlamak için sadece orduyu kullanmamış, aynı zamanda bürokrasiyi de güçlendirmiştir. Döneminde merkezden taşraya yeni yollar açılmış ve Şah'ın ordusunun gücü sadece merkezde değil en ücra köylerde bile hissedilir hale gelmiştir. Rıza Şah'ın ordusu İran'daki kabileler üstünde kontrolü sağlamaya çalışırken, hukuk reformu ruhban sınıfının etkisini yok etmeyi amaçlamıştır. Bilindiği üzere Kaçar Hanedanlığı döneminde, yargı fonksiyonları camilerden idare edilmekteydi (Clawson ve Rubin, 2005: 53-54). Bu dönemde her ne kadar şeriat yasaları varlığını sürdürüyor olsa da, Fransız hukukunun da esas alındığı seküler bir hukuksal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1925 ila 1928 yılları arasında Şah, İslami hukuka dayanan ancak Fransız Hukuk Sistemini modelleyen bir hukuk sistemini getirmek suretiyle, yeni, merkezi ve profesyonel devlet mahkemeleri oluşturmuş ve gücü din adamlarının elinden almıştır (Clawson ve Rubin, 2005: 53-54).

Bunun yanı sıra 1936 yılında çıkartılan bir yasa ile kadınların örtülü olmaları ve peçe giymeleri tamamen yasaklanmıştır. Dini eğitim yapan okullar kapanmamış olsa bile işlevsiz hale getirilmişlerdir. Bu uygulamalar neticesinde, Batılı seküler bir yapıyı hakim kılmaya çalışan Pehlevi Hanedanlığı ile gelenekselci ulema arasına aşılabilir bir duvar örülmüştür. Rıza Şah, seküler ve modern bir ulus-devlet kurma konusunda kendisine Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almış, özellikle 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyarette, ülkenin gelişiminden fazlasıyla etkilenmiştir. Ancak, ulema cumhuriyetçiliğe, laikleşmeye, kendi gücünü ve gelirlerini azaltacak her türlü girişime karşı durmaktaydı. Bu yüzden, Rıza Şah reformlarında Atatürk kadar cesaretli davranmamıştır. Ancak yine de Rıza Şah'ın eğitim ve hukuk alanındaki reformları, ulemanın geleneksel etkinliğine önemli bir darbe vurmuştur (Garthwaite, 2011: 211). Böylesi marjinal gelişmeler, ruhban sınıfı içinde doğal bir huzursuzluğa yol açmıştır. Şah'ın yeni oluşturduğu gruplar bu önemi ve etkinliği din adamlarının elinden almışlardır. Din adamları bu süreçte Şah'a ya da güçlü ordusuna ve bürokratik yapılanmasına karşı koyamamış ve başkaldıramamışlardır (Clawson ve Rubin, 2005: 54).

Rıza Şah'ın ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki başarıları, yeni bir orta sınıfın ve işçi sınıfının oluşmasını sağlamıştır. Bu sınıflar, Şah yönetimindeki laik devlete ve İran milliyetçiliğine bağlıydılar. Ancak, ülkedeki öğrenciler ve işçiler liberal ve radikal görüşleri savunmaya başladılar. Komünizm ve sosyalizm Şah'a ve İran'ın hükümlerine karşı ideolojiler olarak görülmekteydi ancak 1921 yılında kurulan ve 1931 yılında Rıza Şah tarafından kapatılan Komünist Parti, 1941 yılında tekrar Tudeh (Kitleler) Partisi (Hezb-e Tudeh-e Iran) ismiyle kurulmuştu (Garthwaite, 2011: 214). Tudeh Partisi, İran'ın en eski partisi olmasının yanı sıra, Ortadoğu coğrafyasının ilk organize Komünist Partisi olması açısından da önemlidir. Daha sonraları Peyker, Mucahidin-e-Halk ve Fedaiyan-e-Halk gibi Marksist ve Maoçu partiler kurulmuş olsa da, Tudeh Partisi, ortodoks bir Sovyet yanlısı parti olarak İran tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Jahanpour, 1984: 153). Tudeh'e ilişkin böyle bir parantez açmamızın sebebi, 1979 İran Devrimi'nde komünistlerin ulema ile beraber önemli bir rol oynamasıdır.

Katouzian (2011: 231), tarihçilerin Muhammed Rıza Şah'ın iktidarını iki ana

dönemde topladıklarını belirtmektedir. 1941’de başlayan ve 1953 darbesiyle noktalanmış demokratikleştirme deneyimi ve 1953 ile 1979 yılları arasındaki Şah’ın diktatörlük dönemi. Muhammed Rıza Şah’ın 1949 yılında Tahran Üniversitesi’ni ziyaretinde kendisine suikast düzenlenmiş ve bu suikast sonrasında Şah’a sempatiyle bakan bir kitle oluşmuştu. Ancak yine de Şah’ın yönetimine karşı olan üç ana grubun varlığından söz edilebilir: Sol cemaat, özellikle üniversite öğrencileri ve işçiler tarafından desteklenen ve popülerliği gün geçtikçe artan Tudeh Partisi; sağ cemaat yabancı müdahalesine ve seküler gelişime karşı olan İslamcı Fedaiyan-e-İslam; ve bu iki uç arasında denge faktörü olarak ortaya çıkan liberal, milliyetçi ve monarşi karşıtı, 1949 yılında Muhammed Musaddık’ın etrafında birleşen Milli Cephe (Jabyeh-ye Melli) bu üç önemli güç odağını oluşturmaktaydı (Daniel, 2000: 149). Musaddık’ın partisi mecliste azınlık olsa da, Şah’ı önemli bir noktadan sıkıştırmaktaydı. Musaddık, Anglo-Iranian Oil Company’ye (AIOC) verilen imtiyazların kaldırılmasını ve İran petrolünün millileştirilmesini istemekteydi. Bu istekler, sokakta sayısal gücü elinde bulunduran dini gruplar ve Tudeh tarafından da desteklenmekteydi. Tudeh’in 1946 yılında 40.000’den fazla üyesi vardı. Bunun yanı sıra 355.000 mavi ve beyaz yakalı işçi onların sendikalarına üyeydi (Miyata, 1987: 314). Bütün bu başarılı hamlelerinden sonra, sokağın gücünü de arkasına alan Musaddık, 29 Nisan 1951 tarihinde bizzat Şah tarafından başbakan olarak atanmıştır. 2 Mayıs 1951 tarihi itibarıyla AIOC millileştirilmiş ve National Iranian Oil Company (NIOC) adını almıştır (Daniel, 2000: 150). Bu noktada İngiltere, İran petrolünün yurtdışına satışına ambargo koymuş, bu durum İran halkının gün geçtikçe mutluluğunu ve gelirini azaltmıştır. Sonuç olarak İngiltere’nin desteğiyle 1953 yılında CIA İran’da bir darbe gerçekleştirmiş ve Muhammed Musaddık başbakanlıktan alınmıştır. Musaddık, öldüğü 1967 tarihine kadar önce üç yıl hapis cezasına akabinde ev hapsi cezasına çarptırılmıştır (<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/Mohammad-Mosaddegh.pdf>). Ancak bu darbeye kadar olanlar, İran’da Tudeh’le beraber din adamlarının da yeniden ön plana çıktıklarını göstermiştir. Bu olaylardan sonra Katouzian’ın “Şah’ın diktatörlük dönemi” şeklinde tanımladığı dönem başlamıştır.

1979 İran Devrimi ve Din Adamlarının Durumu

1956 ile 1976 yılları arasındaki yirmi yıllık dönem boyunca İran’daki kentli nüfus üçe katlanırken, aynı dönemde köylerdeki nüfus üçte bir oranında azalmıştır. 1960ların sonu ile 1970lerde bu kente göç neticesinde, merkezlerde dini aktivitelerin de gözle görülür bir biçimde arttığına tanık olmaktadır. II. Dünya Savaşı’nın akabindeki zaman diliminde okuryazarlığın artışı, beraberinde pek çok din adamı tarafından yazılan kitapların da eşliğinde Şii gelenekselciliğinin yükselişini getirmiştir. Dini içerikli süreli yayınlar daha yüksek tirajlara ulaşırken, yine dini içerikli kitaplar daha çok basılır ve satılır hale gelmiştir. Bununla beraber, hac görevini yerine getirenlerin sayısında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde dini teyp kasetlerinin sayısında bir patlama yaşanmıştır. 1970 yılının ortalarında dini kasetlerin kaydı ve dağıtımı ile ilgilenen en az on üç merkezin olduğu belirlenmiştir (Arjomand, 1988: 91, 93). Bununla beraber Ali Şeriatî’nin Kuran’daki mustazaf kavramına yüklediği yeni anlam ve ezilmiş kitleler retoriği devrimin merkezinde önemli bir nokta olmuştur (Arjomand, 1988: 94).

1970li yıllarda devrimin en önemli figürü Ayetullah Humeyni'nin verdiği dersler oldukça fazla sayıda dinleyici bulmaktaydı. Bu derslerde Humeyni, velayet-i fakih kuramını siyasi olarak geliştirmiş ve öğrencileri tarafından Hokoumet-e Islami adlı kitabı derlenmiş ve yayınlanmıştır. Zaten 1978-1979 yılları arasındaki devrim, Humeyni'ye velayet-i fakih kuramını ve Hokoumet-e Islami kitabındaki teorileri gerçekleştirme şansı vermiştir (Daniel, 2000: 179-180). Clawson ve Rubin'e (2005: 87) göre, "1978 yılının başlarında Avrupalı bir ülke olmaya çabalayan İran, bir yıl sonra Ayetullah Humeyni tarafından teokratik bir devlete dönüştürülmüştür. Ocak 1978 yılında Amerikan Başkanı Jimmy Carter İran'ı 'tutarlılık adası' olarak tanımlarken, iki yıl sonra 'İran'a Ölüm' sloganları atılıyordu." Humeyni, mesajlarını solcu ideologlardan ödünç almış ve mesajını yaymak için çağdaş teknolojiden yoğun bir biçimde faydalanmıştır (Takeyh, 2009: 12). 1970 yılından sonraki eserlerinde Humeyni, toplumu birbirinden ayırmış ve iki sınıfın varlığından söz etmiştir. Müstekbirlere (zalimler) karşı mustazaflar (mazlumlar), zenginlere karşı fakirler, şeytan hükümetlere karşı mustazaf milletler, saraylılara karşı gecekondulular, üst sınıfa karşı alt sınıf, aristokratlara karşı yoksullar gibi önceleri laik solcular tarafından kullanılan bazı betimlemeleri kullanmıştır. "İslam mazlumlar aittir, zalimlere değil", "Eşitlik ve sosyal adalet için İslam", İslam, gecekonduda oturanları temsil eder, sarayda oturanları değil", "İslam sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracaktır", "Gerçek bir İslam toplumunda gecekondular olmayacaktır", "Ezilen dünya halkları birleşin!" gibi sloganlar, bu durumun göstergesidir (Abrahamian, 2002: 33-37). Muhammed Hüseyin Panahi, devrim esnasında halkı harekete geçirmek için kullanılan 4153 sloganı incelemiş ve devrimcilerin toplumun geneli için daha iyi bir ekonomik durum isteğinde olduğunu belirlemiştir (Jalaeipour, 2006: 210). Humeyni, sınıf çatışmasını kullanarak iktidara gelmiştir.

Şahlık rejimi enflasyon sorununun varlığını tüccar camiasına yüklemekteydi. Şah, büyük sermaye sınıfına karşı mücadele başlatmıştı ve orta sınıf kökenli küçük tüccar ve Bazaarileri de hedef tahtasına oturtmuştu. Lise öğrencilerinden kurulu 10.000 kişilik "Teftiş Timleri" ve SAVAK tarafından kurulan "Esnaf Şuraları" tarafından 400.000 esnafa çeşitli cezalar verilmiştir. Orta sınıfın bu şekilde yaralanması, bu sınıfın neden İran Devrimi'ne destek verdiğini de açıklayan önemli bir gelişmedir. Bununla beraber Washington artık Şah'ı kayıtsız şartsız desteklememeye başlamıştır. Bu durum devrimcilere cesaret vermiş, her şeyden önce Şah'ın gizli polis teşkilatı SAVAK'ın yenilmezliği efsanesine son vermiştir. Devrimin lideri Humeyni, Eylül 1978 tarihinde ulemaya yazdığı bir mektupta şunları belirtmiştir: "Bugün İran'da bir fırsat göze çarpmaktadır; bu fırsatı değerlendirin. (...) Siyasi partilerin yazarları bugünlerde eleştiriyorlar; ve muhalefet haykırıyor, egemen sınıf ve Şah'a mektup yazdıkları gibi mektuplara imzalarını da koyuyorlar. Siz de yazın ve Şah'ın cinayetlerini dünyaya duyurun. Eleştirilerinizi yazın ve yetkililere verin (...)" Daha önceleri oldukça pasif olan İran'daki muhalefet, örgütlü bir hale gelmiştir. Bu noktadan sonra, Humeyni Irak'tan, Şeriatmedari İran'dan hareketin Şia motifli liderliğine katılmışlardır (Fekri, 2011: 168-169).

İran Devrimi'nin Türk Basınında Sunumu: Hürriyet Gazetesi Örneği

Türkiye yanı başındaki böylesi büyük bir devrimi, bölgede ve dünyada önemli bir devlet olan İran'daki böylesi bir değişimi, nüfusunun çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak yakından takip etmekteydi. Çalışmada, doğal olarak Türk basınının da büyük önem verdiği İran Devrimi'nin, merkezde yer alan Hürriyet Gazetesi'nde ne şekilde ele alındığına değinilecektir.

İran Devrimi'ne giden yolda, İran'la ilgili ilk haber/röportaj, 2 Aralık 1978 tarihinde yayınlanmıştır. Hürriyet Gazetesi, artık tahttan düşmek üzere olan Şah'la bir röportaj yapmıştır. Bilindiği üzere, İran Şahı, eşi Farah Diba ve önceki eşi Süreyya'nın görkemli ve fırtınalı yaşamları, her zaman Türk basınının ilgisini çekmiştir. Ünlü gazeteci Metin Toker'in Niavaran Sarayı'nda gerçekleştirdiği röportajda, Şah'ın tahtından feragat etmeyi bile düşündüğü belirtilmiş ve Şah, Yassıada'daki Adnan Menderes'le özdeşleştirilmiştir. Toker, Şah'la ilgili görüşlerini açıklarken, onun “evladını kaybetmiş ve neden benim başıma geldi?” diye soran bir babaya benzediğini belirtmektedir. Haber/röportajda, Şah Pehlevi ile gazeteci Metin Toker'in Niavaran Sarayı'nın görkemli salonunda el sıkışırken bir fotoğrafına yer verilmiştir. Toker, Şah'la ilgili gözlemlerini aktardıktan sonra, önceleri dünya siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan ve monarşiyle yönetilen İran'ın neden Batılı güçlerce desteklenmeye devam etmediğinin cevabını aramaktadır. Şah'ın kendisinden sonra İran'ın bölüneceğine ilişkin iddialarına yer veren Toker, “bölünmüş İran'ın kimin kucağına oturacağı” sorusunu sorar.

Toker'e göre Sovyetler Birliği'nin böylesi bir durumda kendisine bir pay beklememesi mümkün değildir. Tıpkı Afganistan'da olduğu gibi İran'ı da etkisi altına almak isteyen Sovyetler Birliği, bu yolla Körfez'e, Hint Okyanusu'na ve Ortadoğu petrolüne ulaşmayı düşünmektedir. Ancak Toker, Şah'ın yıkılması planının sadece Sovyetler Birliği'nce değil, petrolün kudretine ulaşmak isteyen Anglo-Amerikan güçlerince de tezgâhlanabileceğini belirtmektedir. Hürriyet Gazetesi'nin haberine göre silahlanmaya yatırılan ve yurtdışına gönderilen milyonlarca dolar para, güçlenme hırısı içindeki Şah'ın ipini çekmiştir. Toker'e göre “sadece bir piyon olan Humeyni, Şah'ı mat etmek üzeredir.” Bununla beraber Şah, yükselen Siyonizm ve İsrail karşıtlığına rağmen İsrail'le yakın bir dostluk kurmuş ve bu durum da sol görüşlülerin de arasında bulunduğu kampın kendisine karşı çıkmasına sebep olmuştur (Hürriyet, “Şah tahtından feragat etmeyi de düşünüyor”, 2 Aralık 1978).

İran'da olaylar gittikçe kötüleşmektedir ve Hürriyet Gazetesi okuyucularına bunun sinyallerini vermektedir. Ülkede sokağa çıkma yasağı olmasına ve askerlerin havaya ateş açmalarına rağmen on binlerce göstericinin sokaklara çıktığı haberleri gelmektedir. Gazete tarafından İran'daki dinsel muhalefetin lideri olarak tanıtılan Şeyh Ayetullah Humeyni'nin Paris'ten askerlere kışlalarını terk etme çağrısına da haberde yer verilmiştir (Hürriyet, “Sokağa çıkma yasağına rağmen Tahran son üç gece cehenneme döndü”, 5 Aralık 1978). Bu haberde daha önceki bölümlerde bahsedilen İran Devrimi'nde ve İran siyasi hayatında, din adamlarının ne denli önemli bir rolü olduğuna dair belirtilen görüşlerin doğruluğu da görülmektedir.

Hürriyet Gazetesi'nin 6 Aralık 1978 sayılı nüshasının ilk sayfasında Şah'ın çevresinde subaylardan örülü bir koruma ordusuyla halkın arasına girme ve dertlerini

dinleme çabasına giriştiğini gösteren bir fotoğrafa yer verilmiştir. Gazete, bu fotoğrafın altında “Kimi anımsatıyor?” sorusunu sormuş ve Şah’ı 1960 yılı Mayıs ayında Kızılay’da gençlerle konuşmaya çalışan merhum Başbakan Adnan Menderes’le özdeşleştirmiştir. Hatırlanacağı üzere, Metin Toker’in yaptığı röportajda da Şah, Adnan Menderes’le özdeşleştirilmişti. Aynı haberin diğer bölümünde, İran’da modern kadının simgesi, Şah’ın ikinci eşi Farah Diba’nın fotoğrafına yer verilmiş ve “Tahran’da Ölürüz” cümlesi haberin manşetine taşınmıştır. Farah Diba (Pehlevi)’nin ne pahasına olursa olsun ülkesini terk etmeyeceğini “Ölürsem vatanımda öleyim” sözleriyle aktarmıştır (Hürriyet, “Farah konuştu: Tahran’da ölürüz”, 6 Aralık 1978). Bilindiği üzere İmparatoriçe Farah, tıpkı Prenses Süreyya gibi o dönemdeki Türk kamuoyunda bir magazin figürü olarak yer almaktaydı. Tabii ki böylesi bir figürün, böylesi zor bir durumda ne şekilde tepki vereceği kamuoyunca merak edilmekteydi.

7 Aralık 1978 yılına gelindiğinde İran Devrimi’nin dini lideri ve en önemli figürü Ayetullah Humeyni’nin demecine yer verilmiştir. İran’da her ne kadar denetim ve yönetim Şah’ın egemenliğinde görünüyorsa da, Humeyni istediği an İran’a dönebileceğini belirtmektedir. Sürgünde yaşadığı Fransa’dan yaptığı açıklama tam da ülkenin sevilen dini liderlerinden Şeyh Abu Ashuri’nin öldürülmesinden sonra gelmişti. Hürriyet Gazetesi, dini lider Humeyni’nin “Şah’a ateş püskürdüğünü” ve “tehdit savurduğunu” yazmıştır (Hürriyet, “Şah’a ateş püskürdü: Hiç kimse kılıma dokunamaz”, 7 Aralık 1978).

Bu haberden bir gün sonra çıkan bir haberde, İran’da çalışan ve yaşayan yabancıların artık ülkeden kaçmaya başladıkları yazılmıştır. Haberde, Tahran havaalanında ülkeden ayrılmayı bekleyenlerin oluşturduğu kalabalığın fotoğrafına yer verilmiştir. Fotoğraf “Can güvenliği yok” alt başlığıyla sunulmuştur. Şiiler için önemli bir gün olan “Aşure Günü”nün yaklaşmasıyla beraber olayların artış göstereceğinden endişe edilmektedir. Haberde İran’da yas günü olarak kutlanan Aşure Günü’nde “çok kan döküleceğine” ilişkin gözlemci raporlarına yer verilmiştir. Haberde kullanılan başlık ise oldukça endişe vericidir: “İran’da Pazar günü korkunç şeyler olacak” (Hürriyet, “İran’da Pazar günü korkunç şeyler olacak”, 8 Aralık 1978).

9 Aralık 1978 yılında ise, bir gün önceki haberin yankılarının sürmekte olduğunu görürüz. Bu kez konu Türkiye’yi de ilgilendirmektedir. Habere göre binlerce yabancı İran’dan kaçmaktadır ve İstanbul-Tahran arasında bir havayolu köprüsü kurulmuştur. İstanbul’daki otellerde boş yer kalmadığı belirtilen haberde “yarına kadar 50 bin yabancı uyruklunun kurulan havayolu köprüsüyle İstanbul’a getirileceği” açıklanmıştır. Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollanda havayollarının vatandaşlarını önce İstanbul’a, ardından ülkelerine taşımakta olduğu belirtilmiştir. Muharrem ayının 10. gününe tekabül eden Aşure Günü’nün tedirginliği önemli bir olay olarak Hürriyet Gazetesi’nde kendine yer bulmuştur. Haberde biri Tahran’da havaalanında oluşan kuyruk, diğeri kucağında bir bebekle apar topar uçaktan inen bir kişinin fotoğrafı olmak üzere iki fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğraf alt başlığı olarak “Kaçan kaçana” seçilmiştir (Hürriyet, “Binlerce yabancı İran’dan kaçıyor”, 9 Aralık 1978). Bu haberlerden İran’da devrimin adım adım yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Bu arada Şah rejimi, ülkedeki gerginlikleri azaltmak amacıyla 233 siyasi mahkumu serbest bırakma kararı almıştır. Haberde Şah’ın, bu kararı İnsan Hakları Günü dolayısıyla

aldığı belirtilmektedir. Haberde fotoğraf kullanılmamıştır (Hürriyet, “İran’da 233 tutuklu serbest bırakılacak”, 9 Aralık 1978). Bu hamle ve bu haber daha önceki bölümlerde belirtilen Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Carter’in, İran’ı insan haklarına riayet etmesi konusunda uyardığı ve bu durumun da muhalefeti cesaretlendirdiği yönündeki varsayım ile paralellik arz etmektedir.

Muharrem ayının 10. gününe denk gelen 10 Aralık 1978 tarihi, İran’da endişelerin doruğa çıktığı gündür. Türkiye’ye kaçan Amerikalıların bin dolarlık biletlerle on bin dolar ödediğinin belirtildiği haberde, İran’ın korku dolu en uzun 48 saatin içine girdiği yazılmıştır. Haber, Reuters Haber Ajansı’nın Tahran muhabirinden geçilmiştir ve “Şah’ın bütün geleceğinin bu iki gün içinde belli olacağı” belirtilmiştir. Haberde, ellerinde devrimin lideri Humeyni’nin resmini taşıyan göstericilerin fotoğrafı kullanılmıştır (Hürriyet, “Bugün 10 Muharrem İran’da endişe var”, 10 Aralık 1978). Haberin 13. sayfa, sütun 5’te yayınlanan devamında, bu iki günün Şahlık rejimi için çok kritik olduğuna ilişkin uyarının sadece Reuters muhabiri tarafından değil, Associated Press, United Press International ve Agence France Press muhabirleri tarafından da belirtildiği yazılmıştır. Haberin devamında “Aşure Günü” olarak bilinen “Yevm-i Aşere”nin ne olduğu okuyucuya aktarılmıştır (Hürriyet, “10 Muharrem”, 10 Aralık 1978).

Dış haber ajanslarından aldığı bilgiler doğrultusunda, Şah rejiminin 10 Muharrem’de yıkılma ihtimalini yazan Hürriyet Gazetesi, Aşure Günü’nde beklenen olaylar çıkmayınca 11 Aralık 1978 tarihli haberine “Şah’ın korktuğu başına gelmedi” başlığını atmıştır. Ancak, gösterilere yaklaşık bir milyon kişi katılmış ve “Kahrolsun Şah, liderimiz Humeyni” sloganları atılmıştır. Haberde ayrıca Şah’ın ve ailesinin nasıl korunduğu yazılmıştır. Haberde, Şah’ın sarayını koruyan tanklar ve şehirdeki sinema salonlarının, sinema ve bankalara zarar gelmemesi için tuğla örüldüğüne ilişkin fotoğrafları kullanılmıştır (Hürriyet, “Şah’ın korktuğu başına gelmedi”, 11 Aralık 1978).

Aşure Günü’nde Tahran’da önemli olaylar olmadığına dair haberlere rağmen, bir gün sonra Şah’ın Tahran’dan “kaçtığına” dair haberler çıkmıştır. Şah, İran’ın çeşitli yerlerindeki olaylardan sonra Şah’ın Basra Körfezi kıyısındaki yazlık sarayına kaçtığı bildirilmiştir. Yabancı gazetecilerden alındığı söylenen bu bilgiler, Hürriyet Gazetesi’nin 12 Aralık 1978 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Gazete, gösterilerin “dinsel gösteri” çerçevesinden çıkarak “siyasi gösteri” hüviyetine büründüğünü de belirtmektedir. Hürriyet, haber fotoğrafı olarak geleneksel kıyafetleri içinde mollaların ve arkalarında İngilizce ve Farsça “Suçlu Amerikalılar evinize gidin” pankartı taşıyan göstericilerin bulunduğu bir kareyi kullanmıştır (Hürriyet, “Şah başkent Tahran’dan kaçtı”, 12 Aralık 1978).

14 Aralık 1978 tarihinde, Hürriyet Gazetesi’nde İran’da çıkan iç savaşın haberi verilmekteydi. Tahran’da sokağa çıkma yasağının sıkı bir biçimde uygulandığı belirtilen haberde, İran’ın ikinci büyük şehri olan İsfahan’da kanın gövdeyi götürdüğü söylenmektedir. Haberde ayrıca Şah karşıtı göstericilere askerlerin yaptıkları abartılı bir biçimde anlatılmaktadır. Geleneksel kıyafetli bir din adamının önderliğinde, göstericileri gösteren bir fotoğraf ile beraber, Tahran morgundaki ölüleri gösteren ikinci bir fotoğraf haberde kullanılmıştır (Hürriyet, “Tahran morgu ceset doldu”, 14 Aralık 1978).

15 Aralık tarihli haber İran’la ilgili bir ekonomi haberidir. Haberde dünyanın ikinci

büyük petrol ihraç eden ülkesi olan İran'ın, grevler sebebiyle akaryakıt üretemediği ve bu gelir kaynağını kullanamadığı belirtilmiştir. Haberin flaşında ise Şah'ın tahttan feragat edebileceği söylentisi kullanılmıştır (Hürriyet, "İran'da halk soğuktan titriyor", 15 Aralık 1978).

İran'da devam eden genel grev neticesinde bozulan ekonomi, petrol ihraç eden ülkeyi ithal eden bir ülke konumuna getirmişti. 16 Aralık 1978 tarihli haberde, bu gidişi değiştirmek için son çare olarak askeri bir hükümetin kurulduğu ve Şah'ın haber alma örgütü SAVAK'ın başına General Muhsin Necmi'nin getirildiği belirtilmiştir. Bu arada haberde Humeyni'nin "Orduyu halkın üzerine süren Şah'ın akli dengesi bozuldu" sözleri de kullanılmıştır. SAVAK Başkanı General Muhsin Necmi'nin denetim yaparken bir fotoğrafı yayınlanmıştır (Hürriyet, "Askeri hükümet şiddete şiddetle karşılık verecek", 16 Aralık 1978).

19 Aralık 1978 tarihinde, birkaç hafta önce Nianvaran Sarayı'nda Şah'la görüşen gazeteci Metin Toker'in önemli bir yazısı yayınlanmıştır. Bu yazı gazetenin İran ile ilgili yayın politikasını da göstermesi açısından önemlidir. Baba Rıza Şah ile Atatürk'ü yaptıkları modernleşme reformları açısından kıyaslayan Toker, kılıç ve altın zoruyla din adamlarına istediğini yaptırabileceğini ve Suudi Arabistan'da olduğu gibi "bendesine haline getirebileceğini" düşünen Şah'ın ne kadar yanlıgı içinde olduğunu bugün anlaşıldığını söylemektedir. Atatürk'ün dini değil din adamlarını devreden çıkaran laiklik anlayışının ne kadar doğru olduğunu da sözlerine eklemektedir. Toker'e göre, Şahlık rejiminin yıkılması o denli önemli değildir ancak din adamlarına böylesi haklar tanımak son derece yanlıştır:

Bundan birkaç hafta evvel İran'da, gene Şah'la görüşmek üzere Nianvaran Sarayı'na giderken aklımda Şah'a "Gördünüz mü, kim haklıymış?" diye sormak vardı. Çünkü bu sarayda, kendisiyle yaptığım birkaç mülakatın sonunda sıra "Yazılmamak üzere" olan kısma geldiğinde Atatürk reformlarını tartışmıştık... Oğlu babasını haklı, Atatürk'ü hatalı buluyordu. Din adamlarını etkisiz kılmak, onları kaldırmak niyeydi? Onlardan istifade etmek lazımdı. Altın veya kılıç onları her zaman hükümdarın bendesine yapardı. Suudi Arabistan'da da böyle değil miydi? İran'ın anayasasındaki, meclisten çıkan her kanunun dine uygunluğu konusunda fetva vermeye yetkili beş kişilik din uleması heyeti bırakılmıştı. Ne zararları dokunmuştu? (Hürriyet, "İran'ın kimin eline geçeceği bizim için hayati bir sorundur", 19 Aralık 1978).

Bu haberden de anlaşılacağı üzere, Hürriyet Gazetesi, İran'daki olaylara Atatürkçü bir zaviyeden bakmakta ve İran'da Şahlık rejiminin geleceğini düşünmekten ziyade, mollaların kuracağı bir devletten çekinmekteydi.

20 Aralık 1978 günü, gazetenin birinci sayfasından Şah'ın fotoğrafıyla verilen haberde, artık tahtı bırakacağı, ancak generallerinin ona izin vermediği belirtiliyordu. Şah'ın bizzat kendi ağzından ve Japon gazetesi Mainiçi Shimbun kaynak gösterilmek suretiyle verilen haberde, Şah'ın laik muhalefet lideri Kerim Sencabi'yle görüştüğü ve bu görüşmede tahttan çekilmek istediği belirtilmiştir (Hürriyet, "Şah: Ben gideceğim generaller bırakmıyor", 20 Aralık 1978).

29 Aralık tarihinde İran'la ilgili bir ekonomi haberine rastlanmaktadır. İran'da ekonomik durumun giderek bozulduğu ve bankaların iflas ettiği belirtilmiştir (Hürriyet, "İran'da bankalar iflas ediyor", 29 Aralık 1978). Yılın son günü olan 31 Aralık 1978 tarihli nüshasında Hürriyet, Türkiye'deki olayların yanı sıra, İran'ı da baş sayfasına taşımıştır. Tebriz şehrinde Türk, İngiliz, Amerikan ve diğer ülkelerin konsoloslukları ve kültür merkezlerinin yakıldığı belirtilen haberde, Türk Başkonsolosu Ömer Kaya ve diğer iki diplomatın yara almadığı okuyucularla paylaşılmıştır. Bunun yanı sıra haberde Şah'ın annesini özel bir uçakla Los Angeles'e kaçırdığı da not edilmiştir. Haberde Şah'ın annesinin ve tank üzerinde İran askerlerinin fotoğrafları kullanılmıştır (Hürriyet, "Tebriz'de Türk Konsolosluğu yerle bir edildi", 31 Aralık 1978).

31 Aralık tarihli bir diğer önemli haber, İran'da devrimin katalizörü olarak Bazaarileri ya da İran Kapalıçarşısı esnafını gören haberdir (Hürriyet, "Kapalıçarşısı aksırsa İran nezle olur", 31 Aralık 1978). Gerçekten Bazaariler (çarşısı esnafı), daha önce de bahsedildiği gibi İran Devrimi'nde Şii din adamları sınıfıyla birlikte önemli bir rol oynamıştır. Bazaariler aynı zamanda Şii din adamlarının da en önemli destekçisi olmuşlardır.

16 Ocak 1979 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nde artık Şah'ın gideceğine yönelik haberler yayınlanmaya başlamıştır. İran'da bu sırada olaylar devam etmekte ve aralarında Amerikan Hava Kuvvetleri eski komutanlarından Albay Martin Berkovite olmak üzere yirmiden fazla kişinin öldürülmüştür. Aynı gün ülkede yeni kurulan Şahpur Bahtiyar hükümeti güvenoyu almıştır. Associated Press ajansından alınan habere göre Şah, 37 yıllık iktidarını bırakmak üzeredir ve özel bir uçakla yerleşmeye karar verdiği ABD'ye geçmeden önce Mısır'a uğrayacak Devlet Başkanı Enver Sedat'la görüşecektir. Haber birinci sayfadan, Şah'ın el sallarken görüntülediği bir fotoğrafla sunulmuştur (Hürriyet, "Şah İran'ı bugün terk ediyor, 16 Ocak 1979).

Bir gün sonraki baskısında Hürriyet Gazetesi, Şah'ın gidişini birinci sayfadan neredeyse tam sayfa görmüştür. Devrimin en önemli günü ve ayağı olan İran Şahı'nın ülkesinden ayrılması, Hürriyet tarafından da titizlikle incelenmiştir. Gazete, Şah'ın ülkesini terk etmesini üç ayrı fotoğrafla servis etmiştir. Bunlardan birisi Şah'ın resmi üniformalı bir fotoğrafı, diğeri İran'da modernliğin simgesi olan hanedan ailesinin bir fotoğrafı, son olarak da İran'dan bir çatışma anının karesidir. Şah'ın İran'ı terk ettiği hikayesi, gazete tarafından olabildiğince duygusal bir dille aktarılmıştır:

Başını gereğince dik tutmaya çalışıyordu. Kendisini uğurlamak için havaalanında biriken bir avuç yakını ve iki gazeteciyle göz göze gelmemek için çaba harcadığı görülüyordu. Çok sevdiği Hazar Gölü kıyılarından aldığı "Bir avuç" vatan toprağını yanına almıştı. Uçağın merdivenlerine doğru yürüdü. Sonra birden sarsıldı. Döndü. El salladı. Gözlerinden yaşlar süzülüyordu. (Hürriyet, "Şah gitti", 17 Ocak 1979).

Gazete ayrıca Türkiye'yi ilgilendiren iki konuyu daha gündeme getirmekteydi. Bunlardan birincisi Büyükelçimizden gelen bir uyarıydı. Büyükelçiye göre İran bir iç savaşın eşiğindedi ve diplomatlarımızın çocukları ve eşleri Türkiye'ye getirilmişti. Bununla beraber tehlikenin ortasındaki on beş bin Türk işçisinin hava ve kara yoluyla Türkiye'ye dönmeleri gerekmekteydi (Hürriyet, "Şah gitti", 17 Ocak 1979). Bu arada,

1979 İran Devrimi'ne kadar Türk-İran ilişkilerinde bir sorun yaşanmamıştı. Ancak yeni yönetimin nasıl bir rota izleyeceği, dahası yeni yönetimin kimlerden oluşacağı Türkiye için önem arz etmekteydi. Şah sonrası İran-Türkiye ilişkileri hem Türk dışişlerinin hem de Türk medyasının yakından izlediği bir konuydu. 1979 İran Devrimi, Türk-İran ilişkilerinin durağan yapısına karşı ilk önemli tehdit olmuştur. İran'ın devrim sonrası dış politikasının militan söylemi, Türkiye'ye uluslararası ve bölgesel olarak sorun yaratmaktaydı (Calabrese, 1998: 77). Haberde Türk kamuoyundaki tedirginlik ortaya konmuştur. Bu tedirginlik hali, o güne kadar İran'la sorunsuz hatta dostane ilişkiler kurmuş olan diğer ülkelerde de mevcuttu. 1977 yılından 1979 yılına kadar geçen devrim sürecinden sonra Amerika en sadık müttefiklerinden birini ve 25 yıldan beri bölgesel siyasetinde bir köşe taşını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bununla beraber İsrail'de Ortadoğu'daki en önemli müttefikini, petrol sağlayıcısını, birleşik savunma projelerini finanse eden bir partnerini kaybetmek üzereydi. Zaten Humeyni iktidarı devrildiğinde İran'ın dış siyasetinde kökten bir değişiklik gerçekleşecek ve Amerika "Büyük Şeytan", İsrail "Küçük Şeytan" olarak nitelendirilecekti (Bar-Joseph, 2013: 3). İran'da Şah'ın gidişi bölgesel ve uluslararası büyük değişimleri beraberinde getirecekti. Rıza Şah'ın gidişi, sanayi, üretim, madencilik, eğitim, hukuk, din ve devlet işlerinin ayrılması, yönetim ve siyasette modernleşme, kapitalizme uyum ve Batılılaşma gibi konuların sekteye uğramasını da beraberinde getirecekti (Marin Guzman, 2003: 109).

Gazetenin 17 Ocak 1979 tarihli sayısının 15. sayfasında Şah'ın gidişiyle ilgili haberlerin ayrıntısına yer verilmiş, Şah'ı yıkan olaylar ve devrim başlangıcından itibaren kronolojik sırayla anlatılmıştır. 1977 yılında başlayan gösterilerin 1979 yılında Şah'ın gidişiyle sonuçlandığı belirtilmiştir (Hürriyet, "Tahtı sarsan olaylar", 17 Ocak 1979).

24 Ocak 1979 tarihinde, Türkleri ve Türkiye'yi ilgilendiren bir haber yine gazetenin birinci sayfasında yayınlanmıştır. Buna göre, Humeyni taraftarları ve karşıtları arasında çatışmalar sürerken, Tebriz şehrinde Azeri Türkleri, dini esaslara dayalı bir halk idaresi kurmuştu. Bu arada İran'da çalışan Türk gurbetçilerin Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra toprağı öptüklerini gösteren bir fotoğraf yine birinci sayfadan yayınlanmıştır (Hürriyet, "Tebriz'de Türkler halk idaresi kurdu", 24 Ocak 1979). Bu tarihten itibaren İran'dan gelen haberlerde, Hürriyet Gazetesi muhabiri Oktay Köse'nin imzası görülmeye başlanmıştır.

Bir sonraki günün Hürriyet Gazetesi'nde artık Paris'te sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni'nin İran'a geleceği konuşulmaya başlanmıştır. Ancak birinci sayfadan verilen haberde İran Silahlı Kuvvetleri'nin kimin tarafında yer aldığı belli olmadığı da belirtilmiştir. Türkiye'nin doğu komşusu İran'da hala bir otorite boşluğu mevcuttur ve yeni siyasal rejimin nasıl olacağı Türk basınında ve kamuoyunda merak konusudur. Bu arada haberin Türkleri ve Türkiye'yi ilgilendiren bölümünde İran'da yaşayan Türklerin Tebriz'de Türkçe bir gazete yayınladıkları da belirtilmiştir. Bununla beraber gazete, Türk kamuoyunun merak ettiği bir gelişme olan devrik Şah ve ailesinin nasıl yaşadığına ilişkin haberleri de okuyucularına sunmaktadır. Şah, ilk önce Mısır'a Enver Sedat'ın yanına gitmiş, daha sonra ise Fas Kralı'nın davetlisi olarak Fas'a geçmiştir. Asıl hedefi Amerika'ya geçmek olan Şah'a Amerika Birleşik Devletleri'nin soğuk baktığı da haberde belirtilmiştir (Hürriyet, "İran Ordusu kimden yana belli değil", 25 Ocak 1979). İran Şahı ve ailesiyle ilgili haberler artık siyasi haber olmanın ötesinde magazinsel boyutuyla

incelenmeye başlanmıştır. Gazetenin 8. sayfasında Şah'ı hangi ülkenin kabul edeceğine dair tahminler yapılmaktadır. Magazin haberinde Şah'ın dünyanın çeşitli ülkelerinde 31 adet villası olduğu belirtilmektedir. Haberde ayrıca sürgündeki diğer kralların da yokluk içinde olmadıklarına ilişkin bir dosya da yer almıştır (Hürriyet, "Şah'ın dışarda 31 villası var", 25 Ocak 1979).

26 Ocak'tan itibaren gazetenin birinci sayfasında İran'la ilgili çıkan haberlerde Humeyni resimleri kullanılmaya başlanmış ve İran'a gelişinin Pazar gününe ertelendiğine ilişkin bir haber verilmiştir (Hürriyet, "Humeyni yolculuğunu pazara bıraktı", 26 Ocak 1979). Gazetenin 16. sayfasında yine İran Şahı ve eşi Farah Diba'nın akıbetlerine magazinsel boyutuyla yer verilmiştir (Hürriyet, "Şah huzursuz, Farah süzgün", 26 Ocak 1979). Babasının Türkiye'yi ziyareti ve Atatürk döneminden beri modernleşme sürecinde Türkiye ile rakip olan İran ve şahlarının hayatları, özellikle Prenses Süreyya ve Farah Diba'nın hayat hikayeleri Türk basınında her zaman magazinsel boyutuyla işlenmiş ve Türk okuyucusunun ilgisini çekmiştir. İran tahtındaki böylesi önemli bir gelişmenin de Türk medyası tarafından atlanmadığını görmekteyiz.

Ordunun bir kısmının hala Şah'ı desteklediğine ilişkin bir haber "Humeyni yüzünden ordu ile halk çatıştı" başlığıyla yayınlanmıştır. Çatışmalar sürdüğü müddetçe Humeyni'nin de İran'a geliş süreci uzamıştır. Gazete, birinci sayfadan verdiği haberde geleneksel molla kıyafetleri içinde Humeyni ve torunlarının, yine geleneksel şekilde yerde bağdaş kurmuş fotoğraflarını yayınlamıştır. Fotoğraf, modern İran'ın geçirdiği dönüşümü göstermesi bakımından sembolik bir önemi haizdir (Hürriyet, "Humeyni yüzünden ordu ile halk çatıştı", 27 Ocak 1979). Ancak Humeyni'nin İran'a dönüşü uzamaya devam etmektedir (Hürriyet, "Humeyni İran'a dönüşünü durmadan erteliyor", 28 Ocak 1979). Bu süreçte ise İran'da iç savaş süreci devam etmektedir. Son gösterilerde 50 kişinin öldüğü haberlerde işlenmiştir (Hürriyet, "İran'da en kanlı gösteri: 50 ölü var", 29 Ocak 1979).

30 Ocak 1979 tarihinde İran'da kurulan Kürdistan Birlik Komitesi'yle ilgili bir haber yayınlanmıştır. Türkiye tarafından dikkatle izlenen bu olay, Türk kamuoyunda da sıkıntı yaratmış gibi görünmektedir (Hürriyet, "İran bölünüyor", 30 Ocak 1979). Aynı tarihte İran ve Türkiye'yi ilgilendiren iki haber daha birinci sayfadan yayınlanmıştır. Haberlerden birinde Şah'ın devrimle ilgili olarak Amerikan Başkanı Carter ve CIA'yi suçladığına ilişkin bir bilgi yer almaktadır (Hürriyet, "Şah CIA ve Carter'i suçladı", 30 Ocak 1979). Türkiye ile ilgili olan haber ise Rus kaynaklarına dayanmaktadır. Rusya'ya göre İran'daki devrimden sonra "emperyalist Batı, bekçilik görevini Türkiye'ye verecektir." Pravda Gazetesi'nden alınan habere göre, Türkiye Batı'nın doğudaki yeni dayanağı olacaktır (Hürriyet, "Rusya'ya göre Batının bekçiliğini İran'ın yerine Türkiye yapacak", 30 Ocak 1979).

İran hükümeti artık Humeyni'nin gelişini gönülsüz de olsa kabul etmiş, ancak Humeyni gelişini tekrar ertelemişti. Ancak Hürriyet Gazetesi, ordunun Humeyni'yi istemediğini ve Humeyni'nin bu yüzden İran'a gelişini ertelediğini belirtmektedir. Gazete birinci sayfadan gördüğü haberi, Başbakan Şahpur Bahtiyar'ın bir illüstrasyonu ve İngilizce "Şah bir katildir" afişi asan çarşafli kadınların fotoğrafı ile sunmuştur (Hürriyet, "Ordu Humeyni'yi istemiyor", 31 Ocak 1979). Gazetenin iç sayfalarında (8. Sayfa) yine sürgündeki Şah'a dair haber verilmiştir. Haberde Fas'ta yaşayan Şah'ın özel muhafızlarına

güvenmediği ve özel yetiştirilmiş köpekleri ile korunduğu ve kurşungeçirmez yelek giydiği belirtilmiştir. Haberde daha önce Şah'ın elini öpmeye çalışanların şimdi Humeyni'nin elini öpmeye çalıştıkları iki ayrı fotoğraf karesiyle sunulmuştur (Hürriyet, "İran için her kafadan bir ses çıkıyor", 31 Ocak 1979).

1 Şubat 1979 tarihinde Humeyni'nin İran'a geleceği haberi verilmiştir. Humeyni'nin İran'a gelişi gerilimli ve heyecanlı bir süreç olarak okuyucuya aktarılmıştır. Oktay Köse'nin haberinde 14 senedir sürgünde olan Humeyni'nin gelişi öncesi, kara, hava ve deniz birliklerinin Tahran'da gösteri yaptıkları bildirilmiştir. İran'da zenginliğin ve muazzam şahsi servetin simgesi olan Şah'ın Humeyni'den daha az mal varlığına sahip olduğu bilgisi de ilginç bir dipnot olarak haberde yer almıştır (Hürriyet, "Geliyor... Humeyni Tahran'a geliyor", 1 Şubat 1979). Humeyni'nin İran'a dönüşüyle beraber, İslam Devleti fikri ön plana çıkmıştır. Hürriyet Gazetesi de Humeyni'nin en yakın arkadaşı Ayetullah Nuri'nin açıklamalarını yayınlamıştır. Bu açıklamalara göre, İran'da modern devlet yönetimi terk edilecek ve İslam Cumhuriyeti kurulacaktır. Gazete bu açıklamalar ile birlikte, İran'daki Fedayin-i Halk ve Mücahidin gibi Marksist-Leninist grupların kurulması planlanan İslam devletine karşı ayaklanma hazırlığında olduklarını da belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Şah yönetimi döneminde İran ile araları iyi olan Batılı devletlerin kaygılı oldukları da haberde yer alan bir diğer unsurdur. Haberde Humeyni'nin bir fotoğrafı da kullanılmıştır (Hürriyet, "Birçok gizli örgüt Humeyni'nin gölgesinde", 2 Şubat 1979).

Hürriyet Gazetesi, İran Devrimi esnasında ve sonrasında bu olaya çok büyük ehemmiyet atfetmiş ve üç muhabirini İran'da görevlendirmiştir. Bunlardan biri olan Yıldırım Çavlı'nın özel haberi, gazetenin birinci sayfasından 4 Şubat 1979 tarihinde yayınlanmıştır. Bu haberde Humeyni'nin eğer Şah tarafından atanan dönemin İran Başbakanı Bahtiyar istifa etmezse cihad ilan edeceğine ilişkin sözlerine yer verilmektedir. Dünyadaki diğer basın organizasyonlarının da Hürriyet Gazetesi ile beraber bu konuyu derinlemesine inceledikleri ve dünyanın her yerinden 500 gazetecinin Humeyni'nin basın toplantısını izlemeye geldikleri de haberde belirtilen bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu haberde mollaların güçlü bir biçimde yer aldığı devrim konseyini atadığını duyurmuştur (Hürriyet, "Humeyni 'Cihad ilan edebilirim' dedi", 4 Şubat 1979). Bilindiği üzere İran'da devrimden sonra diğer Müslüman ülkelerinden farklı olarak yönetim ruhban sınıfının eline geçmiştir. Ruhbandan bir kişi fakih yani ülkenin lideri konumuna yükseltilmiştir. Ruhban sınıfı, devletin yönetim merkezlerini, güvenliğini ve yargı sistemini ele geçirmişlerdir. Onlar ve takipçileri, toplumsal ahlak kurallarını belirlemiş ve yaptırımların uygulayıcısı olmuşlardır. Kıyafet ve kadının bedeni üzerinde hak sahibi olan ruhban sınıfı aynı zamanda devletin resmi ideolojisinin de belirleyicisi haline gelmiştir. Kanunları İslami kriterler bazında kendileri yapmış ve sadece kıdemli İslami jürilerce yeterlilikleri sorgulanabilmiştir (Bakhash, 1989: 54). Haberde bahsedilen Devrim Konseyi işte bu sürecin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu haberle beraber, yine İran'da görev yapan bir başka Hürriyet muhabiri Oktay Köse'nin "Humeyni'nin yanından geliyorum" isimli yazı dizisinin reklamı da birinci sayfadan verilmektedir. Oktay Köse'nin yazı dizisinde, İran kadınının çarşafa girdiğinden, çador giymeyen kadının Şah taraftarı olarak görüldüğünden ve İran kadınının çarşafı dini gerekçelerle değil, Şah'a karşı direnişin simgesi olarak giydiğinden bahsedilmektedir. Yazı dizisinde ayrıca kadınların gelecekte endişeli oldukları belirtilmektedir (Hürriyet, "İran kadını çarşafa büründü",

4 Şubat 1979). Gazetenin aynı günkü nüshasında, Bedii Faik'in Humeyni'yi Rasputin'e benzettiği bir köşe yazısının da var olduğunu görmekteyiz. Din adamlarının politikaya atılmalarını “ürkütücü” olarak nitelendiren Bedii Faik, İran Devrimi'ne başka bir açıdan bakmakta ve Şah'ın yok oluşunu beraberinde getiren unsurun İran'daki Azeri Türklerinin baskıya uğraması olduğunu belirtmektedir (Bedii Faik, “Rasputin...”, 4 Şubat 1979).

Sonuç

Hürriyet Gazetesi'nin İran'la ilgili yayınladığı haberlerde; devrimin en ateşli günlerinde Şah Rıza Pehlevi ve ailesiyle ilgili haberlerin yoğun bir biçimde yayımlandığı, bunlara Şah ve Farah Diba ile yapılan söyleşilerin de eklendiğini görürüz. Şah Rıza Pehlevi gazete tarafından sıklıkla eski Başbakan Adnan Menderes'in Yassıada'daki durumuyla özdeşleştirilmektedir.

İran Devrimi esnasında “mustazaf - müstekbir” ayrımını kullanan ve Velayet-i Fakih kuramını getiren sürgündeki Ayetullah Humeyni daha sonraları devrimin lideri konumuna yükselecekse de, devrim sırasında İran'ın akıbeti konusunda rivayet muhtelifi. Türk basınına temsilen incelediğimiz Hürriyet Gazetesi de gündemi yorumlarken Şah'ın mutlaka gideceğini, ancak yerine gelecek olan yönetimin ne olacağının Türkiye açısından çok önemli olduğunu belirtmektedir.

Hürriyet Gazetesi'nin İran Devrimi'ne ve genel olarak İran'a bakışında Şah ve ailesini hala bir “magazin figürü” olarak gördüğünü ve amacının bu figürün düşüş hikâyesini tüm ayrıntılarıyla anlatmak olduğunu görürüz.

Laik ve demokratik esaslara dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen yanı başındaki komşusunun akıbetini de merakla aktaran Hürriyet, İran'ın bölünmesi neticesinde ülkedeki Türk kökenli yurttaşların durumuyla ilgili de haber yapmaktadır. Gazetenin önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de, olası bir bölünme halinde İran Kürdistan eyaletinin akıbetidir.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand, (2002). *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, (Çev. Mehmet Toprak), İstanbul: Metis Yayınları.

Abrahamian, Ervand, (2008). *Modern İran Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arı, Tayyar (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arjomand, Said A., (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York: Oxford University Press.

Bakhash, Shaul, (1989). “*The Islamic Republic of Iran: 1979-1989*”, *The Wilson Quarterly*, 13:4, 54-62.

Bar-Joseph, Uri, (2013). “*Forecasting a Hurricane: Israeli and American*

Estimations of the Khomeini Revolution”, *The Journal of Strategic Studies*, 1-25.

Bartet, Leyla, (1980), “*Islamismo y revolucion: el caso del Iran*”, *Nueva Sociedad*, 49, 134-145.

Calabrese, John, (1998). “*Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship*”, *British Journal of the Middle East Studies*, 25 (1), 75-94.

Clawson, P. ve Rubin M., (2005). *Eternal Iran: Continuity and Chaos*, New York: Palgrave Macmillian,.

Dabashi, Hamid, (2007). *İran: Ketlenmiş Halk*, (Çev. Emine Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.

Daniel, Elton L., (2000). *History of Iran*, Westport: Greenwood Press.

Fekri, Amir A., (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları.

Gartwaite, Gene R., (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.

Jahanpour, Farhang (1984). “*Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party*”, *The World Today*, 40:4, 152-159.

Jalaeipour, Hamidreza (2006). “*Iran’s Islamic Revolution: Achievements and Failures*”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 15:3, 207-215.

Katouzian, Homa, (2011). “*The Revolution for Law: A Chronographic Analysis of the Constitutional Revolution of Iran*”, *Middle Eastern Studies*, 47:5, 757-777.

Katouzian, Homa, (2010). *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, New Haven: Yale University Press.

Marin Guzman, Roberto (2003). “*Iran Contemporenao: De La Monarquia a la Republica Islamica Analisis de Las Luchas Sociales y de la Alternativa Religiosa Shiita Frente al Secularismo*”, *Revista de Humanidades: Tecnológico de Monterrey*, 014, 91-126.

Martin, Vanessa, (2003). *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*, London:I.B. Tauris.

Miyata, Osamu, (1987). “*The Tudeh Military Network during the Oil Nationalization Period*”, *Middle Eastern Studies*, 23:3, 313-328.

Takeyh, Ray, (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of Ayatollahs*, New York: Oxford University Press.

Uyar, Mazlum, (2007). “*The Concept of Sovereignty and the Position of the Ulama in both Constitutions of Iran (1906 and 1979)*”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:11, S:31, 1-30.

Yılmazata, Mehmet, (2014). Alman Arşiv Belgelerine göre Hitler Rejiminin Türkiye’deki Faaliyetleri (1933-1945), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/Mohammad-Mosaddegh.pdf> Erişim Tarihi: 4.10.2016.

Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış

A Brief Review of Enlightenment Thought

Ayşe Usta, Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: austa1621@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Aydınlanma, Bireycilik,
Akılcılık, İnsancılık

Öz

Aydınlanma, din ile ilişkilendirilmiş hurafelerin tesirinden dünyanın arındırılarak, akı ve bireyin kendisini esas alan bir yaklaşım olup özellikle onsekizinci yüzyıldan itibaren Batı toplumlarının düşünce tarzında ve toplumsal yaşam alanında büyük değişmelere neden olmuştur. Bu çalışmada, en geniş anlamıyla hümanist yaklaşımı temel alan ilerlemeci bir düşünme olarak, Avrupa’da doğup tüm dünyaya yayılan “Aydınlanma” konusu irdelenmiştir. İnsanlığın gelişip ilerlemesi için, aklın eleştirel bir yaklaşımla kullanılmasını esas alan Aydınlanma düşüncesi, belli ilkeler ve değerler üzerine temellendirilmiş içselliğiyle, kendine özgü özelliklere sahip bir olgu olarak etkileri günümüze kadar ulaşmış bir süreçtir. Bu kapsamda, Aydınlanma hareketinde öne çıkan düşünürler ile Aydınlanma hareketinde belirginleşen İngiliz, İskoç, Fransız ve Alman aydınlanma yaklaşımları tanıtılmıştır.

Keywords:

Enlightenment,
Individualism,
Rationalism,
Humanism

Abstract

Enlightenment is a thought approach based on the individual’s own self, with the liberation of the world through the influence of the superstitions associated with religion, and has led to major changes in the way of thinking and social life of Western societies, especially since the eighteenth century. In this study, the subject of “Enlightenment”, a progressive thinking based on the humanist approach, which was born in Europe and spread to the whole world, has been examined. The Enlightenment, which is based on the use of the mind with a critical approach to the development and advancement of mankind, is a process that has reached its day-to-day effects as a phenomenon with its own characteristics, based on certain principles and values. In this context, the leading thinkers who stand out in the Enlightenment movement, and the English, Scottish, French and German enlightenment approaches that became evident in the enlightenment movement have been introduced.

Giriş

Kaynağı itibariyle Avrupa'ya ait bir ideoloji olan Aydınlanma, düşünce alanında köklü değişimlere yol açmış ve Avrupa'yı yeni bir döneme taşımıştır (Karabağ, 2015: 32). “Aydınlanma” deyince, onsekizinci yüzyılda gerçekleşen ve sonuçları itibariyle Avrupa'nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak 1688'deki İngiliz Devrimi'yle başlatılıp 1789'daki Fransız Devrimi'yle bitirilen felsefi bir harekete ve daha da önemlisi bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir sürece gönderme yapılmaktadır (Çiğdem, 2015: 13-14). Altun (2011: 69)'a göre, Aydınlanma; yeni bir kimlik kazanan aklın kullanımıyla geçmişe ait inanç, pratik, kurum ve düşünce sistemlerine yöneltilen eleştirinin, bireyciliğin, ilerleme fikrinin ve bilime olan inancın hakim olduğu bir felsefedir (Aktaran: Kaya, 2013: 20). Bu kapsamda, Outram (2007: 17-18) tarafından açıklandığı üzere, Aydınlanma Çağı filozoflarından Mendelssohn'a göre, Aydınlanma; insan aklının kullanımına ilişkin henüz tamamlanmamış ve herkese açık olması gereken bir eğitim sürecinin adıdır, Kant'a göre ise, Aydınlanma; akıl yoluyla ve başkalarının yol göstermesi olmaksızın “insanın kendi neden olduğu olgunlaşmamışlığından kurtulması” demektir.

Descartes'in “Düşünüyorum öyleyse varım” önermesiyle birlikte değer kazanan eleştirel yorum ve düşünce, insana ait tek ve en önemli gücün akıl olduğu düşüncesine dayanan ve bu çerçevede bilgiye ulaşmanın yöntemlerini ortaya koyan aydınlanma felsefesiyle, var olan yaşam biçimini ve kültür yapısını değiştirmiştir (Karabağ, 2015: 32). Aydınlanma felsefesi, aklın üstünlüğünü savunarak onun maddi olmayan, insani sorunlara da çözüm getireceği umudunu pekiştirmiştir (Atiker, 1998:7).

Düşün ve hareketler bağlamında, toplumların tarihsel gelişim sürecinde bir dönüm noktası olan Aydınlanma, insanlığın son üç yüzyıllık yaşamına damgasını vurmuş bir harekettir (Kızılcılık, 2000: 71). Bir idea ve bir süreç olarak Aydınlanma hareketinin amacı; insanları esasta “kötü” ve bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “eski düzen”den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “aklın düzeni”ne sokmak olup aydınlanmanın entelektüel yapısında aklın düzeni, bütün insanlar için önsel olarak iyi addedilen bütün öğeleri kapsadığı için, her türlü felsefi ve toplumsal proje, akıla uygun olmak ve akılla ya da akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundadır (Çiğdem, 2015: 13-14). Horkheimer ve Adorno (2014: 19), tarafından vurgulandığı gibi, en geniş anlamıyla bakıldığında “ilerlemeci bir düşünme” olan aydınlanmanın öteden beri hedefi, “insanları korkudan arındırmak” ve “efendi konumuna getirmek” olmuştur. Çiğdem (2015: 13-14)'in bahsettiği gibi, her ne kadar çeşitli ülkelerde “Aydınlanma” olarak ortaya çıkan entelektüel hareketlerin, ilerleme düşüncesiyle birlikte, tek ortak noktasını bu düşünce teşkil etse de Aydınlanma düşünürlerinin “akıl”, “bilim”, “bilgi”, “din”, “Tanrı”, “tabii hukuk”, “tabiat” ve “despotizm” gibi kavramlar bağlamında, felsefi, toplumsal ve politik olmak üzere birçok konuda birbirinden bariz bir şekilde ayrıldığı görülmektedir.

Bu noktada, bireyi ve onun aklını tahakküm altına alan yöneticilerden, mitlerden, din ve benzeri odaklardan kurtulmanın temel bir nokta olduğunu söyleyen Kant'a göre, “aklını kendin kullanmak üzere yürekliliğini göster” manasına gelen “Sapare Aude”

sözünün Aydınlanma düşüncesinin sloganı haline gelmiş olması, Aydınlanma felsefesinin düşünsel arka planını göstermesi bakımından önemli bir saptamadır (Durdu, 2005: 126). Benzer şekilde, Hegel “Tüm önyargılardan ve batıl itikatlardan kurtulduğumuzda bir soru gündeme geliyor: Şimdi ne olacak? Bu önyargılar ve batıl itikatların yerine Aydınlanma’nın yaydığı gerçek nedir?” diyerek, Aydınlanma olgusunu farklı bir bakış açısıyla ortaya koymuştur (Outram, 2007: 136). Aydınlanma, bir sistem olup Aydınlanmanın rasyonalist ve ampirik çeşitlemeleri bu sistem içinde birbirinden farklı değildir (Horkheimer ve Adorno, 2014: 23). Aydınlanma, ortaya konuluşu itibariyle, bütün Avrupa’yı kapsayan bir entelektüel oluşum olarak, olayların ve nesnelerin olduğundan daha iyi olabileceğine yönelik bir optimizmdir, Aydınlanma, akla ve düşüncenin önceliğine yönelik bir entelektüalizmle; toplumsal ve insani olaylara duyarlılık ve metafizikle ortodoksinin zayıflamasıyla otoriter kurumlara duyulan saygı esasında hemen her yerde benzerlikler taşıyan bir düşünce olup Dilthey’in bahsettiği, “akıl özerkliği”, “entelektüel kültürün dayanışması”, “akıl ilerleyişinin kaçınılmazlığına iman” ve “tinin aristokrasisi” gibi temalardan oluşmuştur (Çiğdem, 2015: 14-15). Bu kapsamda, Gay’a göre, Aydınlanmanın ilk dönemi Voltaire iken, ikinci dönemi ise Diderot ile d’Alembert ve Rousseau dönemi olup geç Aydınlanma, Lessing ve Kant ile sınırlı tutulmuştur (Aktaran: Outram, 2007: 20).

Düşün ve hareketler bağlamında, toplumların tarihsel gelişim sürecinde bir dönüm noktası olan Aydınlanma, insanlığın son üç yüzyıllık yaşamına damgasını vurmuş bir hareket olup Diderot ve d’Alembert tarafından yönetilen “Ansiklopedi” (Encyclopedie), Aydınlanma hareketinin bir çeşit simgesidir (Kızılçelik, 2000: 71). Bu kapsamda, Goldmann (1997: 67)’a göre, Ansiklopedi “Aydınlanma’nın simgesel doğasında özel bir yer tutar” iken, d’Alembert (1996: 29)’e göre ise, Aydınlanma düşüncesinin inşacıları konumundaki “bir yazarlar topluluğunun yapıtıdır” (Aktaran: Kızılçelik, 2000: 71). Öz itibariyle, “Ansiklopedi” ya da “Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü”; tüm bilimleri ve onların temellerini oluşturan ilkelerini, içeriklerini ve özlerini ayrıntılı olarak incelemiş, bilgilerin art arda gelişi ve bir araya getirilmesi anlamına gelen ve insan bilgisinin tüm dallarını içeren bütün bilgilerin genel sistemini açıklamak ve insanlara aktarmak suretiyle, boş inanç ve dar kafalılığı yok etmeyi amaçlamıştır (Kızılçelik, 2000: 72). Bu noktada, Diderot ve d’Alembert (2000: 146)’e göre, Aydınlanma; din ve dinsel kült kaynaklı “boş inanç” ile savaşımdır (Aktaran: Kızılçelik, 2000: 73). Touraine (1994: 25)’e göre, Aydınlanma’da “akıl” başattır ve aydınlanmacıların akla uygunluk taşıyan bir yaşamı tüm insanlığa uygulamak istedikleri göz önüne alındığında, her türlü tasarım akla göre inşa edilmelidir. Bu çerçevede Hampson (1991: 97-101)’a göre, “bir yaşam tarzı” olarak öne çıkan Aydınlanma, “bir zihinsel yaklaşım meselesidir” ve bu yüzden Aydınlanma dönemi, aynı zamanda “Akıl Çağı” olarak da anılmaktadır (Aktaran: Kızılçelik, 2000: 74).

Aydınlanma’nın Düşünsel Temelleri

Eren (2017: 116-117) tarafından bahsedildiği üzere, İngilizce karşılığı “Enlightenment”, Fransızca karşılığı “Lumières” ve Almanca karşılığı “Aufklärung” olan “Aydınlanma”; Rönesans ve Reform hareketleri ile Kartezyen Felsefe temelinde, 15.

yüzyıldan itibaren başlayan gelişmelerin bir parçası olarak, 18. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan bir düşünce akımı olup yaşadıkları zamanın etkisi ve mekanın şekillendirmesi ile farklı pencerelerden bakan Aydınlanmacı düşünürlerle açıklanmaya çalışılan bir süreci ifade etmektedir.

İşler (1999: 49)’in açıkladığı gibi, 16. yüzyılda, ezberci eğitim anlayışına karşı çıkararak gözlem ve uygulamanın gerekliliğini ve önemini vurgulamaya çalışan Rabelais ve Montaigne, yapıtlarında başta eğitim olmak üzere, Ortaçağ’ın bütün kurumlarına karşı dolaylı da olsa eleştirel bir tutum takınmışlardır, 17. yüzyılda ise, usu (akılı) ön plana çıkararak Descartes’in ortaya koyduğu yeni düşünce yaklaşımı “usçuluk” (akılcılık) bütün Avrupa’yı derinden etkilemiş, kıyaslamalarıyla Aristo mantığına alternatif olurken, müspet bilimlerde önemli gelişmeler gerçekleşmiş ve dolayısıyla usa ve usçuluğa bağlı olarak düzyazı büyük bir devinim kazanmış, düşüncenin en iyi ve en doğru düzyazıyla yansıtılabileceği yargısı güçlenmiş ve (özellikle roman harfleri önde gelmek üzere) düzyazı türleri büyük bir gelişme göstermiştir.

Çüçen (2006: 25-26) tarafından açıklandığı üzere, Batı uygarlığında 18. yüzyılda kendini gösteren Aydınlanma dönemi, esasen Orta Çağ’da gelişen düşünce ve inançlardan kopuşun yaşandığı Rönesans dönemindeki düşünsel ve toplumsal değişimlerin üzerinde yükselirken, 15 ve 16. yüzyıllarda Avrupa insanının, Orta Çağ’ın dinsel ve geleneksel değerlerinin kendilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamak için yeterli olmadığını anlaması ve onların yerine yeni değerler oluşturma çabası içine girmesi neticesinde, “her şey insan için olmalıdır” düşüncesi ile başlayan hümanizm anlayışının etkisiyle Orta Çağ’ın Tanrı/din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklaması dile getirilmiş, Tanrı devleti yerine yeryüzü devleti, dinsel bir kozmoloji yerine fiziksel bir kozmoloji, insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni yerine insanın birey/kişi olarak kabul edildiği bir toplum/devlet düzeni öne çıkarılmış, insanın kul ya da ümmet idesiyle değil, ulus devletin bir bireyi olarak kişi olma hakkına sahip olduğu vurgusu yapılmıştır.

Rönesans düşüncesini simgeleyen eğilimler, 17. yüzyılda Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi düşünürlerin büyük felsefe sistemlerinde işlenip olgunlaştıktan sonra, bir kültür felsefesi olan 18. yüzyıl felsefesine taşınarak geniş ölçüde ortaya koyulmuştur (<http://www.academia.edu/10218385>). Birey konumuna yükselen Rönesans insanı; yönetici, soylu ya da din adamı karşısında hak ve özgürlüklerini kullanarak özgür insan olma talebinde bulunmaya başlamış, “doğaya egemen olmak” demenin “doğanın yasalarını bilmek” demek olduğuna işaret ederek bu durumun insanı doğa karşısında özgür yaptığını ve insanın mutluluğunun doğaya egemen olmasıyla ilişkili olduğunu söyleyen Bacon’un öne çıkardığı gibi, insan/kişi olma isteğinin insanın kendisine özgü olanakları sayesinde gerçekleşeceğine inanmış, doğaya hakim olması gerektiği düşüncesi ile yaşadığı evren, dünya ve toplum hakkında bilgi üretme çabası içine girmiş, bilimsel bilgi için klasik yöntemlerin terk edilerek yeni yöntemlerin keşfedilmesi gerektiğini öngörmüştür (Çüçen, 2006: 25-26).

Aydınlanma'nın Genel Özellikleri

Outram (2007: 20)'ın bahsettiği gibi, Gay, Aydınlanma yaklaşımını, insanın kendisiyle ve toplumla olan ilişkisini değiştirmek için, aklın eleştirel kullanımı ile başarılan bir özgürlük ve ilerleme arayışı olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede, Atiker (1998: 13)'e göre, Aydınlanma, duygusal önyargılardan ve geleneksel bilgiden bağımsız özgür düşünceyi temsil ettiğinden, önceden belirlenmiş her tür amaca en kısa yoldan erişmenin tekniğini üreten araçsal usa sınırsız olanaklar tanımıştır.

Aydınlanma düşünürlerine göre, akli normal işleyişinden alıkoyan, onun bütün insan varlıklarında benzer ya da aynı fonksiyonları yerine getirmesini önleyen birtakım faktörler vardır ve bu olumsuz faktörlerin en başında kurumsal ve kültürel çevre gelir, Çünkü Aydınlanma düşünürleri aklın bu bozuluşundan Kiliseyi, devleti, batıl itikatları, bilgisizlik, sefalet ve önyargıyı sorumlu tuttukları için, insanlara boş inançlar aşıl原因, onların ceplerini ve gönüllerini ipotek altına alan, dolayısıyla maneviyatlarından ziyade, hırsları, bencillikleri, bağınazlıkları ve vahşilikleriyle tezahür eden papazlar ve dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi, onların gözünde en zararlı etkiyi meydana getirmiştir, Zira onlara göre, Kilisenin yaptığı bu zararlı etkinin temelinde, aşkın ve doğüstü yapısıyla iman ve vahyi, aklın üzerine çıkartmış olan din ya da Hristiyanlık bulunmaktadır (Cevizci, 2002: 9).

Bierstedt (1990: 18) tarafından açıklandığı üzere, en genel hatlarıyla Aydınlanma'ya dair aşağıda sıralanan dört temel özellikten söz edilebilir: 1) doğüstünün doğalla, tanrısal buyruğun doğa yasasıyla, dinin bilimle ve din adamlarının filozoflarla yer değiştirmesi, 2) bir araç olarak deneyin rehberliğindeki aklın sosyo-ekonomik-siyasal ve kültürel sorunların çözümünde yüceltilmesi, 3) insanların ve toplumların mükemmelleştirilebileceğine ve dolayısıyla insan soyunun gelişmesine duyulan inanç, 4) insan haklarına dair insancıl istemlerin çoğalması (Aktaran: Kızılcılık, 2000: 78). Bu çerçevede, Aydınlanma düşünürlerinin önemsedikleri (savundukları) değerler ve önemsemedikleri (karşıt oldukları) hususlar belirlenebilir. Bununla ilgili olarak, Kızılcılık (2000: 78), Aydınlanma öncülerinin savundukları değerleri ve karşıt oldukları konuları şu şekilde sıralamıştır: *Aydınlanma öncülerinin savundukları*; Akılcılaşıma, Bireyin özerkliği, Doğalcılık, Düşünceyi ifade etme özgürlüğü, Hoşgörü, İlerlemecilik, İnsancılık, Kuşkuculuk, Laiklik, Özel mülkiyet, Pozitif bilim paradigması, Sanatın yüceliği, *Aydınlanma öncülerinin karşıt oldukları*; Bilgisizlik, Boş inançlar, Boşgörü(ş)süzlük, Dar kafalılık, Din eksenli oluşumlar (kilise ve iktidarlar), Hoşgürsüzlük, Metafizik, Mit(os).

Aydınlanma ile birlikte birey, bireyin özerkliği ve bireye değer verme eğilimi (hümanizm) ön plana çıkmıştır (Goldmann, 1997: 34-37, Aktaran: Kızılcılık, 2000: 77). Bu yönüyle, Aydınlanma; Rönesans'tan beri ele alınan, fakat açık ve kesin bir şekilde irdelenmeyen "insan sorunları" üzerinde yoğunlaşmaktadır (Hilav, 2005: 17, Aktaran: Kızılcılık, 2000: 77). Aslında, Aydınlanma'nın "insanlık ideali"ni açıklayan en önemli düşünür Goethe'dir (Goldmann, 1997: 23, Aktaran: Kızılcılık, 2000: 77). Goethe'nin "Faust" adlı eseri, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında kendine özgü modern bir dünya sistemini meydana getiren süreci dramatik bir biçimde dile getirmektedir. Goethe'nin Faust figürü anti-konformist, marjinal bir entelektüel ve kuşkulu bir karakterdir (Berman, 1994: 45-48, Aktaran: Kızılcılık, 2000: 77). Bu karakterdeki birey, Goethe

için “evrenin bizatihi kendisidir” (Pazarkaya, 1999: 12, Aktaran: Kızılcılık, 2000: 77). Böylece, Kızılcılık (2000: 78)’e göre, Faust; eleştirel, entelektüel, (akılcı-deneyci olma bağlamında) modern bir birey tipini ve öz olarak Aydınlanma’nın insanlık anlayışını/idealini yansıtmaktadır.

Aydınlanma Çağı, batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerini oluşturduğu çağdır (Çüçen, 2006: 30). Vardar (1985: 2)’a göre, Aydınlanma Çağı; aklın kılavuzluğunda her şeyin tartışıldığı bir çağ olup bu dönemde deneyimle birlikte dünyayı ve insanlığı tanıma aracı olarak yalnız usa (akıla) güvenilmiş, bilime inanılmış ve bilimsel yöntem her alanda geçerli sayılmış, fizik ve doğa bilimleri ile mekanik bilgisi özel bir önem kazanmış, eleştirici düşünce alabildiğine gelişmiştir. Bu çağda öne çıkan Aydınlanmacı filozoflar sayesinde, bilimsel buluşlar akıla olan güveni arttırırken, “din faktörü” dahil hiçbir konuya dokunulmazlık ve ayrıcalık tanınmamış, hem usun dayanağının hem de aydınlığın kaynağının doğa olduğu öngörülmüştür (Aktaran: İşler, 1999: 49-50). Bu konuya ilişkin olarak Çüçen (2006: 30-32) tarafından açıklandığı gibi, yeni insan ve toplum anlayışının inşası olarak Aydınlanmanın gerçekleşmesi için, Aydınlanmacı düşünürlerin ortaklaşa kabul ettikleri temel ilkeler: Akılcılık, Bilimcilik, Aydınlanmış din, Metafizik reddi, İlerlemecilik, İnsancılık ve Bireycilik olarak öne çıkmaktadır.

Ülkelere Göre Aydınlanma ve Öncü Düşünürleri

On sekizinci yüzyıl Batı felsefesini tanımlamak için kullanılan “Aydınlanma” terimi, tekdüze bir hareket olmayıp “İngiliz Aydınlanması”, “İskoç Aydınlanması”, “Fransız Aydınlanması” ve “Alman Aydınlanması” şeklindeki niteliklemlerle farklı çağrışımlara sahiptir (Başdemir, 2005: 1, Aktaran: Zariç, 2017: 42). Dolayısıyla, Aydınlanma’yı, tüm toplumlar için aynı şekilde yaşanmış bir süreç olarak algılamamak gerekir. Aydınlanma çağı düşünürleri yukarıda da belirtildiği gibi, birbirinden çok farklı argümanları savunmuşlar ve bu durum Aydınlanma düşüncesinde farklı damarların oluşmasına yol açmıştır. Genel anlamda ele alındığında bazı müşterek çıkış noktaları bulunmakla birlikte, temsil edici özelliklerini en açık şekilde Fransız Aydınlanması’nda bulan Kıta Avrupası Aydınlanması ve İskoç Aydınlanması’nın birbirinden farklı argümanlara ve yönelimlere sahip olduğu söylenebilir (Duman, 2006: 119-120, Aktaran: Zariç, 2017: 42).

Bu kapsamda, Arslan (1992: 23-24) tarafından açıklandığı gibi, tarihsel olarak tek bir Aydınlanma’dan bahsetmek mümkün değildir. Buna göre, İngiltere’deki Aydınlanma, Fransa’dakinden farklıdır, Fransa’daki Aydınlanma da Almanya’dakinden farklıdır. Çünkü ulusların özel kültürel ve siyasal şartları, özel dehaları aynı bir hareketi veya kurumu her zaman farklılaştırma sonucunu doğurmuştur. Örneğin, İngiliz Aydınlanması daha çok deneyci bir özellik göstermesine karşılık, Fransız Aydınlanması özü itibarıyla akılcıdır. Bu konuda, Gökberk (1961: 366)’in ifade ettiği gibi, İngiliz Aydınlanması’nın daha çok sakin bir bilimsel araştırma havası içinde gelişmesine karşılık, Fransız Aydınlanması ihtiraslı bir savaş felsefesidir, öyle ki, kışkırtıcıdır, inkarcıdır ve kendisine büyük güveni olduğu için dogmatiktir hatta bağnazdır (Aktaran: Arslan, 1992: 23-24). Arslan (1992: 23-24)’a göre, bundan dolayı bir bakıma Aydınlanma’nın karakteristiği olan bu çizgilerin en kesin gerçekleştirilmesinin (Fransız İhtilaline atfen) Fransa’da olduğundan bahsedilebilir,

fakat zaman bakımından İngiliz Aydınlanması Fransa'dakinden önce gelir ve Fransız Aydınlanması'na hem kaynaklık eder, hem de (Montesquieu ve Voltaire gibi aydınlar dolayısıyla) onu hiç olmazsa başlangıçlarında büyük ölçüde etkiler, Alman Aydınlanması ise, hem zaman hem de önem bakımından (İngiliz Aydınlanması ve Fransız Aydınlanması ile karşılaştırıldığında) her ikisinden de sonra gelir, çünkü 18. yüzyıl Almanya'sı İngiltere ve Fransa'ya göre (siyasal, ekonomik ve kültürel yönleri itibariyle) daha geridedir.

Aydınlanmacı bakış açısının büyük bir kitleye ulaşmasının özünde, sistemli düşünürler olan Aydınlanmacı filozofların/düşünürlerin aynı zamanda büyük yazarlar olmasının önemli rolü olmuştur, çünkü bu özellik onların milli dillerini yazılarında kullanarak düşüncelerinin geniş çevrelere hitap etmesini sağlamıştır (Arslan, 1992: 25). Yaşamı boyunca bağınazlığa karşı savaşmış, hoşgörüyü yaymaya çabalamış ve aklın egemenliğini savunmuş büyük bir filozof olan Voltaire, (şiir, tiyatro, roman ve öykü olmak üzere) neredeyse bütün yazınsal türlerde yapıtlar ortaya koymuş büyük bir yazar olarak ince ve kıvrak zekasıyla yaşamı doğa ötesine tercih etme noktasında yaşamdan yana tavır alan yaklaşımıyla kamuoyunu derinden etkileyen bir eylem-yazın çabasının öncüsü olmuş iken, akıl yoluyla düşünceleri aydınlatmak yerine, duygu yoluyla gönüllere seslenmek isteyen bir filozof olan Rousseau, ateşli ve coşkun bir yazı biçimini yeğlemiş bir yazar olarak bazı yapıtlarında (duyguların ve duyuların bozulmasını topluma anlatma amacıyla) tartışmacı (fakat kavgacı olmayan) bir anlatım tutumu sergilemiştir (İşler, 1999: 50-53).

İngiliz Aydınlanması

İngiliz filozof ve siyaset adamı olan Locke, İngiliz Aydınlanması'nın öncü düşünürlerinden biridir. Locke, temel olarak, onun bilgi anlayışına bağlı metafizik ve bilim anlayışı doğrultusunda tanımladığı aydın insan tipi ve siyaset felsefesi doğrultusunda tanımladığı birey ve devlet anlayışı ile öne çıkmıştır (Çüçen, 2006: 27-28). 1690 yılında yayımlanan "İnsan Anlağı Üzerine Bir Deneme" adlı eserin yazarı ve Aydınlanma'nın ilk döneminin anahtar kişilerinden olan Locke, bilgilerin kaynağının deneyde ve duyumlarda olduğunu, ruhun da bunlara dayanarak düşüncüyü geliştirdiğini ileri süren bu eseriyle Descartes'in doğuştan gelen fikirler kuramını eleştirerek, kendinden sonra gelen Hume, Condillac ve Kant gibi düşünürlerin insan zekası üzerine görüşlerini etkilemiştir (Outram, 2007: 177).

Locke, "tabula rasa" örneklemesiyle, kilisenin öne sürdüğü din öğretisi ile metafizik düşüncelerin ve batıl inançların doğruluğunun bilimsel açıdan gösterilmesinin (deneyle elde edilmesinin) olanaklı olmadığını, insan zihninin/aklının doğuştan boş bir levha gibi içeriksiz olduğunu, her türlü bilginin daha sonra deneyle elde edildiğini ve insanın kendi aklı sayesinde her türlü bilgiyi deneysel bir temelle oluşturabildiğini savunmuş, aklın bilgi edinmesine yardımcı olamayan din ile metafizik ve batıl inançların doğru düşünme için engel teşkil ettiğini ve bundan ötürü dinin, metafiziğin ve her türlü inancın terk edilerek, aklın bağımsız ve özgürce bilgi edinmesi için gerekli olan eğitim, çevre ve kültür olanaklarının hazırlanması gerektiğini öne sürmüştür (Çüçen, 2006: 27-28). Bu noktada, Çüçen (2006: 27-28) tarafından açıklandığı gibi, Locke'un ortaya attığı bu fikir, tüm Aydınlanma düşünürlerince kanıksanmış olup aklın egemenliğinde oluşan

bilim anlayışına göre oluşturulan insan ve toplum anlayışının, genel olarak insanın mutlu ve rahat yaşamasını sağlayacağına inanılmıştır. Outram (2007: 177)'a göre, Locke'un 1689 yılında yayınladığı "Hoşgörü Üzerine Bir Mektup" ve 1695 yılında yayınladığı "The Reasonableness of Christianity" (Hristiyanlığın Aklılığı) adlı yapıtları, onun dini hoşgörünün öncüsü olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Çüçen (2006: 27-28)'in bahsettiği gibi, deneyci geleneği başlatan Locke; din ve metafiziği, bilimsel bilginin önündeki en büyük engel olarak görmüş, bilimsel bilgiyi verecek aydınlanmış aklın ise, ancak o akli kullanma cesaretini gösterecek bireylerin oluşturduğu bir toplum düzeninde yaşama şansı bulduğunu öngörmüş, insanlığı acıdan, sefaletten, hastalıklardan, korkudan, kötülüklerden ve bilgisizlikten kurtaracak bir toplum düzeni için bir siyaset felsefesi önermiştir. Locke'un bu felsefesine göre, bireyin çıkarlarını korumak için var olan devlet, bireyin yaşama hakkını, özgürlüğünü ve mülkiyet hakkını güvence altına alan liberal hukuk devletidir. Toku (2003: 115)'nun açıkladığı gibi, Locke'a göre, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, yeryüzündeki geçerli olan hukuk insanidir ve bu yüzden de yalnızca insanların rızalarıyla oluşturulabilir ve dolayısıyla, halkın rızasına dayanmayan bir hukuka ve otoriteye itaate hiç kimse zorlanamaz (Aktaran: Çüçen, 2006: 28). Bu bağlamda, Çüçen (2006: 28) tarafından bahsedildiği üzere, Locke bu savıyla, aydınlanmış bireyin ancak aydınlanmış bir hukuk devletinde, yani aydınlanmış yöneticilerin ve toplumsal uzlaşımın kurulmuş hukuk düzeninde, gerçek anlamını bulduğunu öngörmüştür, çünkü Locke'a göre Aydınlanma, insanların bireyselleşmesi ve toplumun gelişmesiyle gerçekleştiği için, dinsel devletlerin yerini, aydın insanın oluşması için gerekli tüm kamusal, kurumsal, bilimsel ve eğitimsel yapıyı oluşturmayı kendine görev edinen, akıl devletlerine bırakması gerekmektedir.

İngiliz Aydınlanması'nın önde gelen isimlerinden bir diğeri olan Newton, Aydınlanma hareketinin başat temsilcisi konumundadır (Arslan, 1992: 24). 1687 yılında yayımladığı "Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri" adlı kitabında açıkladığı evrensel çekim (veya yerçekimi) kuramı sebebiyle, modern evrenbiliminin babası olarak addedilen Newton, optik alanında çok önemli araştırmalar yapmış ve özellikle Avrupa'da ampirik (deneysel) ve akılcı araştırmanın sembolü olarak kabul edilmiştir (Outram, 2007: 179). Evreni bilinmez, gizli ve kapalı bir bütün olarak görülmekten kurtaran Newton'un evrensel yerçekimi yasası, evrendeki her maddenin başka bir maddeyi büyüklüklerine ve aralarındaki mesafeye bağlı olarak değişen bir güçle çektiğini ortaya koyarken, sadece maddenin hareketini açıklamakla kalmamış, yeryüzünü evrenin merkezine koyan Ortaçağ görüşünü yıkararak yeni bir evren tasarımı da sunmuştur (Çiğdem, 1997: 61).

İskoç Aydınlanması

"İskoç Aydınlanması" terimi, (Hume, Smith, Ferguson, Reid, Hutcheson, Millar, Stewart ve Robertson gibi) kendi aralarındaki farklılıklar saklı kalmak kaydıyla epistemolojide, moral felsefede, sosyal ve siyasal kuramda belirli teorik amaçları ve varsayımları paylaşan İskoç kökenli düşünürlerin oluşturduğu ve Aydınlanma düşüncesinde önemli bir damarı oluşturan düşünce geleneğini ifade etmektedir (Broadie, 1997: 3-31, Aktaran: Duman, 2006: 139). İskoç Aydınlanmacılarının temel amaçları, bireyden hareket ederek zihnin içeriğini oluşturan düşünce ve inançlar ile insandaki moral/

ahlaki değer yargılarının bilimsel bir açıklamasını sunmak (Hume, 1997: 41, Aktaran: Duman, 2006: 139) ve buradan hareketle, insanlar arası etkileşimin sosyolojik ve tarihsel teorisini oluşturmaktır (Çiğdem, 1997: 72, Aktaran: Duman, 2006: 139). Bu perspektifte, Duman (2006: 139)'a göre, İskoç düşünürler, “insandaki zihni sürecin, epistemoloji ve moral felsefe uyarınca, bilgi edinme ve karar verme/yargıda bulunma sürecinin empirik temellerden hareketle incelenmesi” ve “sosyal teori ve tarih vurgusuyla geliştirdikleri insan doğası anlayışı ile ilişkili olan toplum ve tarih anlayışı” temelinde, iki ana eksen üzerinde düşünce üretirlerken, Aydınlanma kuramı açısından daha çok birinci eksen üzerinde yer alan düşünceler üzerinde durulmuş olup bu düşüncelerin ele alınış biçimi, İskoç Aydınlanması'nın akıl anlayışının temel niteliklerini ve Kıta Avrupası Aydınlanması'ndan farklarını açığa çıkarmıştır. Öyle ki; bilgi kuramı açısından, Locke'un sistematize ettiği duyucu psikolojiye dayanan empirist yaklaşım, İskoç Aydınlanması düşünürleri için de temel başlangıç noktasını oluşturmakla birlikte, akla duyulan güven üzerinde yükselen ve aklın gücüne yönelik eleştiriler etrafında şekillenen bilgi kuramı ve moral felsefe, Kıta Avrupası Aydınlanma düşüncesinden farklı sonuçlara ulaşmıştır.

İskoç düşünürlerinin en önemlilerinden birisi olan Hume (Çiğdem, 1997: 70, Aktaran: Duman, 2006: 141), rasyonalizme yönelik eleştirilerinde Hutcheson'dan etkilenmiş olsa da ondan daha farklı sonuçlara ulaşmıştır (Başdemir, 2005: 37, Aktaran: Duman, 2006: 141). Hutcheson, empirist yöntemi, Tanrı vergisi “ahlaki duyu” kavramını temellendirmek için kullanırken, Hume aynı yöntemi kullanarak farklı sonuçlara ulaşmış ve empirizmi, sadece bilginin kaynağını değil, sınırlarını da açıklamak için kullanarak bütün mantıksal sonuçlarıyla birlikte savunmuştur (Yayla, 2002: 57, Aktaran: Duman, 2006: 141). Bu bağlamda, Hume, “biz yalnızca akıl yürüten varlıklar değiliz, fakat aynı zamanda üzerine akıl yürüttüğümüz nesnelere birisiyiz” önermesiyle, insanı sadece düşünen ya da akıl yürüten değil, aynı zamanda kendisini düşünümünün ve akıl yürütmesinin konusu yapabilen bir varlık olarak tanımlamış ve insanın diğer canlılardan farklı olarak yansıl düşünebildiğini ve bu nedenle de kendisine aynada bakar gibi duygularını, düşüncelerini ve değerlerini kendi düşünümünü tartma/eleştirme konusu yapabildiğine işaret etmiş, insanın bunu yapmaya başladığı andan itibaren ve yapabildiği oranda ahlaklı bir varlık olmaya başladığını vurgulamıştır (Göçmen, 2013: 6). Buna göre, insan deneyimini aşan konularda yapılan spekülasyonların anlamdan yoksun olduğunu ve “olgudan değer hiçbir şekilde türetilmeyeceğini” gösteren Hume, dışsal dünyanın varlığı, benlik ya da ruh, nedensellik, töz, zihin, Tanrı gibi temel kategorileri de empirik bir perspektiften yorumlamaya çalışmış, bütün zihin içeriklerinin ve bütün düşüncelerin duyu izlenimlerinden türetilmekte olduğunu belirterek, hiçbir konuda apriori (önsel) bir akıl yürütülemeyeceğini ileri sürmüştür (Cevizci, 2002: 46-47, Aktaran: Duman, 2006: 141). Hume'a göre; “akıl, maddenin varoluşunu ispatlama konusunda güçsüzdür, maddenin sürekli ve bağımsız varoluşunu hiçbir şekilde kanıtlayamaz” olduğu için, bu kategorilerin her biriyle ilgili açıklamalarında, aklın güçsüzlüğünü ve kesinlik kaynağı olamayacağını ortaya çıkarmaktadır. Hume'un bu yorumuna göre, cismin ya da fiziki nesnelere sürekli ve bağımsız varoluşuyla beslenen inancın kaynağı ne akıl ne de duylardır, sadece imgelemdir/muhayyiledir, öyle ki bilimi mümkün kılan, “doğanın düzenliliği” inancının temelinde yer alan “nedensellik” ve “tümevarım” yaklaşımları da akılcı bir şekilde savunulamaz, zira bu durum dünyanın düzenliliği ya da rasyonalitesinde değil, insanın

ancak imgeleminde temellenebilir. Dolayısıyla, bize zorunlu ilişki gibi görünen olgular (nedensellik), aslında zorunlu ilişkiler değil, sadece bizim edindiğimiz izlenimlerdir ve bunlar dünya ile ilgili nesnel bir olgu değil, insan doğasıyla ilgili psikolojik bir olgudur (Yayla, 2002: 59, Aktaran: Duman, 2006: 141).

İskoç aydınlanmacılarından Aydınlanma'nın en önemli iktisat düşünürü olan Smith, 1748 yılında Hume, sağduyu filozofu Blair ve İspanyol İmparatorluğu tarihçisi Robertson'un bulunduğu bir Aydınlanma grubuna katılmıştır (Outram, 2007: 180). Diğer İskoç düşünürler gibi insanın hareket ve davranışlarında rol oynayan ve kökenlerini insan doğasında bulan itici güçleri sistematik şekilde açıklamayı deneyen Smith'in düşüncesinde de "fayda" ve "duygudaşlık" temel kategorilerdir ve bazı açılardan Hume'dan farklı düşünse de, ahlak ve adalet teorisinin temelinde yer alan "duygudaşlık" üzerindeki vurguyu paylaşmıştır (MacIntyre, 2001: 200, Aktaran: Duman, 2006: 144). Ona göre de insanlar tahayyüli (imaginative) olarak kendilerini diğerlerinin yerine koyup onların duygularını hissederek ahlaki yargıda bulunurlar. Ancak, genel kuralların temelinde olan bütün diğer tecrübeler aklın konusu değil, duygu ve hissedişin konusudur (Campbell, 1997: 528-534, Aktaran: Duman, 2006: 144). Outram (2007: 180)'un açıkladığı gibi, Smith, 1767'den 1776 yılına kadar iş bölümü, para ve ticaret ile alışveriş özgürlüğü konularında kuramlar üretmeye yoğunlaşmış ve onun bu çalışmaları 1776 yılında yayımladığı "Milletlerin Zenginliği" adlı çalışmanın da temelini oluşturmuştur.

Fransız Aydınlanması

"Aydınlanma" (akıl ve insan doğası olmak üzere) iki farklı biçem ve (Voltaire ve Rousseau olmak üzere) iki büyük ismin etrafında şekillenmiş olup Voltaire daha çok insanı karanlığa ve tutsaklığa götüren nedenin bilgisizlik olduğundan yola çıkarak bağınazlığa karşı usu (aklı) savunurken, Voltaire'in usçu (akılcı) biçemine karşı çıkan Rousseau ise, insan doğasına, duylara ve duygulara seslenmeyi yeğlemiştir ve dolayısıyla Fransız Aydınlanmasının bu iki filozof-yazarı, görüş, düşünce ve biçemleriyle yalnızca Fransa'da değil, Avrupa ve Dünya'da özellikle din, eğitim, siyaset ve yazın alanında büyük yankı uyandırmışlardır (İşler, 1999: 48).

Çelik ve diğerleri (2011: 7)'ne göre, Fransız Aydınlanması; toplumsal ve felsefi bir kompozisyonun ürünü olarak, toplumsal ve siyasal dinamikleri harekete geçiren, siyasal, sosyal ve felsefi anlamda birçok yönden radikal sonuçlar doğuran bir olgu olarak kabul edilmektedir. Solomon (1980: 22) tarafından açıklandığı üzere, Fransız Aydınlanması'nı oluşturan esas düşünce, "Aydınlanmanın bütüncül bir din eleştirisi" ve "Aydınlanmanın politik karakteri" odağında yapılan iki yorum nezdinde özetlenebilirken, birinci yorum uyarınca, dine karşı var olan tekil bir tavırdan söz edilememesine rağmen ve Fransız Aydınlanmacıları arasında, dinin kurumsal işleyişinin toplumsal mutsuzluğun ana nedenlerinden birisi olduğunu düşünenler olmakla birlikte, Aydınlanmanın esas amaçlarından birinin bütüncül bir din eleştirisine varmak olduğu üzerinde mutabık kalınmış, ikinci yorum mahiyetinde ise, Aydınlanmanın politik karakteriyle toplumu etkileyen, sosyal ve siyasi hayata yön veren bir içsellikte olduğu hususu ayrıca değerlendirilmiştir (Aktaran: Çiğdem, 2015: 36). Buna göre, Çiğdem (2015: 36-37) tarafından bahsedildiği gibi, her iki yorum da olgusal olarak doğru olmakla birlikte, tam bir Aydınlanma tasvirini

sunmak için yetersizdir, Çünkü 1789 Fransız Devrimi öncesi Fransa'daki politik ve sosyal sisteme yönelik bir tepki olarak açığa çıkan Fransız Aydınlanması, başka bir yoruma göre, sadece ruhban sınıfının ya da aristokratların değil, bütün insanların genel ve ortak amaçlara ulaşabilmesini sağlayan ve herkesin kullanabileceği bir yeti olan aklın gücüne duyulan inancın felsefi ve toplumsal yönden meşrulaştırılmasıdır.

Çiğdem (2015: 38-39) tarafından bahsedildiği üzere, Fransız Aydınlanma düşüncesinin ifade edildiği mekan olan “Ansiklopedi”, otuzbeş cilt olarak ilk kez 1780 yılında yayımlanmış olup Ansiklopedi’de yazarların belirli bir konuda ortak kanaatlerinin bulunmaması, Ansiklopedi’nin örgütlenişinde, sadece entelektüel kaygıları değil, politik ve dinsel baskılar nedeniyle stratejik kaygıları da içermiştir. Buna göre, Voltaire gibi zaman zaman Ansiklopedi’de yer aldığını inkar edenler olduğu gibi, Diderot, d’Alembert ve Helvetius gibi dinsel ve siyasal iktidarı felsefi ve politik olarak tedirgin eden isimlerin yanı sıra, Turgot gibi bir iktisatçı ve Montesquieu gibi önemli bir hukukçu isim de Ansiklopedi’de yer almıştır. Goldmann (1997: 67)’a göre, Ansiklopedi’nin özelliği, “bir bütün olarak, bilginin mümkün olduğu kadar anlaşılır kılınması çabasında” ve “bu bilginin, alfabetik düzenle elde edilebilecek malumatlar toplamının kendisi olduğu düşüncesinde” yatmaktadır (Aktaran: Çiğdem, 2015: 39). Çiğdem (2015: 40-41)’in açıkladığı gibi, Ansiklopedi’yi Aydınlanma’nın temel metni haline getirme uğraşısı veren en önemli isimler Diderot ve d’Alembert olup bu iki düşünür Fransız Aydınlanması’na önemli katkılar sağlamışlardır. Outram (2007: 171)’ın bahsettiği gibi, Diderot, büyük oranda Ansiklopedi’nin eş editörlüğünü yaparken, bir yandan da oyun yazarı, sanat eleştirmeni ve güncel konuları yorumlayan bir kişi olarak ün yapmıştır.

Diderot, belli bir felsefi bütün oluşturma yerine, felsefenin önemli ve işlevsel gördüğü alanlarında büyük bir mücadeleye girişmiş, düşünce çizgisinde kendisine hareket noktası olarak aldığı düşünceleri ve isimleri, bir müddet sonra eleştirel bir perspektifle arkasında bıraktığı için, düşünce hayatını belli bir doğrultuda hareket etmek yerine, dönüşlerle, vazgeçişlerle ve yeni kabullenişlerle belirlemiştir. Bu bağlamda Aydınlanma düşüncesinin bir öncüsü olarak, kuşakdaşları arasında Aydınlanma’ya verdiği önem ve biçtiği paha bakımından emsalsiz bir düşünür olan Diderot, “Düşünceler” adlı eserinde eleştiri nesnesi olarak din ve Tanrı düşüncesini öne çıkarmıştır (Çiğdem, 2015: 40). Bu noktada, Diderot, kişisel bir Tanrı’nın var olduğu inancını reddederken, doğanın ve maddenin enerjiyle dolu olduğuna ve sürekli olarak değiştiğine inanmış ve bu bağlamda determinizmiyle açıkça çelişen bir şekilde laik bir iyilikseverlik ve erdem ahlakını savunmuş, zinaya karşı toplumsal önyargı olarak gördüğü şeyleri ve cinsel baskıyı hicvetmiştir (Outram, 2007: 171). Bu noktada, d’Alembert’in materyalizminden etkilenmiş ve bütün olayların fiziksel temellere indirgenebileceğine inanan Diderot, d’Holbach’la birlikte duyumcu bir perspektif geliştirmiş, ancak giderek bu tutumlarını terk ederek atomist, panteist ve deneysel yaklaşımın üstünlüğünü öne süren eklektik bir tavırla tabiat olaylarının daha iyi kavranabileceğine inanmaya başlamıştır (Çiğdem, 2015: 41).

Öte yandan, Fransız Aydınlanmasının öne çıkan bir düşünürü olarak, akılcılık ve bilimciliğin ve dolayısıyla da ilerlemeciliğin en seçkin temsilcilerinin başında gelen d’Alembert ise, bir sonraki yüzyılın pozitivizmini öncüleyen bir filozof olarak “bilgiyi bir güç olarak” görmüş, “ilerlemenin anahtarının bilim olduğunu” savunmuş ve Diderot

ile Ansiklopedi'nin editörlüğünü yapmıştır (Cevizci, 2002: 140-141). Başka bir deyişle söylemek gerekirse, Ansiklopedi'nin Diderot ile beraber iki mimarından biri olan, akılcılık ve ilerlemecilik ile bilimciliği esas alan pozitivizmin öncül düşünürlerinden biri olarak gösterilen d'Alembert, Aydınlanma'nın doğa bilimleri üzerindeki etkileriyle ilgili eserler vermiştir (Gökberk, 1999: 317, Aktaran: Çelik vd., 2011: 11). Çiğdem (2015: 40-41)'e göre, d'Alembert, bir matematikçi olmasının yanı sıra, Ansiklopedi'ye gerçek hüviyetini kazandıran ve bir önsöz mahiyetindeki 1751 yılında yayımladığı "Discours préliminaire de l'Encyclopédie" (Ansiklopedi'nin Ön Konuşması) ve 1759 yılında yayımladığı "Essais sur les éléments de philosophie" (Felsefe Unsurları Üzerine Makaleler) adlı eserleri ile kamusal filozof kişiliğini ortaya koymuş; Bacon, Newton ve Locke üçlemesinin kazanımlarının görünür dünyanın kavranılması için bir tutamak noktası oluşturduğuna inanmış ve dolayısıyla bilim, deneysel yöntem ve duyuları bilginin elde edilmesinin güvenilir yolları olarak gördüğü için, kurulu dinin ve kurulu dine bağlı olarak gelişen skolastik metafiziğin doğru bilgiye varmak için engeller koyduğunu varsaymıştır. Outram (2007: 170)'ın bahsettiği gibi, Ansiklopedi için 1400 madde yazan d'Alembert, bu yazıları nedeniyle yazar Rousseau ve müzisyen Rameau ile çatışmış ve 1758'de Ansiklopedi'yi Diderot'a devrettikten sonra, müzik ve edebiyat eleştirileri yazmaya başlamıştır.

Fransız Aydınlanması, İngiliz Aydınlanması'nın temel kalkış ilkeleri olan deney, akıl, bilim, laiklik, hukuk, birey, ulus, toplumsal sözleşme ve uzlaşımaya dayalı hukuk kavramlarını geliştirerek Aydınlanma düşüncesini daha geniş halk kitlelerine ulaştırma etkinliğine girmiş ve bu anlamda deist bir Tanrı anlayışı ile insanı, toplumu, devleti ve evreni yeniden açıklama çabasına giren Voltaire öncelikle anımsanacak bir Fransız düşünürü olarak öne çıkmıştır (Çüçen, 2006: 28-30). Büyük bir halk hareketine karşı çıkan ve bilim adamları ile felsefecilerin özgür ortamda faaliyetlerini göstermesi üzerinde duran Voltaire, Newton'un fiziğini ve Locke'nin siyaset felsefesini Fransa düşüncesi içerisine sokma uğraşı verirken, bazen Kralcı olarak da görülmüş, görüşleri genelde İngiliz düşünce geleneğine paralel olarak düşünce hürriyetine geniş izin veren temsili hükümet ile yayın özgürlüğünün Fransa'da yayılması üzerine yoğunlaşmış, İngiliz düşüncelerinden farklı bir yönü olmaması sebebiyle eleştirilmekle birlikte, ön plana çıkan edebi eserleriyle yaşadığı dönem boyunca fikirleri ciddiye alınan ve dinlenen biri olarak Fransız Aydınlanması'nın önemli şahsiyetlerinden biri olarak görülmüştür (Sabine, 1969: 250-251, Aktaran: Çelik vd., 2011: 11). Outram (2007: 180)'a göre, uzun bir hayat sürmesi, çok fazla yazması, kamuoyunu harekete geçirme kapasitesi ve önemli insanlarla olan ilişkileri nedeniyle Aydınlanma'nın başta gelen simalarından olan Voltaire, ifade özgürlüğü ile insan hakları konusundaki düşünceleri ile Aydınlanma hareketinde büyük katkısı olmuştur.

Çüçen (2006: 28-30) tarafından bahsedildiği üzere, Voltaire'in ileri sürdüğü deizme göre, Tanrı vardır ve evreni yaratmıştır fakat evrenin işlerine müdahale etmemektedir. Bu nedenle, insanlar kendi yaşamlarını belirleme, toplum ve devlet düzeni oluşturma ve bilim yapma gibi konularda kendi başlarındadırlar ve özgürdürler. İşte bu noktada devreye akıl girer, çünkü insan akıllı varlık olarak hem toplumu hem de doğayı bilecek ve yönetecek güçtedir. Voltaire tarafından ileri sürülen bu görüşe göre, insan düşünme yetisine ve özgür istence sahip tek canlı olduğu için, insan kendi bilgisizliğini aşabilecek olanağa da sahiptir, çünkü "insan aklının aydınlanması ile birey, toplumun aydınlanması ile de uygarlık ortaya çıkar". Voltaire bu savıyla, tüm kötülüklerin kaynağında, anlama

yetisini kullanmayan ve bilgisizlik içinde yaşayan bireyin olduğunu düşünürken, bireyin bilgi edinmesini sağlayarak aydınlanmasına yardım edilmesi gerektiğini öngörmüştür. Bu amaçla, Ansiklopedi çalışmalarına katılarak büyük halk kitlelerine bilgi ulaştırmaya çalışan Voltaire, ‘Tanrı’ya bağlanan hiçbir kötülük olamaz’ düşüncesini benimsemiş, tüm yaşamı boyunca bireyin ve toplumun aydınlanması için aklın ve bilimin öncülüğünü savunmuştur. İşler (1999: 50-53)’e göre, Voltaire, bütün yapıtlarında temel ilke olarak usu (aklı) benimserken, Tanrı’nın varlığını, toplumsal ve siyasal görüşlerini usun (aklın) yardımıyla kavradığına inanmış, usu dünyayı açıklayıcı ilk ve zorunlu neden olarak görmüş, us (akıl) olmadan toplum düzenini kurmanın olanaksız olduğu kanısına vardığı için, Tanrıya inanmasına karşın (kilise, tören ve din adamı gibi) araçlara inanmamıştır. Öte yandan, Voltaire ne kadar akla yönelmişse (Fransız Aydınlanması’nın diğer önemli düşünürü olan) Rousseau da o kadar duygulara yönelmiş, akılcılığı savunan ve kayıtsız şartsız usun üstünlüğünü kabullenen filozoflara karşı çıkmıştır. Çüçen (2006: 28-30)’in açıkladığı gibi, Rousseau da “toplumsal sözleşme” kavramı temelinde Ansiklopedi çalışmalarına katılmıştır. Rousseau, 1762’de yayımladığı “Du contrat social et la source de l’inégalité des peuples” (Toplum Sözleşmesi ve İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı) adlı eserinde, birey olarak insanın kendi kendine yetemeyeceği düşüncesinden hareketle insanların toplum içinde yaşaması gerekliliğini öne sürmüş ve toplumsal sözleşmeyi Aydınlanma düşüncesinin temelini yerleştirmiştir.

Outram (2007: 203-204)’ın bahsettiği üzere, Rousseau, eşitsizliği toplumun hastalığının en temel bileşeni olarak görmüş ve dolayısıyla eşitsizlikten, yani insanlar arasındaki gereksiz ayrımlardan sakınacak ve bir kimsenin başka bir kimseye bağımlı olmasını önleyecek yeni bir toplum düzeni kurmayı amaçlamış, genel iradeyi hayata geçirmede veya kurumsallaştırmada, önce hukuki, sonra da politik eşitliği teminat altına alacak genel iradeye dayalı bir politik düzeni öngörmüştür. Çüçen (2006: 28-30) tarafından açıklandığı gibi, Rousseau’ya göre, toplum içinde yaşamının bir bedeli vardır, çünkü doğal durumda özgür ve eşit olan insan, toplumsal yaşamda bunları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından, insanların hem toplum halinde hem de özgür yaşamaları için bir düzen gerekmektedir. Bu bağlamda, Rousseau, böyle bir toplum yapısı için gereken şeyin, bir araya gelerek bir düzen içinde yaşamayı kabul edenlerin ortaklaşa oluşturacakları bir sözleşme olduğunu öne sürmüş ve bu sözleşmeyle bireylerin kendilerinin nasıl bir güç tarafından yönetileceklerini belirleyen bir genel istence ulaştıklarını öngörmüştür, Öyle ki Rousseau’nun ileri sürdüğü genel istence olgusu, halkın egemenliği üzerinde yükselen, yasaya dayalı bir cumhuriyet yönetimi biçimi olup halkın yani bireylerin kendi kendilerini yönetmesidir ve çoğunluğun isteği doğrultusunda oluşan bir yönetim anlayışında, akla dayalı yasalı düzen olgusu yer almaktadır.

Alman Aydınlanması

Aydınlanma hareketinin Almanya için başlatıcılarından birisi Mendelsshon olup Aydınlanma Çağı filozofu olarak Alman Aydınlanması açısından öne çıkmıştır (Arslan, 1992: 25. Outram (2007: 178)’a göre, Mendelsshon, ülkesinin kalkınması yolundaki çabalarından dolayı Büyük Friedrich olarak tanımlanan Prusya (Almanya) hükümdarı II. Friedrich tarafından uygulamaya konulan dini hoşgörü ikliminden yararlanarak bir

entelektüel çevre oluşturmuş, dini hoşgörü ve Yahudilere özgürlük konuları hakkında yapılan tartışmalara katılarak kültürel çeşitliliğin ve tek tiplilikten kaçınmanın gerekliliği konusunda ısrarla durmuştur. Mendelsshon, 1784 yılında başlatılan “Aydınlanma’nın tanımı” hakkındaki tartışmalara, farklı etnik ve dini çevrelerden gelen düşünürleri harekete geçirmeyi teşvik eden yaklaşımıyla katkıda bulunmuş ve özellikle estetik üzerine çeşitli yazılar yazmıştır.

Oktay (2017: 692-693) tarafından bahsedildiği gibi, Aristoteles mantığı üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra, sembolik mantığı ilk tasarlayan düşünür olan Leibniz ise, Alman Aydınlanması’nın gelişmesi üzerinde büyük bir etkisi olmuş ve 1666 yılında yayımladığı “De Arte Combinatoria” (Tümleşik Sanat) adlı eserinde sembolizmin insan düşüncelerinin alfabesi olacağını ima ederek, tüm kavram ve düşünceleri matematiksel bir düzene göre her ulusun anlayabileceği bir karakteristik plan halinde sunmaya çalışmış ve böylece evrensel mantık fikri ve sembolü mantık düşüncesi ile yeni mantığın önünü açmıştır.

Başdemir (2005: 2)’e göre, on sekizinci yüzyılda klasik idealizmi devam ettiren Alman Aydınlanması’nın önderi kabul edilen Wolff ve Aydınlanma’nın son filozofu kabul edilen Kant gibi düşünürler, dinin ve geleneğin otoritesini eleştirmişler, ancak dine karşı Fransızlardan daha ılımlı bir tavır sergilemişlerdir (Aktaran: Zariç, 2017: 43). Çiğdem (2015: 79-81) tarafından bahsedildiği üzere, (toplumsal sınıf olarak burjuvazinin, medyanın, locaların ve salonların ürünü olarak ortaya çıkan Fransız Aydınlanması’nın aksine, üniversitede gelişen ve orada kendisini geliştiren bir akım olan) Alman Aydınlanması, ilkeleriyle Aydınlanma’nın kurumsallaşmasını sağlayan Fransız Aydınlanması’yla büyük özdeşlikler ihtiva etmekle birlikte, özellikle “Kantçı bilgi teorisi ve etik” yönüyle Aydınlanma’nın sınırlanmasını temsil ederken, “Sturm and Drang (Fırtına ve Coşku), Romantizm ve Alman İdealizmi, Alman idealist tarih felsefesi” yönüyle de Aydınlanma projesinin aşılmasını temsil etmektedir.

Alman Aydınlanması’nın önemli temsilcilerinden birisi olan Kant, akılcı ve deneyci görüşlerin tek başlarına insanı bilimsel bilgiye ulaştıramayacağı düşüncesiyle, öncelikle insan aklının bilme koşullarını, daha doğrusu neyi bilip neyi bilemeyeceğini araştırmıştır (Çüçen, 2006: 27-30). Bu bağlamda, Outram (2007: 175-176)’a göre, Kant, akıl veya ruhun özerk veya duyuların izlenimlerinden bağımsız olup olamayacağını sorgulamıştır. Çüçen (2006: 27-30)’in belirttiği gibi, Newton’un fiziğine felsefi bilgi temelleri oluşturarak modern bilim ile felsefe arasındaki birlikteliği kurmak ve bu görevi de akla vermek olan Kant’ın diğer bir amacı da aydınlanmış ya da aydınlanacak birey için bir ahlak öğretisi oluşturmaktır, çünkü Kant’a göre, insan akli ile nasıl bilim ve doğa yasalarını ortaya koyuyorsa, yine aynı akıl ile insan kendi bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyecek ve ahlak yasalarını da ortaya koyabilecektir, dolayısıyla, bu kalkış noktasından yola çıkarak ahlak kuramları geliştiren Kant, 1788 yılında yayımladığı “The Critique of Practical Reason” (Pratik Aklın Eleştirisi) adlı kitabını yazmış ve insan aklının evrensel ahlak yasaları koyabilme ilkelerini, olanaklarını ve ölçütlerini araştırmış, insan aklının evreni kavrayabileceğini ve daha mutlu ve özgür yaşayabileceği bir toplum düzenini oluşturabileceğini savunmuştur.

Sonuç

Ortaçağ karanlığına bir tepki ve kilise egemenliğine bir başkaldırı niteliğinde, bireyin kendini keşfetmesi ve aklının farkına varması olarak ortaya çıkan (Çınar, 2017: 8), entelektüel bir hareket olan Aydınlanma; 1688 İngiliz Devrimiyle başlayıp 1789 Fransız Devrimiyle doruk noktasına erişen, Batı'nın hayatında, ticaret ve sanayileşme yoluyla ve burjuvazinin veya bir orta sınıfın zuhuruyla birlikte gerçekleşen büyük dönüşümün ya da sürecin kültürel ifadesidir (Cevizci, 2002: 9). Başka bir deyişle, genel yaygın görüşe göre, Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle Avrupa insanının bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla oluşturma çabası olarak, 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan büyük bir düşün ve yazın hareketi olan Aydınlanma; felsefi olarak insan, toplum ve doğa konusuna, ekonomik olarak İngiliz Sanayi Devrimi'ne ve siyasal olarak Fransız Devrimi'ne dayanan bir düşünce sistemi olup Batı uygarlığının düşünsel ve kültürel yönden tarihsel gelişimi ve değişimi sonucunda Aydınlanmacı filozoflar eşliğinde işlenerek pekiştirilen önemli bir olgudur. Bu perspektifte, 18. yüzyılda bilim, felsefe, sanat ve toplumsal hayat alanlarında pratik ve kuramsal gelişmeleri içeren Aydınlanma hareketi, tarihsel arka planına bakıldığında, ilk önce 1688'de İngiliz Devrimi'yle İngiltere'de başlamış bir toplumsal değişim iken, daha sonra 1789'da Fransız İhtilali'yle Fransa'da özgürlük hareketi olarak devam etmiş, 1781'de Kant'ın Eleştirel Yaklaşımı'yla Almanya'da felsefi temellerini oluşturarak tüm dünyayı etkileyen bir modernleşme veya batılılaşma hareketine dönüşmüştür. Bu noktada, Aydınlanma ile ilişkilendirilen modernleşme, Berman (2016: 28)'a göre, bilimde gerçekleşen keşiflerle evrene dair görüşlerin ve algıların değişmesine neden olan, bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni yaşam tarzları yaratan, hayatın akışını hızlandıran, dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları bir araya getiren ve birbirlerine bağlayan süreçlere istinaden, sürekli bir oluş halinde insanlığın gelişimini etkileyen bir çabadır.

On sekizinci yüzyılda birbiri ardınca gelen Aydınlanmacı düşünürler sebebiyle aynı veya benzer temaların sürekliliğine istinaden Aydınlanma Çağı olarak da adlandırılan bu dönemde, Ortaçağ'da gelişen düşünce ve inançlardan kopuşun yaşandığı Rönesans dönemindeki düşünsel ve toplumsal değişimlerin üzerine inşa edilen hümanizm temelinde, Tanrısal haklar yerine doğal haklar kavramı esas alınmıştır. Çüçen (2006: 25-26) tarafından açıklandığı gibi, Ortaçağ'ın dinsel ve geleneksel değerlerinin kendilerini geliştirmek ve daha iyi yaşamak için yeterli olmadığını anlayan ve onların yerine yeni değerler oluşturma çabası içine giren Avrupa insanı, "her şey insan için olmalıdır" düşüncesiyle başlayan hümanizm anlayışı uyarınca, Ortaçağ'ın Tanrı/din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine, insan merkezli bir evren, toplum ve birey açıklamasını dile getirmiş, insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni yerine, insanın birey/kişi olarak kabul edildiği bir toplum/devlet düzenini öne sürmüştür ve insanın her şeyden önce kendi aklını kullanma cesaretini gösteren bir özellikle donatılması gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Çiğdem (1993: 11)'in bahsettiği gibi, Aydınlanma'nın temel ereği, insanlığı "kötü" ve "köleleştirici" mit, mitos, inanç ve önyargıların dominant olduğu düzenden kurtarıp "iyi" ve "özgürleştirici" aklın düzenine sokmak olmuştur (Aktaran: Kızılçelik, 2000: 74). Cevizci (2002: 9)'ye göre, kapitalizmin doğduğu ve geliştiği ilk ülke olan İngiltere'de başlayan, Fransa'da güç kazanan, feodal koşulları nedeniyle en

geç Almanya'ya erişen ve nihayet yirminci yüzyılda da birçok ülkenin modernleşme projelerinde ifadesini bulan bir entelektüel hareket olan Aydınlanma, her şeyden önce mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının yegane rehberinin, gelenek ya da din değil, kendisi dışında başka hiçbir kaynaktan yardım görmeyen akıl olduğunu varsaymıştır. Çüçen (2006: 25-26)'in açıkladığı gibi, öncü Aydınlanmacılara göre, doğanın bilgisini edinerek onu kontrol altına almak ve değiştirmek, insanın daha iyi ve mutlu yaşaması için gerekli bir eylem olduğundan, Aydınlanma ile önyargılardan, skolastik akıl yürütmelerden kurtularak bilimsel bilgiyi verecek deneysel yöntemi benimseyen insanın yetiştirilmesi temasına odaklanıldığından, Rönesansla başlayan özgür, bağımsız, aklı ve deneyi bilgi için referans alan insan(lar)ı oluşturma çabası, meyvelerini Aydınlanma Çağı'nda vermiştir.

Kaynakça

- Arslan, A., (1992). “Aydınlanma”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 23-32.
- Atiker, E., (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Berman, M., (2016). “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor” Ümit Altuğ ve Bülent Peker (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A., (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Çelik, F., Fidan, S. ve Şahin, K., (2011). “Aydınlanma'nın Fransız Düşüncesi İçinde “Katı Liberal Değerler” Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedistlerin Yeri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2011(23), s. 1-19.
- Çınar, Y., (2017). “Uluslararası İlişkilerde Aydınlanma Faktörü”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017(1), s. 1-28.
- Çiğdem, A., (2015). *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çüçen, A. K., (2006). “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006(125), s. 25-34.
- Duman, F., (2006). “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2006(61)1, s. 117-150.
- Durdu, Z., (2005). “Aydınlanmanın Diyalektiği: Eleştirel Kuramın Aydınlanma Eleştirisi”, *Liberal Düşünce*, 2005(10)37, s. 125-136.
- Eren, L. G., (2017). “Mitlerin Kendini Yeniden Üretimi: Aydınlanma Felsefesinden Aydınlanma Projesine”, *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017(1)1, s. 115-129.
- Göçmen, D., (2013). “Aydınlanmacılığın Tarihsel Anlamı ve Güncel Mirası Üzerine”, <https://dogangocmen.wordpress.com/2013/11/23/aydinlanmaciligin-tarihsel-anlami-ve-guncel-mirasi-uzerine/>. Erişim Tarihi: 21.12.2018.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W., (2014). “Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi

Fragmanlar”, Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

http://www.academia.edu/10218385/Aydınlanma_Çağı_ve_Felsefesi, Erişim Tarihi: 22.03.2018

İşler, E., (1999). “*Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış*”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, s. 48-54.

Karabağ, İ., (2015). “*Aydınlanma İdeolojisinin Dile Yansımaları: J. C. Gottsched ve J. C. Adelung'un Dil Üzerine Düşünceleri*”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015(15), s. 31-47.

Kaya, M., (2013). *Modernleşme Sürecinde Aşiretlerin Dönüşümü: Şanlıurfa Aile ve Aşiret Dernekleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.

Kızılcıkelik, S., (2000). *Frankfurt Okulu: Eleştirel Teori*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Oktay, M., (2017). “*Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi teorisi ve Mantık. (Kitap Tanıtımı: Kutsi Kahveci (2012), Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi teorisi ve Mantık, Ankara, Berikan Yayınevi)*”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), s. 692-694.

Outram, D., (2007). “*Aydınlanma*”, Sevda Çalışkan ve Hamit Çalışkan (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.

Zariç, S., (2017). “*Tarihsel Kökeninden Ülkelere Göre Türlerine Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017(3)28, s. 33-54.

Ankara'daki Özel Hastanelerin Kurumsal İnternet Sayfalarında Yer Alan Haberlere Yönelik Bir İnceleme

An Analysis on the News in Corporate Web-pages of Private Hospitals in Ankara

Elif Eşiyok, Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi, E-posta: elif.esiyok@atilim.edu.tr
Alper Güzel, Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu,
E-posta: alper_guzel@hotmail.com

Anahtar Kelimeler:

Özel Hastane, Sağlık Haberleri, İletişim, İnternet, Yeni Medya

Öz

İnternet ve bilgi teknolojilerinde son yıllarda yaşanan hızlı gelişmeler ile birlikte sağlık sektöründe yaşanan rekabet, özel hastanelerin paydaşlarına ulaşması ve onlarla iletişim kurabilmesi için alternatif kanallara yönelmelerini sağlamıştır. Bu nedenle kendi kurumsal internet sayfaları üzerinden farklı hizmetler sunan hastaneler, aynı zamanda bu sayfalarda bir takım haberlere de yer vermeye başlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin başkenti olan Ankara'da hizmet sunan 21 özel hastanın kurumsal internet sayfasında yer alan haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizi için beş farklı kategori belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, genellikle haberlerde hastanede çalışan hekimlerin tanıtımlarına yer verildiği, Check-up hizmetleri ve bunu takiben göz hastalıkları, kadın hastalıkları ve doğum ve estetik plastik cerrahi branşları ile ilgili haberlerin yayınlandığı görülmüştür. Hastanelerin tüketici istek ve beklentilerini anlayarak kurumsal internet sayfalarını bu doğrultuda geliştirmeleri önerilmektedir.

Keywords:

Private Hospital, Health News, Communication, İnternet, New Media

Abstract

The recent developments on the internet and information technologies, along with the rapid developments in the health sector, have allowed private hospitals to reach out to their stakeholders through using alternative channels. For this reason, hospitals which try to offer various services through their corporate web pages, have also started to publish news on these pages. This study aims to analyze the corporate web pages of 21 private hospitals in Turkey's capital city, Ankara. The news in the corporate web pages of private hospitals is analyzed by using content analysis, and five different analyzing categories are decided. According to the results acquired, typically, the news consists of the hospital's own physicians. Much of the news is about Check-up services, ophthalmology, gynecology and obstetrics, and aesthetic plastic surgery branches which are the most popular medical fields. It is suggested that hospitals should understand the needs and expectations of their stakeholders and enhance their corporate web pages in this direction.

Giriş

İnternet farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler tarafından, hedef kitleleri ile iletişim kurmaları için sıklıkla kullanılan bir araçtır. Günümüzde internet ve mobil teknolojiler günlük yaşamımız içerisinde oldukça geniş ve önemli bir yere sahiptir. Geleneksel yöntemlerden farklı olarak internet, alışveriş, fatura ödeme, rezervasyon yapma, bilgi arama, sosyalleşme ve daha birçok işlemi mekan ve zamandan bağımsız olarak gerçekleştirmeye olanak sağlamaktadır. İnternet sınırsız bir bilgi akışı sağlayan ve milyonlarca kullanıcıyı birbirine bağlayan küresel bir iletişim ağıdır. “We are Social” ve “Hootsuite” tarafından yayınlanan “Digital in 2017: Global Overview” raporuna göre dünya nüfusunun yarısından fazlası internet kullanmaktadır. Aynı rapora göre, dünya nüfusunun %37’si aktif sosyal medya kullanıcısıdır ve bu kullanıcıların %91,4’ü sosyal medya kanallarına mobil cihazlar üzerinden bağlanmaktadır (Kemp, 2017). Türkiye İstatistik Kurumu, Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre, 2017 yılında internet kullanan bireylerin oranı %66,8 iken her on hanenin sekizinde internet erişimi olduğu belirlenmiştir (TUİK, 2017). Bireysel kullanıcıların internet kullanımının bu kadar yüksek olması, farklı sektörlerde faaliyet gösteren birçok işletmenin de dikkatini çekerek işletmelerin interneti daha sık kullanmasını tetiklemiştir. Sağlık sektörü ve dolayısıyla özel ve kamu hastaneleri de günümüzde interneti aktif olarak kullanmaya başlamıştır.

Halk için geleneksel medya genellikle tıbbi gelişmeler ile ilgili bilgi alınan ilk kaynaktır. Son yıllarda ise geleneksel medyadan dijital medyaya doğru bir geçişin görüldüğü söylenebilir. İnternet oldukça büyük bir bilgi kaynağı olarak hastaların çeşitli sağlık bilgisine kolaylıkla erişmesine olanak sağlamaktadır (Kim & Chang, 2007: 790). Günümüzde internet ve bilgi teknolojileri sayesinde insanlar sağlıkları ile ilgili kararları daha bilinçli alabilmek için ihtiyaç duydukları sağlık bilgisini çevrimiçi bulabilmekte (Meppelink, van Weert, Brosius, & Smit, 2017: 2012) ve daha fazla hasta internet üzerinde sağlıkla ilgili konular üzerinde bilgi arayışına girmektedir (Huerta, Walker, & Ford, 2016). Bireylerin hastalık ve tıbbi problemler, tedaviler ve prosedürler, hekim veya hastaneler ile ilgili gerçekleştirmiş olduğu aramalar ile beraber sağlık ve sağlık hizmetleri insanların çevrimiçi içerik tüketiminin önemli bir parçası haline gelmiştir. İnternet, sağlık bilgisi arayanlar için bilimsel bir alan sunmuş, sağlık bilgisi arayıcılarının ihtiyaç duydukları bilgiye erişimi açısından tercih edilir olmuş ve günümüzde hastalar ile onların aileleri için değerli bir sağlık bilgisi kaynağı haline gelmiştir (Salarvand, Samadbeik, Tarrahi, & Salarvand, 2016). Web siteleri, çevrimiçi araçlar, akıllı telefonlar ve tabletler sağlık bilgisini daha önce hiç olmadığı kadar erişilebilir kılmaktadır (Sundar, Bellur, & Jia, 2012). Pew Research Center tarafından Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre son on iki ay içerisinde internet kullanıcılarının %72’si internet üzerinden sağlık bilgisi aradığını ifade etmiştir. Bu aramalar genellikle ciddi sağlık sorunları, genel sağlık bilgisi ve küçük sağlık problemleri ile ilgili olarak gerçekleşmiştir (Fox & Duggan, 2013).

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada, Ankara ili içerisinde faaliyet gösteren özel hastanelerin kendi kurumsal internet sayfalarında yer alan haberlerin tıbbi birimlere göre dağılımları, haberlerin içerikleri ve internet sayfası içerisinde görüldüğü yer içerik analizi

yöntemi ile incelenmiştir.

Hastaneler için Haber Aracı Olarak Kurumsal İnternet Sayfaları

Geleneksel olarak hastaneler gazete, radyo ve televizyon gibi birçok medyayı hastalar, doktorlar, bağışçılar ve diğer destek grupları ile iletişim kurabilmek için kullanmaktadır. Günümüzde ise internet hastanelere paydaşları ile iletişim kurmak ve ilişkilerini geliştirebilmek için oldukça geniş bir alan sunmaktadır (Gruca & Wakefield, 2004: 1021). Sağlık bilgisi arayan bireyler gibi doktorlar, hastaneler, sigorta şirketleri ve diğer sağlık kuruluşları da sağlık hizmetlerinde yenilikleri takip etmek ve kendini geliştirmek, meslektaşları ile bağlantı kurmak, hastalarla iletişime geçmek, araştırmalarını yürütmek ve ulusal veya uluslararası işbirlikleri için interneti kullanmaktadır (Uğurluoğlu, 2009: 88).

McMullan (2006)'a göre internet üzerinde hastalar tarafından sağlıkla ilgili yapılan aramaların büyük çoğunluğu aramayı yapan kişinin kendi özel sağlık durumu ile ilgilidir. Bu aramalar, sağlık hizmeti sunucusuna başvurmadan önce, profesyonel yardıma ihtiyaç duyup duymadıklarına karar vermek ve/veya bağımsız olarak kendi sağlık durumlarını yönetebilmek için bilgi aramak şeklinde gerçekleşmektedir. Sağlık hizmeti sunucusu ile gerçekleşen görüşmeden sonra yapılan çevrimiçi aramalar ise tatmini sağlamak için ya da sağlık profesyoneli tarafından yeterli bilgi sağlanmamasından dolayı gerçekleşmektedir. Pew Research Center araştırmasına göre internet üzerinden bilgi arayan kullanıcıların %39'u kendi sağlık durumları ile ilgili olarak bu aramayı yaptıklarını belirtmişlerdir. Diğer %39 ise bir başkasının sağlık durumu ile ilgili olarak internet üzerinde arama yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca, internet üzerinden bilgi arayan kullanıcıların %26'sı başkalarının sağlıkla ilgili veya tıbbi konulardaki deneyimlerini gözlemlemek, %16'sı da aynı ya da benzer sağlık sorunlarını yaşayan kişileri bulabilmek için çevrimiçi arama yaptıklarını söylemişlerdir. Sağlık hizmetleri veya sağlık hizmeti sunucuları ile ilgili çevrimiçi yorum yapanların oranının ise %3- %4 olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler göstermektedir ki; artık internet, kişilerin kendisi veya bir başkası ile ilgili sağlık bilgilerini aramak için kullandığı en önemli ve yaygın ortamların/medyanın başında gelmektedir.

Hastaların sağlıkla ilgili konularda gerçekleştirdiği bilgi arayışı sağlık kuruluşlarına hastaları eğitmek ve tutmak/bağılılık sağlamak için yenilikçi platformlar yaratmalarına olanak sağlamaktadır (Huerta, Walker, & Ford, 2016). Bu doğrultuda, internetin yaygın kullanımı ve sağladığı faydalar, hastaneleri de bu teknolojileri kullanmaya yönlendirmiş ve kendi web sitelerini oluşturarak çevrimiçi bilgi sunmalarına ve tüketiciler ile karşılıklı iletişim kurabilmelerine imkân sağlamıştır (Salarvand vd., 2016). Günümüzde sağlık kuruluşları interneti bilgi yaymanın ve tüketiciler ve diğer paydaşlar ile iletişim kurmanın temel kaynağı olarak görmektedir. Ayrıca, web kaynaklarının hastalar tarafından bilgi, araştırma ve iletişim için kullanılması hastane web sitelerinin bir endüstri standardı haline gelmesine yol açmıştır (Gallant, Irizarry, Boone, & Ruiz-Gordon, 2010).

Web sitesi, bir işletmenin mal ve hizmetleri ile ilgili olarak internet üzerinde tüketicileri bilgilendirmesi, onları ikna etmesi ve ürünlerini onlara hatırlatması açısından en temel araçların başında gelmektedir (Sicilia, Ruiz, & Munuera, 2005). Sağlık

kuruluşları, kendi web sitelerinde kullanıcıların dikkatini kendilerine çekerek sundukları hizmetler ve bu hizmetlere nasıl erişilebileceği ile ilgili geniş bilgi sağlar. Hastalar ise müşteri gibi hareket ederek daha ilgi çekici hastanelere yönelmeye karar verebilirler. Bu doğrultuda iyi yapılandırılmış bir web sitesi, hasta güvenini kazanabilmek için en etkili yol olabilir (Maifredi, ve diğerleri, 2010). Ayrıca bu web siteleri hastane ve sunduğu hizmetler ile ilgili geniş bilgi sunarak, kullanıcıların da sağlık, hastalık veya tedaviler ile ilgili bilgi sahibi olmalarına katkı sağlar (Salarvand vd., 2016). Web siteleri, sağlık hizmeti alıcısının sağlık hizmetinin her aşamasında kalite anlayışı doğrultusunda güvenle hizmet alabileceği inancının yaratılmasında hastanenin tanıtım araçları içinde oldukça önemlidir (Yurdakul & Öksüz, 2007: 120).

Web sitelerinin sadece yapısı ve tasarımı değil aynı zamanda web sitesi üzerinden iletilen mesajlar da oldukça önemlidir. Web siteleri, önemli sağlık mesajlarını iletme, hastaların eğitimi, koruyucu görüntüleme, intihar önleme veya sigara bırakma gibi farkındalık artırma çalışmalarında da önemli bir role sahiptir (Wilson, Bonevski, Jones, & Henry: 2009). Bu doğrultuda, iyi tasarlanmış, doğru zamanda ve koşullarda iletilmiş bir mesaj, bireylerin serbest iradesini kullanarak seçim ve tercihlerini istenilen yönde gerçekleştirmelerini sağlar ve onları bu yönde ikna eder. Artık müşteri interaktiftir, hedefe kilitlenmiştir ve erişim hızı yüksektir. Bu ortamda artık hedef kitle, mesajın peşinden gelmektedir. Web sitelerinde mesaj içeriklerinin düzenlenmesi konusunda; kurumun kendisini vizyonu ve misyonu ile tanımlayacak temel mesajının saptanması, bu mesajı en iyi tanımlayacak metnin, görüntü ve ses bileşenlerinin tespit edilmesi, temel mesajı destekleyecek diğer bilgilerin sağlanması, destekleyici bilgilerin diğer gruplara nasıl aktarılacağına belirlenmesi, her bir grubu tanımlayacak simgelerin ve başlıkların saptanması, içeriklerin anlaşılır olması özen gösterilmesi gereken temel özellikler olarak sıralanmaktadır (Yurdakul & Öksüz, 2007: 119).

Kullanıcıların sunulan sağlık bilgisinden nasıl etkilendiğini anlamak, üç iletişim teorisi ile mümkün olmaktadır. Gündem oluşturma; sağlık haberlerinin kullanıcıların sağlık konuları ile ilişkili düşüncelerini etkileyerek sağlık gündemlerini oluşturduğunu öne sürer. Ekme; kullanıcıların sağlık konularının özünü anlamalarını şekillendirmeye yardımcı olur. Sosyal öğrenme; sağlıklı veya sağlıksız davranışların öğrenilmesi sağlık haberlerinin içeriği ve kapsamı ile kolaylaştırılır (Wang & Gantz, 2007). Fakat internet üzerindeki sağlık bilgisi, kimi zaman halk sağlığı açısından hem bir tehdit hem de bir avantaj olarak ele alınmalıdır. Hastalar internet aracılığı ile hastalıklar ve tedaviler ile ilgili bilgiye doğrudan ulaşabilmektedir. Ayrıca, çoğu zaman hastalar sağlık profesyonellerini süreç dışında bırakarak ilaç, genetik testler veya tıbbi cihazlar gibi sağlık hizmetlerini çevrimiçi olarak satın alırlar ve bu da birçok riski beraberinde getirir. Buna ek olarak, gizlilik ve mahremiyet, bilginin doğruluğu ve güvenlik algısı internette sağlık bilgisi arayışının diğer riskleri olarak görülmektedir. Diğer tarafta ise sağlık kuruluşlarının kullandığı bu tür yenilikçi iletişim araçları, kullanıcılar ve sağlık kuruluşları arasında olağanüstü bir iletişimin kurulmasına imkân sağlamıştır (Maifredi, ve diğerleri, 2010).

Yöntem

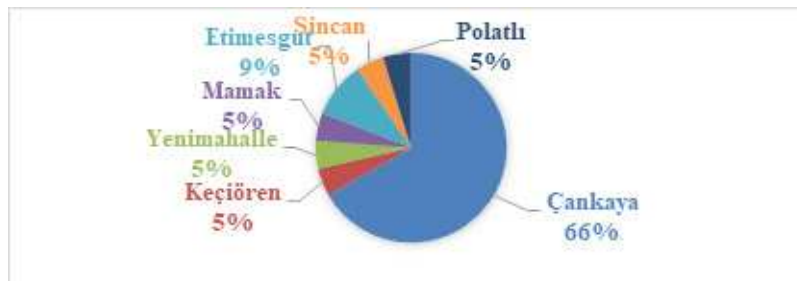
Bu çalışmanın amacı Ankara ilindeki özel hastanelerin kurumsal web sayfalarında yer alan haberler kısmında yayınlanan haberlerin konularına, hastanelerin bulunduğu ilçelere ve haberde yer alan tıbbi branşlara göre dağılımlarının incelenmesidir. Ankara'da faaliyet gösteren toplam 32 özel hastane bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Kadın Hastalıkları ve Doğum, Psikiyatri, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon, Göğüs Hastalıkları ve Göz Hastaneleri gibi özel dal hastaneleri sonuçların dağılımını etkilememesi açısından araştırmaya dâhil edilmemiştir. Buna ek olarak, bazı özel zincir hastanelerin Ankara'da faaliyet gösteren şubelerinin illere özel internet sayfası bulunmamasından dolayı, bu zincir hastaneler de araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca ana sayfasında haberlere yer vermeyen hastanelerde araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Çalışma kapsamında 21 hastaneden toplam 116 farklı haber içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Araştırmacılar tarafından kodlama kategorileri beş başlıkta toplanmıştır. Bu kategoriler, hastanelerin bulunduğu ilçeler, haberin ait olduğu tıbbi birim, haberin vaadi, haberin sırası ve hastanenin ana sayfasında haberin yer aldığı bölüm olarak belirlenmiştir. Veriler araştırmacılar tarafından Eylül 2018 ayı içerisinde toplanmıştır. Kodlayıcılar arasında uyumun sağlanması için Krippendorff's Alpha hesaplanmış (Neuman, 2014: 376) ve %97 uyum olduğu bulunmuştur. Toplanan verinin analizleri SPSS 22.0 paket programı ile yapılmıştır. Frekans dağılımları ve Crosstabs analizleri uygulanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın örneklemini oluşturan 21 hastanenin ilçelere göre dağılımına bakıldığı zaman (Şekil 1.) kurumsal internet sayfasını haber vermek amacıyla kullanan hastanelerin %66'sı Çankaya'da, %9'u Yenimahalle'de bulunmaktadır. Çankaya ilçesinin Ankara'nın en büyük ilçesi olması, şehir merkezini bünyesinde barındırması ve gelir seviyesinin diğer ilçelere göre daha yüksek olması, özel hastanelerin yoğunlukla Çankaya ilçesinde kurulmuş olmasının en temel nedenleri arasında sayılabilir.

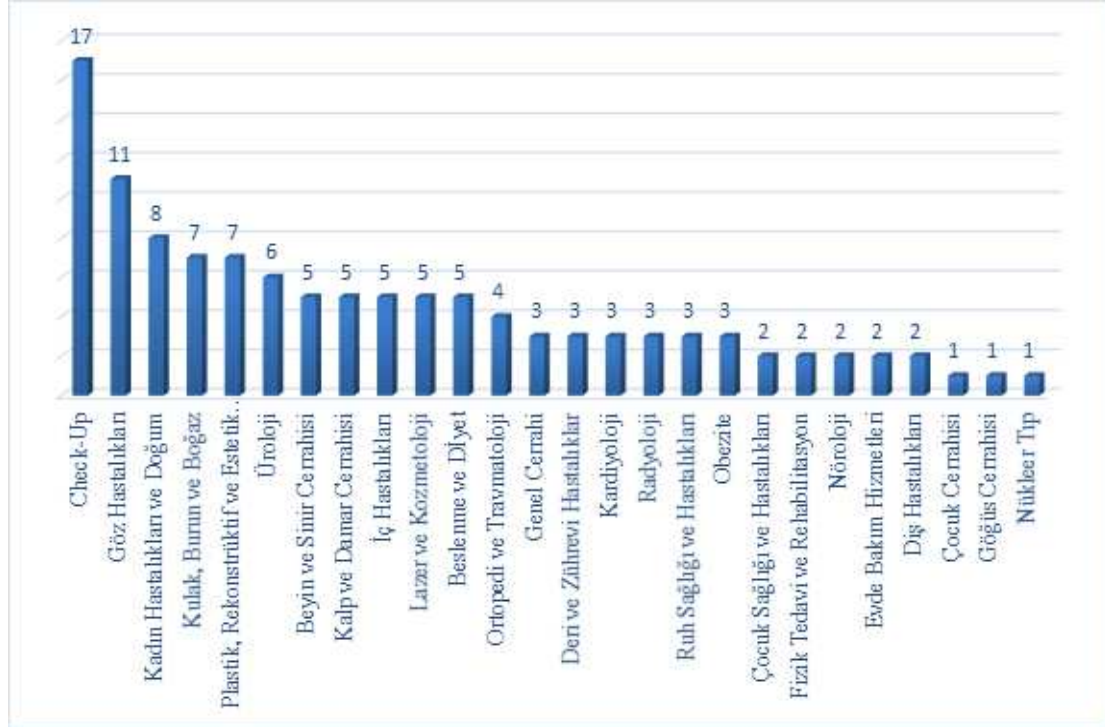
Şekil 1. Kurumsal internet sayfalarındaki haberlerin incelendiği hastanelerin ilçelere göre hastanelerin dağılımı

Alanlara göre haber dağılımları değerlendirildiğine, haberlerin büyük birçoğunun check-up hizmetleri (f: 17) hakkında olduğu görülmüştür. Bunu göz hastalıkları (f: 11), kadın hastalıkları ve doğum (f: 8), kulak-burun-boğaz (f: 7), plastik ve estetik cerrahi (f:

7) ve üroloji (f: 6) takip etmektedir. Diğer branşlara ve hastane hizmetlerine ait dağılımlar Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Alanlara göre haberlerin dağılımı

Haberlerde ön plana çıkan kavramlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Belirli bir tedavi hakkında bilgilendirmek en fazla haber verme nedeni olarak bulunmuştur (f: 31). Hastanede çalışan doktorun tanıtımı (f: 27), hastanede faaliyet gösteren bir tıbbi birim hakkında bilgi vermek (f: 26), sağlığın korunmasının önemi (f: 17) ve sağlıklı olma vurgusunun yapıldığı haberler (f: 9) en fazla yer alan ilk beş haber içeriği olarak bulunmuştur.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, branşlara göre haberlerin içerikleri Crosstabs ile analiz edilmiştir (Tablo 1). Check-up hizmetleri ile ilgili haberlerde sağlığın korunmasının önemi ve sağlıklı olmaya ilişkin vurgular yapılmıştır. Göz Hastalıkları alanında yapılan haberlerde, belirli bir tedavi hakkında bilgilendirmek, doktor tanıtım, birim hakkında bilgi vermek ve sağlığın korunması hakkındaki haberler ön plana çıkmıştır. Kadın Hastalıkları ve Doğum branşını kapsayan haberlerde ise doktor tanıtımı ve birim hakkında bilgi vermek en fazla tercih edilen haber içeriği olsa da, belirli bir tedavi hakkında bilgi vermek ve eğitim etkinliği duyurusu amacıyla haberler kurumsal internet sayfalarında paylaşılmıştır. KBB (Kulak, Burun ve Boğaz), Üroloji, Beyin Cerrahisi, İç Hastalıkları alanlarında ağırlıklı olarak belirli bir tedavi hakkında bilgi vermek ve doktor tanıtımı yapmak için haberler yayımlanmıştır. Özellikle Estetik ve Plastik Cerrahi alanındaki haberlerde diğer branşlardan farklı olarak zayıf olmak, güzel görünmek ve genç görünmek gibi vurgulara yer verilmiştir.

	Check-Up	Göz Hastalıkları	Kadın Hastalıkları ve Doğum	Kulak, Burun ve Boğaz	Plastik ve Estetik Cerrahi	Üroloji	Beyin ve Sinir Cerrahisi	Beslenme ve Diyet	Lazer ve Kozmetoloji	İç Hastalıkları	Kalp ve Damar Cerrahisi	Ortopedi ve Travmatoloji	Obezite	Genel Cerrahi	Dermatoloji	Kardiyoloji	Radyoloji	Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	Nöroloji	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Evde Bakım Hizmetleri	Diş Hastalıkları	Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	Çiğnis Cerrahisi	Nükleer Tıp	Estetik Check-Up	Çocuk Cerrahisi	Toplam
Tedavi hakkında bilgilendirmek	0	3	1	5	1	2	2	0	0	4	3	2	1	1	3	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	31
Doktor tanıtımı	0	3	3	2	1	4	2	0	0	1	0	2	0	2	0	1	0	3	0	1	0	0	1	1	0	0	0	27
Birim hakkında bilgi vermek	0	3	3	0	1	0	1	1	5	0	1	0	1	0	0	1	2	0	1	1	2	2	0	0	0	0	1	26
Sağlığın korunması	8	2	0	0	0	0	0	3	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	17
Sağlıklı olmak	8	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9
Zayıf olmak	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
Genç görünmek	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Güzel olmak	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Eğitim etkinliği duyurusu	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Toplam	16	11	8	7	7	6	5	5	5	5	5	4	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	1	1	116	

Tablo 1. Branşlara göre haber metni içerikleri ve tıbbi branşlara göre dağılımları

Değerlendirme ve Sonuç

Kurumsal internet sayfalarının kullanımı sağlık sektöründe faaliyet gösteren hastaneler için, hastalar ile iletişim kurmaları açısından önemli bir mecra olarak görülmektedir. Yapılan bu çalışma ile paydaşları ile iletişim kurmak amacıyla kurumsal internet sayfasını etkin bir şekilde kullanan Ankara'daki özel hastanelerin çoğunun sırasıyla Çankaya, Etimesgut ve Keçiören'de bulunduğu görülmüştür. 2016 yılında TÜİK tarafından yayınlanan "İl ve ilçelere göre il/ilçe merkezi, belde/köy nüfusu ve yıllık nüfus artış hızı, 2016" sonuçlarına göre, Ankara'nın en fazla nüfusa sahip ilçelerinde Çankaya 919,119 kişi ile birinci sırada yer almaktadır. Bu nedenle hastanelerin %73'nün Çankaya'da bulunması, o ilçede talebin daha yüksek olması ile açıklanabilmektedir.

Tespit edilen bir diğer önemli bulgu ise özel hastanelerin kurumsal internet sayfasında yer alan haberlerde ilk üç sırada öne çıkan içeriklerin doktor tanıtımı, belirli bir tedavi hakkında bilgi vermek ve belirli bir tıbbi birim hakkında bilgi vermek olduğudur. Bu noktada aslında hastanelerin kendi kurumsal sayfalarının ana sayfalarında yer alan haberlerde, hastanelerinde hizmet veren hekimler ve/veya birimler ve gerçekleştirilen operasyonlar hakkında bilgi vermek için kullandıkları söylenebilir. Ancak bunları takiben, sağlığın korunması ve sağlıklı olmak ile ilgili haberlere de yer verildiği görülmüştür.

Tıbbi birimlere göre haberlere bakıldığı zaman, Check-up birinci sırada yer almıştır. Check-up ile ilgili haberlerde öne çıkan vurgular, sağlıklı olmak ve sağlığın korunması olarak saptanmıştır. Göz hastalıkları ile ilgili haberlerde ise belirli bir tedavi ya da uygulama hakkında bilgi vermek, hastanede çalışan hekimin tanıtımının yapılması ve sağlığın korunmasına ilişkin içeriklerin ön planda olduğu saptanmıştır. Kadın Hastalıkları ve Doğum alanında yer alan haberlerde birim hakkında bilgi verilmesi, doktor tanıtımı ve eğitim etkinliğinin duyurulması amaçlı haberlere yer verildiği görülmüştür. Özellikle Estetik ve Plastik cerrahi birimi ile ilgili haberlerde diğer birimlerin içeriklerinden farklı olarak, genç görünmek, zayıf olmak ve güzel olmak gibi mesajlar veren içeriklere yer

verilmiştir. Bu noktadan hareketle aslında özel hastanelerin ana sayfalarında yer alan haberlerde kullanılan içeriklerin branşa göre farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak internet kullanımı hedef kitle ile kurulacak iletişimde her zaman en önemli araçlardan birisi olmuştur. Hastaneler de bunu aktif olarak kullanmaktadır. İl ve ilçe ile birlikte hastanede faaliyet gösteren birimler haberlerin içeriğini etkilemektedir. Buna ek olarak hizmet sektöründe en önemli unsur olan ‘insan’ faktörü dikkate alınır, hastanelerin öncelikli olarak kendi kurumlarında görev yapmakta olan hekimleri tanıtmaya çalıştığını görmek mümkündür. Hastanelerin tüketici istek ve beklentilerini anlayarak kurumsal internet sayfalarını bu doğrultuda geliştirmeleri ve interaktif uygulamalara yer vermeleri önerilmektedir. Gelecek çalışmalarda özel, üniversite, eğitim araştırma ve devlet hastaneleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir, farklı illerdeki hastanelerdeki farklılıklar ortaya konulabilir.

Kaynakça

Bilgin, N., (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (İkinci Basım), Siyasal Kitabevi: Ankara.

Dingil, A. E., (2015). “*Website Designs and Visual Applications of Turkish News Sites*”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 303-315.

Foster, A.M., Jackson, C. B. and Martin, S. B., (2008). “*Reproductive health and cyber (mis)representations: a content analysis of obstetrics and gynecology residency program websites*”. *Contraception*, 78, 99-105.

Fox, S. and Duggan, M., (2013). Health Online 2013. Retrieved 17.01.2018 from Pew Research Center, <http://www.pewinternet.org/2013/01/15/health-online-2013/>.

Gallant, L., Irizarry, C., Boone, G. M. and Ruiz-Gordon, B., (2010). “*Spanish Content on Hospital Websites: An Analysis of U.S. Hospitals’ in Concentrated Latino Communities*”. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(4), 552-574.

Gökçe, O., (2006). *İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Gruca, T. S. and Wakefield, D. S., (2004). *Hospital Web sites Promise and Progress*. *Journal of Business Research*, 57, 1021-1025.

Huerta, T. R., Walker, D. M. and Ford, E. W., (2016). “*An Evaluation and Ranking of Children’s Hospital Websites in the United States*”. *Journal Of Medical Internet Research*, 18(8), 1-5.

Kemp, S., (2017). Digital in 2017: A Global Overview. We are Social. Retrieved 17.01.2017 from <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>.

Kim, D. and Chang, H., (2007).” *Key Functional Characteristics in Designing and Operating Health Information Websites for User Satisfaction: An Application of The Extended Technology Acceptance Model*”. *International Journal of Medical Informatics*,

76, 790-800.

Maifredi, G., Orizio, G., Bressanelli, M., Domenighini, S., Gasparotti, C., Perini, E., Caimi, L., Schulz, P. J. and Helatti, U., (2010). "Italian Hospitals on the Web: A Cross-Sectional Analysis of Official Websites." *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 10(17).

Mcmullan, M.,(2006). "Patients using the Internet to obtain health information: how this affects the patient-health professional relationship". *Patient Educ Couns*, 63(1-2), 24-8.

Meppelink, C. S., Van Weert, J. C., Brosius, A. and Smit, E. G., (2017). "Dutch Health Websites and Their Ability to Inform People With Low Health Literacy". *Patient Education and Counseling*, 100, 2012-2019.

Nair, M., (2011). "Understanding and Measuring the Value of Social Media". *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April, 45-51.

Neuman, W. L., (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7th ed.) Pearson International Edition: Essex.

Palmer, J. W., (2002). "Web Site Usability, Design, and Performance Metrics." *Information Systems Research*, 13(2), 151-167.

Powell, J. A., Darvell, M. and Gray, J. A. M., (2003). "The doctor, the patient and the world-wide web: how the internet is changing healthcare". *J R Soc Med*, 74-78.

Salarvand, S., Samadbeik, M., T., M. J. and Salarvand, H., (2016). "Quality of Public Hospitals Websites: A Cross-Sectional Analytical Study in Iran". *Acta Inform Med*, 24(2), 130-133.

Sicilia, M., Ruiz, S. and Munuera, J. L., (2005). "Effects of Interactivity in a Web Site: The Moderating Effect of Need for Cognition". *Journal of Advertising*, 34(3), 31-44.

Sundar, S. S., Bellur, S. and Jia, H., (2012). "Motivational Technologies: A Theoretical Framework for Designing Preventive Health Applications." *Persuasive Technology. Design for Health and Safety*, pp 112-122.

Tan, G. W. and Wei, K. L., (2006). An Empirical Study of Web Browsing Behaviour: Towards An Effective Website Design. *Electronic Commerce Research and Applications*, 5, 261-271.

TUİK, (2017). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2017. Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862>. Erişim Tarihi: 01. 15. 2018.

Uğurluoğlu, Ö., (2009). "İstanbul'daki Hastanelerin Web Sitesi Özellikleri Üzerine Bir İnceleme." *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 87-104.

Wallington, S. F., Blake, K., Taylor-Clark, K. and Viswanath, K., (2010). "Antecedents to Agenda Setting and Framing in Health News: An Examination of Priority, Angle, Source, and Resource Usage from a National Survey of U.S. Health Reporters and Editors". *Journal of Health Communication*, 15, 76-94.

Wang, Z. and Gantz, W., (2007). Health Content in Local Television News. *Health Communication*, 21(3), 213-221.

Wilson, A., Bonevski, B., Jones, A. and Henry, D., (2009). “*Media Reporting of Health Interventions: Signs of Improvement, but Major Problems Persist.*” *PLoS ONE*, 4(3), e4831.

Yurdakul, N. ve Öksüz, B., (2007). “*Hastanelerde Bir Tanıtım Aracı Olarak Web Siteleri: İzmir İli Eğitim Hastaneleri ve Özel Hastanelerin Kurumsal Web Sitelerinin Kiyaslamalı Analizi*”. *Selçuk İletişim*, 5(1), 118-134.

Çınar Ağacı (2011, Handan İpekçi) Filminde ‘Modernlik Nostaljisi’*

Nostalgia for the Modern in Handan İpekçi’s The Plane Tree (2011)

Sezen Gürüf Başekim, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi,
E-Posta: sgurufbasekim@kastamonu.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

Nostalji, Çağdaşlaşma,
Modernlik Nostaljisi

Öz

Bu makalenin amacı, Çınar Ağacı filminde, Cumhuriyet dönemi ve Atatürk nostaljisinin incelenmesidir. Antropolog Esra Özyürek’in 2000’lerde Cumhuriyet dönemi ve Atatürk nostaljisinin ifade biçimlerindeki dönüşümü inceleyen çalışmasında ifade ettiği ‘modernlik nostaljisi’ kavramı üzerinden değerlendirilen filmde, nostaljinin ifade edilme biçimi, Niyazi Berkes’in Atatürkçülük anlayışı ve özellikle ‘kutsallaştırılmış gelenek’ kavramı çerçevesinde eleştirilmiştir. Çalışmada nostalji toplumsal değişme bağlamında tanımlanmıştır. Makalenin araştırma tasarımı, tarihsel-toplumsal yaklaşımın sayıltılarından hareketle oluşturulmuştur. Filmin analizinde, anlatı, karakter, mizansen, diyalog ve semboller incelenmiş, yanı sıra yapısal ve ideolojik film çözümlemesi yaklaşımlarından da yararlanılmıştır.

Keywords:

Nostalgia,
Secularism,
Nostalgia for the
Modern

Abstract

The aim of this paper is to examine nostalgia for Republican Era and Atatürk in Handan İpekçi’s film The Plane Tree. In the film analysed in terms of nostalgia for the modern that anthropologist Esra Özyürek stated in her study which examined the transformation in the form of expression of the Republican era and nostalgia for the Atatürk in the 2000’s. The form of expression of nostalgia has been criticised within the framework of Kemalism and especially “sanctified tradition” concept of Niyazi Berkes. In this work, nostalgia has been defined related to social change. Therefore research design has been formed according to the assumptions of historical-sociological approach. In the analysis of the film, narrative, character, mise en scene, dialogue and symbols have been examined. Also structural and ideological film analysis methods have been used.

* Bu makale 2015 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen *Türk Sinemasında Nostalji:2000-2011* başlık doktora tez çalışmasının bir bölümünün gözden geçirilerek yeniden düzenlenmesi ile oluşturulmuştur. Makaleye tezin teslim edildiği tarihten sonra yazılmış olan, film hakkında yapılan daha önceki akademik çalışmalar eklenmiş, yönetmenin yaşam öyküsü, sinema anlayışı hakkında bilgi verilen ve önceki filmleri arasında karşılaştırma yapılan kısımlar çıkarılmıştır.

Giriş

Nostalji¹ kelimesi 17. yüzyılın sonlarında İsviçreli askerlerde görülen bir hastalığı ifade etmek üzere icat edildiğinden beri pek çok bağlamda tanımlanmış ve ele alınmıştır. Nostaljinin sosyal bilimlerin bir konusu haline gelmesi ise kelimenin icadının ardından geçen üç yüzyıla yakın bir süre içinde gerçekleşmiştir. Nostalji sosyal bilimler literatürüne “modernleşme” sonrası bireyin “kendini evinde hissetmemesi” sorununa işaret etmek üzere girmiştir. Modernleşme denilince tek boyutlu ve birbirine benzer süreçler anlaşılabilir. Tarihsel, kültürel ve coğrafi özelliklerin farklılığı, beraberinde modernleşme süreçlerinde farklılaşmayı da getirmektedir. “Geri dönüş özlemi”nin duyulduğu, “geri dönememenin acısı”nın yaşandığı “evler” de birbirinin aynısı değildir. Bu nedenle nostaljinin somut biçimde ele alınabilmesi için, mümkün olduğunca içinde bulunduğu toplumla ve tarihsel dönemle ilişki içinde incelenmesinin daha uygun bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma, *Çınar Ağacı*² filminde nostaljiyi konu almaktadır. Nostaljinin tarihsel ve toplumsal bağlam çerçevesinde incelenebilmesi için çalışmada nostalji *toplumsal değişme* kavramı ile ilişkilendirilmiş ve buna göre “yeni *toplumsal yapı* karşısında, geçmişte kalan ilişki, kurum ve kişilerin, idealize edilerek, romantikleştirilerek, sembollere dönüştürülerek hatırlanması” olarak tanımlanmıştır.

Çınar Ağacı filminde Cumhuriyet’in ilk yılları ve Atatürk, nostaljik olarak betimlenmektedir. Bu betimleme yoluyla filmde Türkiye’de 1980 darbesinin ardından 2010’lara uzanan dönemde yaşanan toplumsal değişme eleştirilmektedir. Ancak filmin nostaljisi tam da eleştirilen toplumsal değişim süreçleriyle örtüşen biçimde ortaya konulmaktadır. Çalışmanın amacı, öncelikli olarak filmde nostaljinin nasıl, hangi yollarla ortaya konulduğunun betimlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak, nostaljinin yukarıda belirtilen tanımından hareketle, filmde hangi toplumsal ilişki, kurum ve kişilerin idealize edildiği, sembollere dönüştürüldüğü ve bunun hangi yollarla yapıldığı sorularının yanıtı araştırılmaktadır.

1990’lı yılların sonunda Atatürk’ü anma biçimlerinde bir dönüşüm gerçekleştiğini ileri süren ve bu dönüşümü “modernlik nostaljisi” olarak adlandırarak inceleyen Esra Özyürek’in çalışması filmdeki nostaljinin anlaşılmasında kavramsal temeli oluşturmaktadır. Çalışmanın ikincil amacı Özyürek’in “modernlik nostaljisi” tanımıyla filmdeki nostaljinin örtüştüğünü ortaya koymaktır. Filmin nostaljisinin anlaşılması, toplumdaki belirli bir dönüşümün anlaşılmasına yönelik ipuçları sağlaması bakımından önemlidir.

Çalışmada nostaljinin toplumsal değişmeyle bağlantılı olarak tanımlandığı belirtilmiştir. Türkiye’de yaşanan temel toplumsal değişme olan Batılılaşma süreçlerini inceleyen Niyazi Berkes, “geleneğin kutsallaştırılması”na karşı, “çağdaşlaşma”nın

¹ Nostalji kelimesi ilk kez 1688 yılında İsviçreli tıp hekimi Johannes Hofer (1669-1752) tarafından kullanılmıştır. Askeri hekim olan Hofer, İsviçreli askerlerde görülen hastalığı tanımlamak için Yunanca *nostos* (dönüş) ve *algos* (acı, özlem) kelimelerini birleştirerek nostalji kelimesini icat etmiştir.

² Künye Bilgileri: Yönetmen: Handan İpekçi. Senaryo: Handan İpekçi. Yapımcı: Necati Akpınar. Görüntü Yönetmeni: Feza Çaldıran. Sanat Yönetmeni: Natali Yeres, Elif Taşçıoğlu. Müzik: Ayşe Önder, Kemal Sahir Gürel. Kurgu: Aziz İmamoğlu. Oyuncular: Celile Toyon, Nurgül Yeşilçay, Deniz Deha Lostar, Nejat İşler, Suzan Aksoy, Ebru Özkan, Settar Tanrıöğen, Ragıp Savaş, Erol Keskin, Hüseyin Avni Danyal, Jülide Kural. Gösterime Giriş Tarihi: 18 Mart 2011. Dağıtıcı: Medyavizyon. İzleyici Sayısı: 325.511.

gerekliliği üzerinde durur. Berkes’e göre, toplumsal değişme hızlandıkça -ki Berkes “çağdaşlaşma”dan söz etmektedir- geleneğin kutsallaştırılması faaliyeti de ivme kazanmaktadır. 1990’ların sonundan itibaren yaşanan toplumsal değişme, Berkes’in “çağdaşlaşma” anlayışının uzağındadır. Bununla birlikte Berkes’in Türkiye’nin çağdaşlaşma tarihi ile örtüştüğünü çalışmalarında ortaya koyduğu Mustafa Kemal Atatürk de “çağdaşlaşma” anlayışına uygun biçimde anılmamakta, giderek “kutsallaştırılmış bir gelenek” haline getirilmektedir. Çalışmada üçüncü olarak amaçlanan, Berkes’in yaklaşımı ile filmin yaklaşımı arasında bir karşılaştırma yapılması yoluyla bu durumu ifade etmektir. Filmdeki nostalji Berkes’in düşüncesinden hareketle eleştirilmektedir.

Çalışmada önceki araştırmalardan değil, belirli bir sorundan yola çıkılmıştır. Bu sorunun daha önce ele alınıp alınmadığı konusunda yapılan literatür taramasında *Çınar Ağacı* filmini konu alan üç akademik çalışma tespit edilmiştir. Arzu Ertaylan’ın (2015), “1990 Sonrası Türk Sinemasında Yaşlılık Temsilleri” başlıklı makalesinde incelenen filmlerin arasında *Çınar Ağacı* da yer almaktadır. Makalede yaşlılık ve modernleşme ilişkisi, neoliberal süreçlerin yol açtığı ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle ilgili kurularak ele alınmıştır. Nostalji konusuna değinilmemiştir.

Mücahit Alkuş (2016) *Handan İpekçi Sineması’nda Temsil* başlıklı yüksek lisans tezinde Handan İpekçi’nin diğer filmleri ile birlikte *Çınar Ağacı*’nı da hem biçimsel hem de anlatsal özellikleri bakımından ve 1990’lı ve 2000’li yılların toplumsal ve sinemasal ortamı ile de bağlantısını kurarak ele almıştır. Çalışmada *Çınar Ağacı* filmindeki Atatürkcülük vurgusundan söz edilmiştir (Alkuş, 2016: 102). Alkuş’un Handan İpekçi ile yaptığı görüşme, yönetmenin *Çınar Ağacı* filmi hakkındaki görüşlerinin, bir ölçüde farklılaşmış olabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir³ (Alkuş, 2016: 174-175).

Selin Süar Oral’ın *Handan İpekçi Sineması’nda Kolektif Bellek* başlıklı doktora tezinden hareketle, Selin Süar Oral ve Zeynep Çetin Erus (2018) tarafından yazılan “Sinemada Dönüşen Aile Kavramı Üzerinden Kolektif Belleğin Kurucusu Olarak Kadın ve Erkek: Çınar Ağacı Filmi Örneği” isimli makalede hafıza ve kolektif bellek konularına odaklanılmıştır. Atatürk portresi ve Adviye Hanım hakkında ise şu yorum bulunmaktadır:

(...) yaşlı kadının en kutsal varlık olarak benimsediği Atatürk ise 19.yy ulus idealinin üzerinde yükselen modern ideolojiyi eyleme geçiren bir önder olarak Adviye Hanım’ın artık popüler olmayan müzikleri çalan gramofonu kadar eskiyen ve toplumsal hafıza da naftalinlerin arasına itilen bir simge niteliğinde izleyiciye sunulmuştur.

Görüldüğü üzere, film üzerine yapılan daha önceki çalışmalar arasında nostaljiye odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte filmdeki neoliberalizm

³ İpekçi’nin film ve Adviye Hanım hakkında söylediklerinin bir kısmı şu şekildedir: “Evet bir çok insan itici buldu. (...)biraz aceleye geldi onun senaryosu.(...). Aslında ben onun sevimli olduğunu düşündüm. Onu yazarken sevimsiz olabileceğini fark etmedim. Fark etseydim onu yumuşatırdım. (...) Mesela şimdi daha sakin kafayla yazsam ben onun Atatürk portresiyle değil de ölmüş kocasının portresiyle çocuklarının evlerinin arasında dolaşmasını düşünürdüm”; “(...) bir takım itici şeyler var onların olmaması gerekiyordu. O film kusurlu bir film zaten. Üzerinde konuşulacak çok fazla bir şey yok” (Alkuş, 2016:174-175)

eleştirisi ve Atatürkçülük konusuna diğer çalışmalarda da değinilmiştir. Bu çalışmalarda ya filmdeki nostaljinin ifade edilmesi tamamen olumsuz bulunmuş (örneğin İpekçi dahil filmin kusurlu olduğunu ve üzerinde konuşulacak bir şey olmadığını belirtir) ya da filmde nostaljik bir yaklaşım olduğu sadece saptanmıştır. Filmdeki Atatürkçülük nostaljisiyle neoliberalizm eleştirisi arasındaki bağa/çelişkiye işaret edilmemiştir. Bu çalışma filmdeki Atatürk nostaljisini incelemekte ve hem filmin üretildiği dönemdeki toplumsal değişme (neoliberalizm) hem de Türkiye'nin genel olarak toplumsal değişme süreçleri ile (Batılılaşma) bağlantılı biçimde ele almaktadır.

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde öncelikle Esra Özyürek'in "modernlik nostaljisi" kavramının bileşenleri kısaca ifade edilmiş; ardından Niyazi Berkes'in Atatürkçülük konusundaki yaklaşımına 'modernlik nostaljisinin' karşıtı olarak yer verilmiştir.

Filmin analizi kısmında öncelikle çalışmada izlenen inceleme yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Ardından film, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda anlatı, diyalog, karakterler ve semboller bağlamında analiz edilmiştir.

Modernlik Nostaljisi: Modernliğin Gelenekleşmesi, Geleniğin Metalaşması

Esra Özyürek, 1998-2002 yılları arasında tamamladığı, Türkçe olarak 2008 yılında yayımlanan *Modernlik Nostaljisi, Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayat* adını taşıyan doktora çalışmasında 'modernlik nostaljisi' olarak adlandırdığı toplumsal olguyu ele almaktadır. Özyürek çalışmasının ortaya çıkış öyküsünde, doktora için bulunduğu Amerika'dan tatil için 1997 yılında Türkiye'ye geldiğinde ailesinin, araba kullanan başörtülü kadınlara, yeni camilere, "huzur İslam'da" sloganları gibi sembolere dikkatini çektiğini belirtir (Özyürek, 2011: 11). Oysa Özyürek'e göre daha ilginç olan, kendi evlerinde ve tanıdıkları kişilerin evlerinde Atatürk'e ilişkin obje, resim ve kitapların artışı ve 1930'lar nostaljisidir. Yalnız İslamcılar değil, laik yurttaşların da ideolojik bağlılıklarını yaşama ve sergileme biçimleri değişmiştir. Özyürek, Kemalist Türklerin ne Türkiye'nin geçmişinde, ne de Avrupa'nın bugününde bulamadıkları modernliği, 1930'ların tek parti rejiminde aradıklarını gözlemler (2011: 21). "Modernlik nostaljisi" olarak adlandırdığı bu durumu, "yurttaşların cinsiyet, sınıf, etnik köken ve din temelinde bölünmüş olduğu çağdaş Türkiye'nin bir eleştirisi" olarak okur (2011: 90).

Özyürek, Cumhuriyet'in 75. yılı kutlamalarını da içeren 1990'lı yılların sonundaki birkaç yıllık dönemi ele almış; bu dönemin popüler söylemlerini, reklamlarını, çok satan kitaplarını, kutlamalar kapsamında düzenlenen sergileri, sergileri ziyaretçilerini ve bizzat derinlemesine görüşmeler yaptığı Cumhuriyet kuşağına mensup kişilerin söylemlerini incelemiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan ve Özyürek'in 'modernlik nostaljisi' olarak adlandırdığı olgunun bileşenlerini sekiz boyutta toplamak mümkündür:

1. *Cumhuriyet kuşağının bir yandan "Cumhuriyet çocukları" diğer yandan "Yaşam Boyu Öğretmenler" olarak anılması*: "İlerlemiş yaşlarına karşın, bu kuşağın üyelerine 'Cumhuriyet çocukları' adı verilmiştir. Tek parti rejiminin 'altın çağ'ında doğmuş ve 'Kurucu Ata'ları tarafından yetiştirilmiş bu insanlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kayıp çocukluğunu temsil etmektedirler" (Özyürek, 2011: 49). Özyürek'e göre bu adlandırma

yok olmak üzere olan bir kuşağın ak saçlı çocuklarıyla, onlara aile sıcaklığı ve kamusal hatıranın koruyuculuğunu sunabilecek diğer yurttaşlar arasında bağ kurulmasını da sağlamaktadır (2011: 50) (vurgu sonradan eklendi). “Bu insanlar asla büyüüp yetişkin yurttaşlar olamamışlardır, çünkü onların hüsrarla sonlanan rüyaları (tamamen Batılılaşmış bir Türkiye ütopyası) Türkiye’de asla varılmayan bir geleceğe aittir” (Özyürek, 2011: 50).

Yaşlı Cumhuriyetçiler aynı zamanda “çağdaş nesillerin öğretmenleri olarak da algılanmaktadırlar” (Özyürek, 2011: 53). “İlk kuşak öğretmenler 75. Yıldönümünden çok önce emekliye ayrılmış olmalarına karşın kendilerini yaşam boyu öğretmenler olarak görmekte ve Cumhuriyetçi değerlerin gelecek nesillere aktarılmasından öncelikle sorumlu hissetmektedirler” (2011: 53).

2. *Cumhuriyet Kuşağına mensup yaşlıların öykülerinin gençlerin öykülerinden daha çok ilgi görmesi, daha “modern” bulunması:* İyi bir geleceğe inanç dönemin genç kesiminde mevcut değildir. Ancak Cumhuriyetin emanet edildiği dönemde genç olan artık yaşlanmış olanların anılarında söz konusu olabilmektedir.

3. *Laik yaşlı kadın imgesinin vurgulanması:* Özyürek’in incelediği dönemde “kırılmış, örtüsüz saçlarından çekinmeyen makyajsız yüzünde ciddi bir ifade takınmış cumhuriyetçi yaşlı kadın imgesi” ana kanallarda ve popüler kültürde yaygınlaşmıştır (Özyürek, 2011: 48).

4. *Cumhuriyetin “altın çağ”ının 1930’ları ifade etmesi:* Özyürek’in derinlemesine görüşme yaptığı ilk kuşak cumhuriyetçiler, Cumhuriyet’in ilk yıllarını “huzur ve saadet” duygusuyla kol kola giden “birlik beraberlik” hisleriyle tanımlamışlardır (Özyürek, 2011: 77). Huzurun nedeni olarak “yakın aile bağları”nı göstermişlerdir. Görüşmelerde Cumhuriyet’in 1950’lere kadar olan döneminde ekonomik sıkıntıların olmadığı belirtilmekte, kalabalık bir ailenin rahatça geçinebildiği ifade edilmektedir (Özyürek, 2011: 81).

5. *Bir “aile” olarak Cumhuriyet:* Özyürek’in çalışmasında Cumhuriyetin kendisini bir “aile” olarak, anlatılar ve imgeler üzerinden kurmuş olduğu ifade edilmektedir.

6. *Bir ebeveyn/baba olarak Atatürk:* Özyürek’e göre Türk modernliğini temsil eden Cumhuriyet “aile” ile ilişkilendirilirken genellikle ataerkil ve milliyetçi bir yükümlülük modeli çerçevesinde düşünülmektedir (2011: 125). Bir diğer deyişle, Kemalist yurttaşların Atatürk’e bağlılığı ve ona borçlu hissetmelerinin nedeni, Atatürk’ün bir ebeveyn olarak görülmesidir (Özyürek, 2011:147).

7. *Liberal ekonomik sistemin Cumhuriyet’e aykırı görülmesi.*

8. *Cumhuriyet’le ilişkili sembollerin metalaşması:* Özyürek’e göre 1990’lı yılların sonunda “Atatürk imgelerinin üretimi, tedavülü ve tüketimindeki özelleşme ve temsillerdeki biçim ve içeriğin kişiselleşmesi” yeni bir durumdur (2011: 128). Bu dönemde öne çıkan yeni imgeler Atatürk’ü asker ya da devlet adamı niteliklerinden daha çok “basit ama belirgin zevkleri olan neşeli bir burjuva” olarak göstermektedir (Özyürek,2011: 128). Birer kimlik gösterme aracı olarak Atatürk ikonografisi minyatürleşerek evlerde, giysilerde sergilenir hale gelmiştir. 1990’lardaki yeni popüler Atatürk fotoğraflarında Atatürk gülerken, dans ederken, yemek yerken ya da en genç evlatlığı Ülkü ile oyun

oyarken olduğu gibi basit, gündelik faaliyetler içinde gösterilir (Özyürek, 2011: 153). Bu da sembollerin hiyerarşik konumunda kırılma yaratarak özdeşleşmeyi sağlamakta ve bir yandan da imgenin satın alınmasını kolaylaştırmaktadır.

Niyazi Berkes: “Kutsallaştırılmış Geleneğe” Karşı Çıkış Olarak Atatürkçülük

Çalışmada filmin nostaljisine yönelik eleştirel bakışın temelini Niyazi Berkes’in (1908-1988) Atatürkçülük konusundaki yaklaşımı oluşturmaktadır. Türkiye’nin iki yüz yılı aşan ‘çağdaşlaşma’(secularism) tarihini ve toplumsal sorunlarını anlamada başlıca düşünsel kaynaklardan olan Niyazi Berkes, Atatürk’ü sosyolojik çalışmalarına dahil etme biçimi ve yoğunluğu bakımından da önemlidir. Kurtuluş Kayalı’nın belirttiği üzere “Atatürk devrimini olağanüstü ciddiye almış, bu konuda bugün de önemsenmesi gereken düşünceler belirtmiştir” (Kayalı, 2009: 133).

Berkes’in Atatürkçülük konusundaki yaklaşımı ile ‘modernlik nostaljisi’ olgusunun birbirine karşıt olduğundan hareketle bu kısımda, bu karşıtlığı özellikle belirginleştiren üç noktaya kısaca yer verilmektedir. Bu temalar, ‘tarih bilinci’, halkçılık anlayışı, ‘geleneğin kutsallaştırılması’ karşısında hassasiyet olarak Berkes’in çalışmalarındaki kendisini göstermektedir.

‘Tarih bilinci’, Berkes’in Atatürkçülük anlayışının özüdür. Berkes’e göre Mustafa Kemal ve onun kuşağının içine doğup yetiştikleri tarihsel ve toplumsal koşullar anlaşılmadan Kemalizm anlaşılamayacaktır. “Çökme ve dağılma aşamalarını geçirmekte olan, geleneksel ilkelerini yitirmiş bulunan bir saltanat-hilafet rejiminden; bir ulus-cumhuriyet rejimine geçişin dramı” Kemalizm’i oluşturan toplumsal bağlamın çerçevesini oluşturmaktadır (Berkes, 1982: 74). Temelde ise çözümlenmesi gereken başlıca sorun olarak iktisadi şartlar öne çıkmaktadır. Bunlardan başlıcası, Mustafa Kemal’in doğduğu yıllarda bir politika olarak “borçlanmaksızın devlet yürütülemez” ya da “yabancı ülkelerden borç alınarak kalkınılabılır” düşüncesinin devlet yönetimi ilkesi haline gelmesidir (Berkes, 1982: 76). Borç alınan ülkelerdeki her denge bozulmuş Osmanlı’ya doğrudan, toprak bütünlüğünün bozulması tehdidi olarak yansımaktadır (Berkes, 1982: 78). Diğer bir sorun dış baskıları sonlandırmak ve bu şekilde mali iflasın önlenileceği düşüncesiyle ilan edilen *Kanun-i Esasi*’nin kabulüdür. Berkes’e göre Kanun-i Esasi üç büyük sorun ortaya çıkarmıştır: Önceden teokratik niteliği olmayan saltanata, hilafet niteliğinin katılması, beklenen özgürlük ortamı yerine zamanının ilerici asker ve sivil kişilerine bir savaş açılması ve sıkıyönetim baskısı altında çözümlenemeyen mali iflasın önlenmesi için “Düyun-u Umumiye” (Genel Borçlar) İdaresinin kurdurulması (Berkes, 1982: 79,80). Düyun-u Umumiye tamamen yabancı sermaye tarafından işletilen bir şirkettir (Berkes 1982: 81). Bu şekilde en önemli ve büyük kamu işlerini yabancı sermayenin sağladığı bir toplumsal, iktisadi yapının kendisini bu dönemde gösterdiğini ifade eder (Berkes, 1982: 86,87). Atatürk’ün içine doğduğu ve karşı çıktığı toplumsal koşulların başlıca özelliği Avrupa sermayesinin egemenlik ağının içine iyice girmiş olan bir Osmanlı Devletidir (Berkes, 1982: 81). Berkes’e göre Atatürkçülük bu sorunlara yönelik olarak tarihsel süreç içinde oluşturulmuş çözümler bütünüdür (Berkes, 1982: 86).

Berkes, devlet-toplum ilişkileri bakımından ‘çağdaşlaşma’nın başlıca koşulunun

‘halkçılık’ ilkesi olduğuna vurgu yapar. “Yönetimin halka dayanması ve köylü ve işçi halkın devletin efendisi olacak hale getirilmesi olarak halkçılık” çağdaşlaşmanın temelleneceği bir diğer noktadır (Berkes, 1982: 37). Cumhuriyet yönetimine geçiş, ‘Doğu Despotizmi’ ile yönetilen Osmanlı Devleti’nden, bir diğer deyişle “en yüksek kurum olan devletin keyfi yönetiminden”, belirli bir toplumsal karşılığı bulunan yöneticiler tarafından, hukuk ilkelerine göre yönetilmeye doğru” bir geçişi amaçlamıştır. “Kul olarak kabul edilen pasif halktan, toplumda yönlendirici olan halka doğru” bir yönelim olması hedeflenmiştir (Berkes, 2004: 24-26). Atatürk’e son derece bağlı olan Berkes, Tek Parti dönemini ‘halkçılık’ ilkesinin uygulanmaması bağlamında eleştirmektedir. Berkes’e göre halkçılık bu dönemde yeterince anlaşılammış, bu nedenle Osmanlı Devletinde bulunan halkla devlet arasındaki toplumsal mesafe Cumhuriyet döneminde sürmüştür (Berkes, 1982: 37,38).

Berkes, ‘çağdaşlaşma’yı, her şeyden önce “kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunu” olarak anlamaktan yanadır (Berkes, 2004: 19). ‘Kutsallaşmış gelenek’, din görünümünü almış toplumsal kurallar, uygulamalar ve değerler sistemi olarak ifade edilebilir. Çağdaşlaşma ise Berkes’e göre “ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel, yaşam alanlarında, kutsal sayılan alanın, daraltılması, etkisizleşmesidir” (2004: 26). Berkes, “bir toplumda en yüksek sayılan değerlerin, toplumsal değişimin en çok gerektiği, çatışmanın yoğunlaştığı dönemlerde dinsel değerler kılıfına girme eğilimi gösterdiğine” dikkati çekmektedir (1997: 81). “Çağdaşlaşma eğilimi güçlendikçe, geleneğe kutsallık atfetme eğiliminin de güç kazanır” (Berkes, 2004: 552).

Buradan bakıldığında 2000’li yıllarda Atatürkçülüğün donmuş kalıplaşmış kavramlar, semboller ve ritüellere hapsedilmesi bağlamında ‘kutsallaşmış gelenek’ görünümünü aldığı ileri sürülebilir. Bu ise, Berkes’e göre Türkiye’nin tarihsel sorunlarına çözüm olarak üretilen Kemalizm’in ilkeleriyle uzlaşamaz bir eğilimdir.

Filmin Analizi

Çınar Ağacı filmi, çalışmada toplumla ve tarihle ilişki içinde bir “metin” olması özelliği ile incelenmiştir. Bir metin olarak film, “birbiriyle bir bağlam içinde ilişkili olan imgeler, kelimeler, seslerden oluşan, bir olaylar bütünü içeren öykü ya da anlatı” biçiminde ifade edilmektedir (Kolker, 1998: 12). Film diğer metinlerden ayrıcalıklı kılan özelliği “en toplumsal ve halka mal olmuş sanat” olmasıdır (Kolker, 1998: 13). Bir metin olarak film, hem yaratıcılarının, hem de izleyicilerin bir parçası olduğu bütün bir kültür ile olan karmaşık ilişkileri yansıtmaktadır. Bu nedenle film incelemeleri de bu çok boyutluluğun hakkını verecek şekilde birbirinden farklı pek çok yaklaşım içermektedir. Çalışmada bu yaklaşımlardan üçünün; tarihsel/sosyolojik, ideolojik ve yapısalcı film eleştirisinin, sayıltı ve yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Tarihsel-sosyoloji, olgular ve olayların toplumların özgün yapıları ve tarihsel süreçleri içinde ortaya çıktığını kabul etmektedir. Bütün toplumsal olgular tarihsel ve bütün tarihsel olaylar da toplumsaldır. Tarihsel-sosyolojik eleştiri, filmi, üretildiği dönemin özelliklerinin yanı sıra; tarihin içinden gelen başlıca toplumsal ve kültürel sorunlarla da ilişkilendirerek inceler. Nostalji, bireysel ve kendiliğinden değil, toplumsal

yapı ve değişim içinde, toplumsal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bir olgu olarak ele alındığına göre filmde nostaljiyi incelemenin temel yolu tarihsel-sosyolojik yaklaşım olacaktır.

İdeoloji, bir yönüyle, birey, toplum ve grupların modern yaşamda, kendilerini tekrar “anamlı bir bütün”ün içine yerleştirmesini, “kendini evinde hissetmesini” sağlayan düşünce kalıpları olarak tanımlanabilir. Nostalji bu tür düşünce kalıplarından biridir. Bu bağlamda ideolojiktir. Yanı sıra, nostaljik imgeler, sahicilik, doğallık ve masumiyet iddialarına sahip olduklarından ideolojinin başlıca taşıyıcıları olabilmektedirler. Bu nedenle bir filmdeki nostaljinin ideolojik bağlamda eleştirilmesi özellikle önem taşımaktadır. İdeoloji eleştirisi yaklaşımına göre, bir film hiçbir zaman dünyayı masumane bir biçimde değerlendirmemektedir; bu nedenle filmde doğalmış gibi sunulan toplumsal ve kişisel değerlerin incelenmesi gerekir (Corrigan, 2008: 122).

Bir film incelemesinde, inceleme nesnesini oluşturan başlıca veriler filmin biçimsel ve anlatsal içeriğidir. Bu çalışmada özellikle filmin teması, karakterler, semboller ve filmdeki diyalogları oluşturan sözlü ifadeler incelenmektedir. Filmin biçimsel özelliklerini oluşturan unsurlar ve filmdeki kültürel gösterge ve kodların ele alınması yapısalcı (*structuralist*) bir yönelimi de gerektirmektedir. Yapısalcı eleştiri bir filmi, kültürel göstergeleri ve kodları kullanarak oluşturulan bir *yapı* olarak ele alır. Anlamı oluşturan yapı içindeki göstergelerin birbirleriyle olan ilişkisidir. Yapısalcılar için, tıpkı dil gibi diğer kültürel göstergeler sistemleri de nedensiz, uyuşimsal (*conventional*) ve yapaydır (Ryan ve Lenos, 2014: 200). Kültürel göstergeler uyuşimsal oluşları dolayısıyla ancak kültür içinde anlam kazanmaktadırlar. Bu çalışmada filmdeki nostaljiyi ifade eden kültürel göstergeleri incelemede yapısalcı film eleştirisinin yöneleceği temel hareket noktasını oluşturan düşünce de budur.

Çınar Ağacı Filminde “Geleneğin Kutsallaştırılması”

Filmin açılış sekansı filmin nostaljik tonunu oluşturması bakımından önemlidir. “Kutsallaştırma” ise filmin ilk saniyesinden itibaren gökyüzünden açılış yapılması ile başlar⁴. Kamera kısa bir süre gökyüzünü gösterir, ardından çınar ağacının dallarından, yapraklarından süzülerek aşağıya, ağacın gövdesine iner. Çınarın gövde kısmında bir salıncak ve dallarında bir balkon ve ağacın gölgesinde bir piknik masası görülmektedir⁵. Masanın üzerinde bir gramfon vardır. Bu nesnelere ağacı da kapsayacak şekilde uzaktan çekimi nesnelere öylece bırakılmışlık, terkedilmişlik hali yüklemektedir. Arka planda akordeonla hüznü bir melodi icra edilmesi de bu anlamı güçlendirmektedir. Müzik kesilir. Kamera kısa bir süre sadece gramfon ve salıncağa odaklanır. Filmin açılış izleyiciye eksik olanı işaret ederek, kayba yönelik bir beklenti oluşturmaktadır. Filmin en neşeli çekilmiş sahnelerinde bile asıl “güzel anların geçmişte kaldığı” hissi izleyiciye

⁴ Özellikle ‘fantastik’ içerikleri olan, bir tür görünmeyen “ilahi” müdahalenin filmin akışını değiştirdiği türde filmlerde, gökyüzünden yeryüzüne iniş biçiminde bir açılış, sıklıkla kullanılan bir sinematik koddur. Bu şekilde Bakış aracılığıyla yukarıda gözetilen kutsal bir varlığa işaret edilmektedir. *Çınar Ağacı* filminde de Advie Hanım’ın ailesini yukardan koruyup kollamaya devam ettiği yönünde bir okuma yapılabilir.

⁵ Bu mizansende filmle ilgili pek çok bilgi izleyiciye önceden sunulmaktadır. Advie Hanım’ın göstergesi olan çınar ağacının, torunu ile yakın ilişkisini; onun ailesini bir arada toplama özelliğini ve filmin sonunda yitirileceğini açılıştaki mizansen ifade etmektedir.

eşlik eder. Kaybın önceden gösterilmesi nostaljik filmlerde en çok kullanılan anlatım yöntemlerinden biridir.

Açılış sekansının hemen arkasından gelen sahne, ana karakterin izleyiciyle ilk kez tanıştırıldığı sahne olması bakımından önemlidir. Advıye Hanım (Celile Toyon) gramofondan dinlediği bir şarkıya⁶ eşlik etmektedir. Yüzünde ise sanki görmüş-geçirmişliğin ağırlığını taşıyan acı-tatlı bir ifade görülmektedir. Ondüle topuzlu sarı-beyaz saçları, elbisesi, gözlükleri ile Türkiye’deki tipik yaşlı kadın imgesinden farklıdır. Advıye Hanım’ın imgesi, modernlik nostaljisinin boyutlarından birisi olan; “kırlaşmış, örtüsüz saçlarından çekinmeyen makyajsız yüzünde ciddi bir ifade takınmış cumhuriyetçi yaşlı kadın imgesi” ile örtüşmektedir (Özyürek, 2011: 48). O esnada filmin “Annelerimize” ithafı belirir. Filmdeki “kutsallaştırmaya” yönelik söylem ve eğilimin en çok öne çıkan unsuru Advıye Hanım’ın “anne” olmasıdır.

Advıye Hanım zorlukla yürüyerek Atatürk portresinin önüne gider. Gövdesiyle eğilip “günaydın Paşam” diyerek selam verir. “E çiçekleri de sulamak lazım Paşam” diyerek bir kere daha eğilir ve bu kez daha keyifli bir biçimde şarkıya eşlik ederek çiçeklerin olduğu tarafa doğru yönelir. Filmin ilerleyen sahnelerinde de doğrulanacağı üzere, Advıye Hanıma ilk görüldüğü sahnede eşlik eden imgeler, onunla özdeşlik kurulması istenenlerdir. Bu imgeler gramofon, çiçekler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün çerçeve içindeki portresidir. Gramofon, 1930’lu yıllara gönderme yaparken, taş plaktan çalınan *Beyoğlu’ndan Geçerken* şarkısı Türkiye popüler kültüründe en belirgin nostalji unsurlarından birine⁷ gönderme yapmasının yanı sıra, Advıye Hanımı “seçkin” kültürle özdeşleştirmektedir. Çiçekler ise Advıye Hanım’ın zarafeti ve ince ruhuyla ilgili çağrışımlara sahiptir.

Filmin ilk dakikalarından itibaren vurgulandığı üzere Advıye Hanım filmdeki kaybolan eski değerlerin bir arada toplandığı nostalji odağı olacaktır. Advıye hanım bir ideal olarak 1950 yılı öncesini, özellikle Atatürk’ün de hayatta olduğu 1930’lu yılları temsil etmektedir. Yukarıda örneklendirildiği üzere filmde ‘eski’ olarak tanımlanan kişi, ilişki, kurum, yapı, norm ve değerlerde ‘eski’nin lehine bir yaklaşım, gözlemlenmektedir. Film boyunca, diyalog ve mizansenler ‘eski’ toplumsal yapı ve değerleri temsil eden Advıye hanımla, ‘yeni’ toplumsal yapı ve değerleri temsil eden aile fertleri arasında karşıtlık oluşturacak şekilde kurulmuştur. Filmdeki temel çatışma Advıye hanımla çocukları arasındadır. Çocukların dahil olduğu toplumsal sınıf ve ait oldukları kuşağa bağlı olarak çatışmanın derecesi değişebilmektedir.

Çınar Ağacı filminde toplumsal değişimin gözlemlendiği kurum ve ilişkiler, aile ve aile üyeleri arasındaki ilişkilerdir. Advıye Hanım’ın her bir çocuğu, 1930’lardan itibaren Türkiye’deki toplumsal değişimin belirli bir boyutunu yansıtmaktadır. Ailenin bir Türkiye metaforu olarak kabul edilmesinden hareketle, filmde aileye ilişkin temel değerlerin yok olduğuna yönelik yapılan vurgu, Cumhuriyetin kurucu ilkelerinin aşındırıldığına yapılan vurgu olarak okunabilir. Filmde ideal olarak kurgulanan Advıye

⁶ *Beyoğlu’ndan Geçerken*, Beste ve Güfte: Dramalı Hasan Güler Söyleyen: Melahat Hanım.

⁷ 1980 sonrasında gündemde olan Beyoğlu nostaljisinin iki temel nedeni bulunmaktadır. 12 Eylül sonrası Türk aydınlarının, dolaylı bir politik tartışma yolu olarak gündelik kültüre odaklanması ve “arabesk kültür”ün istilasına karşı kent değerlerini vurgulamak istemeleridir.

Hanım için çocuklarının içinde bulunduğu durum, ailelerinin parçalanmış oluşu en büyük hayal kırıklığı kaynağıdır. Advıye Hanım'ın en büyük çabası da, ailesini bir arada tutmaya çalışmak olacaktır.

Advıye Hanımın 'Portresi'

Bu kısımda, filmde çınar ağacı sembolüyle özdeşleştirilen Advıye Hanım'ın hangi bağlamlarda ve nasıl idealize edildiği ele alınmaktadır.

Advıye Hanımın bir "Cumhuriyet kadını" olarak betimlendiği öncelikle Atatürk portresiyle özdeşleştirilmesinden anlaşılmaktadır. İpekçi'nin bu konuda söyledikleri açıklayıcıdır:

Cumhuriyet kadını Advıye Hanım'ın bir çocuğunun evinden diğerine taşınırken yanından ayırmadığı, onu hayata bağlayan aksesuarları var. Çiçekleri, gramofonu, plakları ve bir de kalabalık ailesi içinde yalnızlığını paylaştığı Atatürk fotoğrafı. Her sabah günaydınlaştığı, dert ortağı, sırdaşı Atatürk fotoğrafı, Paşa'sı, Advıye Hanım'ın dört çocuğunun evleri arasındaki göçebe hayatına eşlik eder, huzurevine yatırılışında derdini paylaşır ve kaybolup giden bir kuşağa şahitlik eder (2011).

Advıye hanım her sabah portreyi saygıyla selamlamakta; çocuklarının kendisine bir haksızlık yaptığını düşündüğünde; sevindiğinde ya da çocuklarından birinin evinden diğerine geçtiğinde yaşadıklarını Atatürk portresi ile paylaşmaktadır. Advıye hanımın sıralanan ritüelleri, Atatürkçü vatandaşların, özellikle 1990'ların sonundan 2010'lu yıllar arası dönemde, Anıtkabir'le kurdukları bağın sembolü olarak okunabilir. Ökten, "Ata'ya şikâyet" tutumunun, "Atatürk'ün ölümsüzlüğü varsayımıyla, *siyasal ifade ve talep kanallarının tıkalı olduğu oranda* sürekli kullanılan bir mekanizma" olduğunu; "sadece şikâyet ve talepler değil, minnet ve şükran duygularının da Anıtkabir üzerinden dile getirildiğini" ifade etmektedir (2012: 330,331). (vurgu sonradan eklendi).

Advıye hanımın Atatürk portresiyle özdeşliğini gösteren dikkat çekici bir nokta, ona hem saygı göstermesi, hem de onun korunup kollanması gerektiğini düşünmesidir. Bu durum Özyürek'in işaret ettiği Cumhuriyet kuşağının hem "Cumhuriyet çocuğu", hem "Yeni nesillerin öğretmeni" olarak görülmesiyle ilişkilidir. Bir diğer dikkat çekici nokta ise Advıye Hanımın Atatürk'e "Paşam" diye hitap etmesidir. "Paşa" hitabındaki bu vurgunun birden çok nedeni olabilir. Kendisini Cumhuriyet kuşağı olarak tanımlayan akademisyen-yazar Mina Urgan anı kitabında "Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa dışında başka Paşa'nın olmadığını 12 Mart'ta da anladım, 12 Eylül'de de" sözleriyle, darbelere yönelik tepkisini dile getirmektedir (1998, 115). 12 Eylül darbesiyle yaşamı derinden etkilenen yönetmenin de benzer biçimde tepkisinin dile getirildiği düşünülebilir. Ancak bu tercihin, Atatürk'ün kendi kuşağından, birlikte çalışıp savaştığı insanların ona "Paşam" diye hitap etmesinden kaynaklandığı daha uygun bir düşüncedir (Ökten, 2012: 331). Burada Cumhuriyet'in birlikte savaşan seçkinler kuşağına bir gönderme vardır. Bu bağlamda Advıye Hanım'ın çevresinde onun eşiti konumda kimsenin olmadığı, yalnızlığını yalnızca Atatürk portresiyle paylaşabileceği vurgulanmakta; portre ve temsil ettiği değerlerle

özdeşleştirilmesi devam ettirilmektedir. Portre bir bakıma Advıye Hanım’ın aynasıdır. Kendisiyle ilişkilendirdiği tüm değer ve nitelikleri ona hatırlatmaktadır.

Advıye Hanım’ın idealize edilmesine yönelik araçlardan birisi olarak, sahip olduğu seçkin kültüre yapılan vurgu yukarda ifade edilmişti. Seçkin kültürün Cumhuriyet kuşağına daha doğrudan gönderme yapan bir diğer unsuru da tangodur. Cumhuriyet kuşağı için dansın önemine ilişkin Mina Urgan şöyle yazmaktadır: “Şimdi sekseninde olan bizim dinazorlar kuşağı, gençken dansa çok düşküdü. Nerede olursak olalım bir gramofon bulunca, onu hemen kurar dans etmeye başladık. Danslarımız şimdiki karşılıklı tepimelere hiç benzemezdi” (1998, 181).

Advıye Hanım çocukları tarafından huzurevine götürüldüğü ilk gün, düzenlenen yemekli toplantıda kendisi gibi Cumhuriyet kuşağı olan Rıfat beyle (Erol Keskin) birlikte vals yaparlar. Advıye Hanımın bu özelliğine ilk defa tanık olan çocukları ona hayran kalırlar. Çocuklar arasında en genç olanı, özel okullarda okumuş olan ve filmde güncel modernlik göstergeleriyle birlikte kurgulanan Sonay (Nurgül Yeşilçay) “annem bu kadar güzel dans etmeyi nereden öğrendi, benden bile güzel dans ediyor” diyerek Advıye hanımın üstünlüğünü ifade eder. Yaşlıların gençlerden daha ‘modern’ bulunması, modernlik nostaljisinin özelliklerinden birisidir. Filmde de tekrarlanan alt-metinlerdendir. Rıfat Bey Advıye Hanımı masasına geri getirdiğinde ona “siz çok mükemmelsiniz hanımefendi” diyerek hayranlıklarını sunar. Tıpkı çocuklardan Sonay’ın üstünlüğe işaret etmesi gibi, Advıye Hanımın mükemmelliğine Rıfat Bey’in işaret etmesi de önemlidir.⁸

Advıye Hanım filmde özdeşlik kurulabilecek bir karakter olarak betimlenmemiştir. O, ailesinin diğer üyeleriyle karşılaştırıldığında ideali temsil etmektedir. Hem iyi, fedakâr bir anne, iyi bir eş ve ev kadını, hem de iyi bir öğretmendir. Tüm bunların yanı sıra konuşması, giyinişi, yaşayışıyla bütünlüklü ve seçkin bir kültüre sahip olduğu sürekli olarak aile üyeleri ile Advıye Hanım arasında yapılan karşılaştırma yoluyla vurgulanmaktadır.

Bir sahnede Advıye Hanım çiçeklere bakım yaparken, kızı Feriha (Suzan Aksoy) çiçekler nedeniyle evin kirlenmesinden ve annesinin temizlik için eve ‘kadın’ çağırması da yanaşmamasından şikayet eder. Advıye hanım ona “kadın dediğin evinin işini kendi yapar” diye cevap verir. Feriha ise “o sizin zamanınızdaydı anne artık devir değişti” diyerek aradaki farkı, eski-yeni arasındaki olumsuz değişime bağlar. Advıye Hanım “biz hem çalışır hem de evimizin işini yapardık; siz de iş gücü de yok maşallah” diyerek biz/siz; eski/yeni arasında kurulan karşıtlığı destekleyecek türde bir cevap verir. Çalışan bir kadın olmasına karşın Advıye Hanım, ikisi de ev hanımı olan kızı Feriha ve gelini Berrin’den (Ebru Özkan) daha iyi yemek yapmaktadır. Feriha dolma sararken Advıye Hanım beğenmez ve “ben sana böyle mi öğrettim” diyerek müdahale eder. Gelini Berrin, ondan su böreği tarifi almak zorunda kalır. Çünkü kendisi onun kadar güzel börek yapamamaktadır. Advıye Hanım Berrin’e bilerek yanlış tarif verir ve kendini “ona kalmıştı su böreği yapmak” diyerek açıklar. Filmde “ona mı kalmış” sözü bir söylem olarak kullanılmakta,

⁸ Rıfat Bey, *Büyük Adam Küçük Aşk* (2001) filmindeki emekli yargıç Rıfat Işık karakterinin yansımasıdır. Hatırlanacağı üzere filmde kendisine huzurevi aramaktaydı. Rıfat beyin merhum eşi Neriman hanımın özelliklerinin de Advıye hanımda bulunduğu düşünülebilir. Evdeki eşyalar, çiçekler, örtüler, her ikisinin de örgü örmesi kısacası ortak kültürel göstergelerden hareketle bu yorumda bulunulabilir. Neriman hanımın duvardaki resmi Handan İpekçi’nin annesine ait bir fotoğraftır. Bu bağlamda da İpekçi için iki karakterin de birbirine eşit ve ideal özellikler içeren karakterler oldukları düşünülebilir.

aileye sonradan gelenler, filmde bu söz aracılığıyla eleştirilmektedir.⁹ Advıye Hanım yalnızca daha iyi yemek yapmakla kalmaz, iğne oyası danteller, gümüş çay takımları gibi kadınlık kültürünün diğer seçkin beceri gerektiren taraflarına da hakimdir. Berrin önemli bir misafiri geleceği zaman Advıye Hanımın çay takımlarına, dantellerine ihtiyaç duymaktadır.

Advıye Hanımın maddi ve manevi anlamda fedakâr olması onun ideal bir kadın/anne olmasının bir diğer göstergesidir. Advıye adı da dahil olmak üzere film boyunca çocukları için, hem onları büyütürken, hem de hâlihazırda pek çok fedakârlık yaptığı çeşitli biçimlerde vurgulanmaktadır. Fedakarlık bir yandan ‘kadınlık’ ideolojisinin en önemli parçası ve öte yandan Cumhuriyet kuşağının Türkiye toplumu için yaptığı fedakârlıkların metaforudur.

Advıye Hanım filmdeki en sahici insan olarak sunulur. Diyet yapma zorunluluğu gibi sonradan koyulan kurallara başkaldıran, hayatını olduğu gibi yaşayan, örneğin hem çalışıp hem eğlenmeyi becerebilen birisi olarak betimlenir. Advıye Hanımın sahiciliğine ilişkin bir diğer vurgu da gençliğinde eşinden aldığı, zamanında çok ince bir dille yazılmış olduğunun izleyici tarafından anlaşılması istenen aşk mektupları ile yapılır. Aşk egemen kadınlık ideolojisinin bir parçasıdır. Aşk yaşamayan bir kadın eksik olarak kabul edilmektedir. Advıye Hanım ise filme göre her yönüyle ideali temsil ettiği için onun bu konuda da bir eksiğinin olmadığı böylece vurgulanmış olur.

Advıye Hanımın ‘Ailesi’

“Yeni” toplumsal kurumlar, ilişkiler ve yapılarda; norm ve değerlerdeki olumsuz yönde değişme filmde her biri toplumda belirli bir kesimi temsil eden Advıye hanımın çocukları aracılığıyla ortaya konulur. Toplumsal yapılarda bütünlükten parçalanmaya doğru yönelim de yine “aile” metaforu üzerinden temsil edilmektedir.

Advıye hanımın en büyük kızı Feriha ev hanımıdır. Ev dışında üretici etkinlikte bulunmadığı gibi evde de iş yapmadığı ifade edilmektedir. Feriha bir ev hanımı olarak bağımlı bir yaşam sürmekte, durumunu sürdürebilmek için kendisini aldatan kocasına bile karşı çıkamamaktadır. Feriha’nın kocası İhsan (Settar Tanrıöğen), çeşitli ihalelere girerek iş alıp para kazanan bir iş adamıdır. İhsan zenginliğini gösteriş amacıyla ve kimi zaman da yardımseverlik görünümü altında karşısındakini aşağılayacak biçimde kullanmaktadır.¹⁰ Feriha ve İhsan’ın dört çocuğu vardır. Filmde, bunlardan özellikle Tolga üzerinde durulmaktadır. Tolga bir Amerika hayranıdır. İlk fırsatta Türkiye’yi terk etmeyi hayal etmektedir. Oysa Tolga’nın ne Türkiye’de, ne de gideceği başka bir ülkede üretici olmasını sağlayacak bir özelliği bulunmamaktadır. Tolga, babasından ihale kazanırsa *mustang* almasını ister, İngilizce sözcükleri yerli yersiz konuşmasına ekler ve vücut dili dahi taklittir.

⁹ Berrin, İhsan karakteri gibi, 1980 sonrası, üretici olmayan yollarla zengin olmuş bir kesimi temsil etmektedir. Cumhuriyetin yetiştirdiği nesil, öğretmenler, hukukçular gibi bürokrat ya da memur kesimi iken; sonradan kısa yoldan köşe dönme politikalarının usulsüz yollarla para sahibi yaptığı kesime yönelik eleştiri bu karakterler üzerinden yapılmaktadır. Bu sınıfın ne kadar paraları olursa olsun, ‘kültür’e sahip olamayacakları vurgulanmaktadır.

¹⁰ Eskiden sol hareketin içinde yer almış olan Uğur’un (Hüseyn Avni Danyal) dükkânına haciz gelmesi üzerine “devrimi beceremediniz bari esnaflığı becerseydiniz. O kadar diyorum gel yanımda çalış diye...” demesi örnek gösterilebilir.

Adviye hanımın ikinci çocuğu Uğur (Hüseyin Avni Danyal), eski bir solcudur. Uğur, filmin başında oldukça zor durumdadır. Bir yandan maddi sıkıntı yaşamaktadır; dükkânına haciz gelmiştir. Diğer yandan eşi Nihal’i (Jülide Kural) başka bir kadınla aldattığı için terk edilmiştir.¹¹ Nihal filmdeki olumlu bir karakterdir. Adviye Hanım kendisine en iyi Nihal’in baktığını belirtmektedir. Uğur, Adviye Hanım’la en az sorun yaşayan çocuğudur. Adviye Hanım’la oğlu Uğur arasındaki ilişkiyi özetleyen an, diğer çocuklar (Feriha ve Sonay) Adviye Hanım’ın gramofon çalmasından rahatsız olur, plağı durdururlarken Uğur Adviye hanıma “anne sen seversin” diyerek plaktan şarkı çalmasıdır. Uğur, Adviye Hanımı anlamakta, tüm huysuzluklarının arkasındaki anlamı görebilmektedir. Huzurevi ile ilgili tartışmalar sırasında bir tek o fikre karşı çıkar. “Bu kadın malını mülkünü sattı bize verdi. Sırf biz daha iyi olalım diye. Sense kılımı bile kıpırdatmadın” diyerek Murat’a kızar. Uğur’un ailenin çocukları arasında Adviye Hanım’ı en çok korumaya çalışması; onu huzurevine göndermek istememesi, bir yandan içinde bulunduğu koşullar nedeniyle karşı çıkmaya da gücünün yetmemesi sol düşünce ve Cumhuriyet değerleri arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğünde daha anlamlıdır. Adviye Hanım’ın ise tüm çocukları arasında bir tek ondan özür dileyerek “ona haksızlık yapmış olduğunu, oysa onun hep güzel şeyler için çabaladığını, bunu ancak şimdi anladığını” söylemesi de bu bakımdan ayrıca önemlidir.

Üçüncü çocuk olan Murat ve onun eşi Berrin de filmin eleştiri yönelttiği bir aile yapısına sahiptir. Bu ailedeki asıl sorun Berrin ve kızlarının özellikleridir. Murat, Adviye Hanım’a göre ‘kılıbık’ olması, eşinin ve çocuklarının olumsuzluklarına karşı çıkamaması nedeniyle eleştirilmektedir. Berrin ve onu örnek alarak yetişen iki kız, tıpkı İhsan ve Tolga gibi kültürel yozlaşmanın örnekleri olarak filmde yer almaktadırlar. Berrin de Feriha gibi bir ev hanımıdır. Zengin fakat görgüsü olmayan bir aileden geldiği konuşması ve giyim tarzıyla yansıtılmaktadır. Kızları özel okulda okumakta, okulun ücretini ise Berrin’in ailesinin karşıladığı vurgulanmaktadır. Berrin Adviye hanıma “anne” diye hitap etmemesi ve bakımında aileye destek olmaması nedeniyle de eleştirilmektedir.

Filmde annesi ile en çok sorun yaşayan Adviye Hanım’ın en küçük çocuğu Sonay’dır (Nurgül Yeşilçay). Sonay severek evlendiği eşi Yağız’dan (Nejat İşler) şiddet gördüğü gerekçesiyle ayrılmıştır. Oğlu Barış’la (Deniz Deha Lostar) birlikte yaşamaktadır. Barış çok mutsuz bir çocuktur. Onu mutlu eden tek şey anneannesinin varlığı, onunla telefonda konuşmak ve iki ayda bir evlerinde kalmasıdır. Yağız Sonay’la tekrar bir araya gelmenin yollarını aramaktadır. Sonay’ın amacı ise işte terfi etmektir. Annesine bakmak gibi bir yükümlülüğü olduğunu düşünmez. Çünkü Sonay’a göre, Adviye hanım tüm çocukları ile ilgilendiği halde, onu özel okula göndererek başından atmıştır. Filmin sonunda çok istediği terfi alınca annesinin ona karşı davranışlarında ve onu yetiştirme biçiminde haklı olduğunu anlayacaktır.

¹¹ Uğur ve Nihal Yusuf Kurçenli’nin *Çözümler* (1994) isimli filminin ana karakterlerinin isimidir. *Çözümler*, 12 Eylül sonrasında kocası hapiste olan Nihal (Nurseli İdiz) ile onların ortak dostu, 12 Mart’ı yaşamış olan Uğur’un (Tarık Akan) etrafında dönmektedir. Uğur aslında edebiyat ve sanatla uğraşan ama hayatını muhasebecilikle kazanan birisidir. (...) Nihal ise hayata tutunmaya çalışan, sol eğilimli olmasına karşın muhafazakar yaşam süren, kocasının ailesiyle birlikte yaşayan bir kadın olarak betimlenir (2010:5). Bu noktadan kesin bir okuma yapmak sağlıklı olmasa da İpekçi’nin filmde Nihal gibi hapishane kapılarında beklediği, 12 Eylül’ün üzerlerinde buldozer gibi geçtiğini söylediği, bu süreçte ailesinin yanına dönerek hem maddi hem de manevi olarak destek bulduğu (Kara,2010:235) göz önüne alındığında İpekçi ile *Çözümler* filmi arasında kişisel bağlar olduğu düşünülebilir.

Adviye Hanımın çocukları çeşitli yönleri ve katmanlarıyla Türkiye'nin orta sınıfını temsil etmektedir. Adviye Hanımla ilişkilerini bu çerçevede düşünmek mümkündür. Adviye Hanımın aile bütünlüğüne verdiği önem de bu bağlamda anlaşılabilir. Çocukları arasında eğitilmiş ve kentli orta sınıfı temsil eden Sonay'ın boşanmış olmasını kabul edemeyen Adviye Hanım, çınar ağacının altında yaptıkları pikniklerden birinde, Sonay'dan habersiz Yağız'ı davet eder. Bununla da kalmayıp Sonay'ın Yağız'a servis yapmasını ister. Sonay ve Yağız "küçük çapta" da olsa fiziksel şiddet nedeniyle boşanmışlardır. Adviye hanım Yağız'a "keskin sirke" diyerek sempati göstermekte, önce Sonay'ın vurduğunun da belirtilmesiyle film bir anlamda şiddeti meşrulaştırmış olmaktadır.¹² Adviye Hanım aldatan eşinden boşanmaya karar veren gelini Nihal'e "eğer eşini seviyorsa affetmeyi de bilmesi gerektiğini" söyler. Karısını çok seven küçük oğlu Murat'a ise "karını sevmen güzel ancak kendini de biraz fazla ezdirmiyor musun?" diye sorar. Daha önceki filmleriyle polis şiddeti, töre cinayetleri, Kürt sorunu gibi konularda duyarlılığını ifade etmiş olan İpekçi'nin ataerkil ideolojiye yönelik bu tür destekleyici yaklaşımı yadırgatıcı bulunmuştur. Film bu çerçevede pek çok eleştiri almıştır. Bununla birlikte filmdeki karakterlerin ve ailelerin belirli bir sınıfı temsil etmesinden dolayı anlatılmak istenenin bu olmadığı düşünülebilir. Filmin asıl konusu gerçekte Türkiye toplumunda yaşanan yozlaşma ve toplumsal sınıfların birbirlerinden ve Cumhuriyet değerlerinden uzaklaşmasıdır. Bu çerçeveden bakıldığında Sonay ve Yağız'ın; Berrin ve Murat'ın; Nihal ve Uğur'un hangi değerleri temsil ettiğini dikkate almak gerekmektedir.

'Aile'ye Sonradan Katılanlar

Filmde ortaya konulan aile tablosunda, üstünde durulması gereken bir diğer nokta, aile üyelerinin asil üyeler ve sonradan gelenler olarak ayrılmasıdır. Aileye sonradan katılanlardan Yağız ve Nihal, adeta ailenin asil üyeleri gibidir. Adviye Hanıma hitap şekillerinden, "anne" demelerinden onu ebeveyn olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır. Adviye Hanım da onlara çocukları gibi davranır. Berrin ve İhsan ise Adviye Hanım'a "anne" demezler. Adviye hanım da her fırsatta onları sevmediğini vurgular. Bu bakımdan aileye sonradan gelenler sadece Berrin ve İhsan karakterleridir.

Asiller ve sonradan gelenler arasındaki temel fark, "kültürsüzlük", "görgüsüzlük", "zevksizlik" olarak ifade edilen biçimlerde kendisini göstermektedir. Örneğin, İhsan işe gitmeye hazırlanırken kravat seçimi konusunda Feriha ona yardım eder. İhsan ise zevkine göre kravat takamamaktan şikayetçidir. Gidip kendine bir düzine kravat alacağını söyler. Feriha ise "sen alma ben alırım, sen bana parayı ver" diye cevap verir. İhsan'ın zevki kötüdür. Eğer Feriha ona yardımcı olmasa zevksiz bir biçimde dışarı çıkmış olacaktır. Bir diğer sahnede İhsan aldığı yeni cipi ile Adviye hanıma yaranmaya çalışırken aralarında şu konuşma geçer:

İhsan: Sırf senin için aldım Adviye'ciğim bu cipi vallahi... Şuraya bak. Çiçekler plaklar, gramofon, eşyalar, koca cip doldu valla yahu. [Adviye Hanım'ın hep yanında taşıdığı Atatürk fotoğrafını kastederek] O elindekini bile alır bu cip Adviye'ciğim.

¹² Filmin bir diğer sahnesinde Yağız, Sonay'ın erkek arkadaşına (Barış Aksavaş), karşısındaki hiçbir saldırganlık göstermediği halde yumruk atar.

Adviye Hanım: [kendi kendine] Görmemiş görmüş güle güle ölmüş.

Adviye hanım bir evden diğerine taşınırken Atatürk portresini hiç kimsenin taşımasına izin vermemekte, daima kendi elleriyle taşımaktadır. Bu sahnede Atatürk’ün toplumda İhsan gibi “sonradan” zengin olmuş, “lumpen” işadamlarının asla taşıyamayacakları bir değer olduğu vurgulanmaktadır. İhsan nasıl Adviye hanımın ailesine sonradan geldiyse, temsil ettiği sosyo-ekonomik sınıf da cumhuriyete sonradan, 1950’li yıllardan itibaren yürütülmeye başlatılan ekonomik liberalleşme politikalarıyla katılmıştır. 1980’li yıllardan itibaren yürütülen ekonomi politikalarıyla üretmeden para kazanma yolları teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin devletçi kalkınma ve tam bağımsızlık ilkesi başta olmak üzere kurucu değerlerine ve ekonomik politikalarına aykırı olarak gelişen bu yeni sınıflar, filme göre asıl Cumhuriyet’in bir parçası olarak görülmemektedir. Bu nedenle tıpkı Atatürk portresi gibi, Adviye Hanım da İhsan gibi lumpen burjuvalara emanet edilemez. Çınar ağacının altındaki piknikte, çocuklar arasında huzurevi konuşmaları yapılması üzerine İhsan “bir ananıza bakamadınız” der. Uğur bu söze çok sinirlenir. İhsan “damadı bakar ona” diye sözüne devam eder. Bunun üzerine Uğur, “sen çok olmaya başladın, *kala kala sana mı kaldı bu kadın*” (vurgu sonradan eklendi) diyerek İhsan’ın üzerine yürür. Yağız’da araya girip “Ya vur şunun ağzına enişte” diyerek Uğur’u destekler. Bu sahne eğitilmiş orta sınıfların ve sol kesimin lumpen burjuva kesime yönelik tepkisinin ifadesi olarak anlaşılabilir.

Berrin, yemek yapamayan, bir mesleği olmayan, süslenmeyi dahi eline yüzüne bulaştıran, rüküş giyimli, bozuk diksiyonlu; tek özelliği güzel olmak olan bir kadın olarak betimlenir. Ailesi zengindir. Torunlarının özel okul aidatlarını onlar ödemektedir. Berrin bu durumu eşinin yüzüne vurmaktan geri durmaz. Berrin’in kızları da onun kopyası gibidir. Bu nedenle Adviye Hanım Berrin’e Elizabeth, kızlara da ikinci Elizabeth ve Katerina isimlerini takmıştır.¹³

İhsan ve Berrin karakterleri üzerinden filmin en fazla duyarlılık gösterdiği noktalar, Mina Urgan’ın şu sözlerinde açık ifadesini bulmaktadır:

Tüketim toplumunun *kültürden yoksun bir ortamda* egemenlik kurmasının doğal bir sonucu olan bayağılık, faşizm kadar çirkin, faşizm kadar tehlikeli benim gözümde. Belki bu da bir dinazorluk belirtisi sayılacak ama *davranışta konuşma üslubunda, kılık kıyafette, müzikte, her konuda bayağılığa* şiddetli bir tepki içindeyim. Son yarım yüzyılda ülkem de dünya da daha da bayağılaştığı için, tepkim de gittikçe şiddetleniyor. Bu bayağılığın Amerika Birleşik Devletleri’nde başlayarak tüm dünyaya yayıldığını ileri sürmem siyasi önyargılarımdan ötürü değil. Bu konuda Amerikalı aydınlar da benim kanımı paylaşıyorlar (1998: 38,39). (vurgular sonradan eklendi)

¹³ İlk filminden itibaren İpekçi’nin eleştirel olarak benzer noktalara eğildiği görülebilir. *Babam Askerde* filminde, burjuva ailedeki annenin kızı ile İngilizce konuşması; filmdeki cahil komşu kadının “koskoca doktor niye yasak kitap tutar ki evinde” diye sorması, filmdeki dayının İhsan karakterine benzer şekilde filmin solcu aydın orta sınıfını temsil eden kız kardeşi ve eniştesine “vatanseverliğiniz şimdi mi aklınıza geldi” demesi ya da geçmişte sol gösterilere katılmış olan ancak şimdi burjuvayı temsil eden kadının eski görüşlerini koruyan eşine “...dünyayı değiştireceksin. Önce kendi ilişkini düzeltene ...” şeklinde konuşması ve *Büyük Adam Küçük Aşk* filminde Rifat beyin özel okullarda, İngilizce öğretim yapılmasını eleştirmesi örnek verilebilir.

Adviye Hanım'ın 'Emaneti'

Filmde Adviye Hanım dışında idealize edilen ikinci bir unsur bulunmaktadır: Adviye Hanımla torunu Barış arasındaki ilişki. Filmdeki diğer toplumsal ilişkiler yapay ve yüzeyselken onların arasında sahici ve derin bir etkileşim olduğu vurgulanmaktadır. Adviye Hanım'ın en değerli varlıkları olan Atatürk portresi ve sandığını Barış'a emanet etmesi bunun başlıca göstergesidir. Adviye Hanım ve Barış sözlerinde, davranışlarında, değer yargılarında birbirlerinin adeta bir *yansımaları* oluşturmaktadırlar.¹⁴ Adviye Hanım'ın filmde Cumhuriyet değerlerini temsil ettiği göz önüne alındığında Barış'ın da bu değerlerin gelecek kuşaklara taşındığının göstergesi olduğu düşünülebilir. Barış'la olan ilişkisinde Adviye Hanım, bir yandan gelecek kuşakların öğretmenliği olma özelliğini, hem de hiç büyümeyen bir çocuk (Cumhuriyet çocuğu) olma özelliğini belirgin olarak ortaya koyar. Adviye Hanım ve Barış arasındaki ilişkinin, filmin nostaljisi açısından bir diğer işlevi (örneğin salıncağa bindikleri sahnede olduğu gibi) Atatürk'ün manevi kızı Ülkü ile olan ilişkisinin ve imgelerinin benzerlerini yeniden üreterek filmin duygusal etkisini ve anlamını güçlendirmektir.

Sonuç

Bu çalışmada *Çınar Ağacı* filminde nostaljinin nasıl betimlendiği incelenmiş ve Esra Özyürek'in "modernlik nostaljisi" tanımlamasıyla örtüştüğü ortaya konulmuştur. Cumhuriyet kuşağının, bir yandan Cumhuriyet çocukları/diğer yandan yaşam boyu öğretmenler olarak görülmesi yaklaşımı filmde de mevcuttur. Atatürk imgelerinin meta niteliği kazanarak kamusal alandan ev içine taşınması yönünde gerçekleşen dönüşüm filmdeki Atatürk portresi bağlamında gözlemlenmektedir. Cumhuriyetin bir "aile" olarak düşünülmesine yönelik söyleme filmde de vurgu yapılmaktadır. 1980 darbesi sonrası liberal ekonomik politikalarla güçlenen burjuva sınıfı, filmde de Cumhuriyet değerleriyle bağlantısız görülmektedir. "Laik yaşlı kadın" imgesi filmde Adviye Hanım ile temsil edilmektedir. Sonuç olarak, 2000'li yıllarda Türkiye'de belirli, azımsanmayacak bir toplumsal kesimin Cumhuriyet değerlerinin kayboluşu karşısında gösterdiği nostaljik tepkinin bir temsilini filmde gözlemlenmek mümkündür.

Film analizinde toplumsal değişim öncesinin ve sonrasının nasıl betimlendiği incelenmiştir. "Eski"yi temsil eden Adviye hanımın, bir yandan fedakar bir anne, sevgi dolu bir anneanne, iyi bir ev kadını, iyi bir eş olması ile "geleneği", öte yandan emekli bir öğretmen olması, dış görünüşü, vals bilmesi, gazete okuması ile "modernliği" temsil eden "olumlu" özelliklere sahip bir karakter olarak idealize edildiği ortaya konulmuştur. Filmde idealize edilen toplumsal ilişki, Adviye Hanım ve torunu Barış arasındadır. İdealize edilen toplumsal yapı, ülke bütünlüğünün metaforu olan "aile"dir.

Filmde olumsuz yönde değişime yol açan dönüm noktası 12 Eylül askeri darbesidir. "Yeni" ve olumsuz toplumsal değerleri, Adviye Hanım'ın çocukları ve onların parçalanmış aileleri yansıtmaktadır. Darbe sonrası sol kesimin durumunu Uğur karakteri; yeni, üretici

¹⁴ Selin Süar Oral ve Zeynep Çetin Erus'un "Sinemada Dönüşen Aile Kavramı Üzerinden Kolektif Belleğin Kurucusu Olarak Kadın ve Erkek: Çınar Ağacı Filmi Örneği" isimli yukarıda sözü edilen makalesi filmi bu çerçeveden incelemektedir.

olmayan burjuva sınıfı İhsan ve eğitilmiş orta sınıfların durumu Sonay karakteri üzerinden temsil edilmiştir. Çocuklar arasındaki çatışmalar, 2000’li yıllarda toplumsal konumu sarsılan ve güçsüzleşen solun ve bürokratik orta sınıfların yeni burjuva sınıfa karşı ortaya koymak istediği tepkisinin eğretilemesi olarak görülmüştür. Filmde orta sınıflar, kişisel çıkarlarının peşinde koştukları ve Cumhuriyet’e sahip çıkmadıkları için eleştirilmektedir. Sonay karakteri ve Advıye Hanım’ın ilişkisi bu çerçevede anlamlandırılmıştır.

Filmde nostaljiye yol açan toplumsal sorunlar Batılılaşma süreçleriyle bağlantılı olarak düşünüldüğünde; devlet-toplum ilişkisinde dönüşüm, toplumsal sınıflar arası kopukluk ve Batı taklitçiliğinin öne çıktığı görülmektedir. Filmde bu sorunların çözümü olarak Advıye Hanımın değerlerinin benimsenmesi önerilmektedir. Filmin nostalji aracılığıyla ifade edilen ideolojisi burada kendisini göstermektedir.

Filmin nostaljisi belirli bir toplumsal sınıfın iktidarda olmasına yönelik kaygıya işaret etmektedir. Güncel toplumsal koşullarda mağdur durumda olduğu düşünülen Cumhuriyet kuşağının gerçekleşmemiş idealleri nostalji aracılığıyla yansıtmaktadır. Bu bakımdan nostaljiyle ortaya konulan ideolojinin, belirli bir kesimin tahakküm kurmasına ya da halihazırda iktidarda olan bir kesimin güçlendirilmesine yönelik olmadığı sonucuna varılmıştır. Filmin sonunda Advıye Hanımın ölümünün ardından anlaşmazlıklarına rağmen tüm ailenin bir arada çınar ağacı altında toplanması da bu duruma işaret etmektedir. Bu görüşe karşıt olarak filmdeki aile tablosunun tüm toplumsal kesimleri kapsamadığı yönünde bir eleştiri söz konusu olabilir. Ayrıca Advıye Hanımın değerlerini merkeze alan bir ideoloji de tahakküm olarak görülebilir. Ancak yönetmenin önceki filmlerinden itibaren temel kaygı ve eleştirisinin orta sınıflara yönelik olduğunun; güncel sorunlara duyarlı biçimde filmler yaptığının hatırlanması ve filmin üretildiği dönemin toplumsal ve politik ikliminin özelliklerinin göz önüne alınması bu görüşün yeniden düşünülmesini gerektirecektir.

Çalışmaya göre filmin nostaljisinde asıl sorun, Atatürkçülük konusunun biçimci, kalıplaşmış, “yaşam tarzı”na (*life style*) yönelik bir vurguyla ele alınmasıdır. Filmdeki nostalji, tıpkı 2000’li yıllardaki Atatürkçülük tutumunu ifade eden “modernlik nostaljisi” gibi, idealize edilen değerlere neoliberal piyasa koşulları içinde bir konumlanma sağlamaktan öteye geçmemektedir. Bu çerçevede, Berkes’in işaret ettiği üzere, tam da Türkiye’nin başlıca sorunu olan “kutsallaşmış geleneğin boyunduruğundan kurtulma” sorununun, Atatürk ve Cumhuriyet için de baş göstermiş olduğu film aracılığıyla bir kere daha görülmektedir.

Kaynakça

Alkuş, Mücahit, (2016). *Handan İpekçi Sineması’nda Temsil*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 05 Eylül 2018.

Berkes, Niyazi, (1982). *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları.

Berkes, Niyazi, (1997). *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Adam Yayınları.

Berkes, Niyazi, (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Corrigan, Timothy, (2008). *Film Eleştirisi El Kitabı*, A. Gürata (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.

Ertaylan, Arzu, (2015). “1990 Sonrası Türk Sinemasında Yaşlılık Temsilleri” The Turkish Online Journal of Design, Art of Communication (TOJDAC). Cilt 6, Sayı:1, 1-20. www.tojdac.org/tojdac/VOLUME6-ISSUE1-files/tojdac_v06i4101.pdf Erişim Tarihi: 05 Eylül 2018.

Ersöz, C., ve Kurçenli, Y., (1994). “Önsöz”, *Çözümler, 12 Eylül’ün Savurduğu İnsanlar*, İstanbul: Tekin Yayınevi, s.5-8.

İpekçi, Handan, (2011). “Çınar Ağacı’nın Gizli Kahramanı”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/göster/ShowNew.aspx?id=17443284>. Erişim Tarihi: 26 Eylül 2013

İpekçi, Handan. (Yönetmen). (2011). *Çınar Ağacı* [Film]. Türkiye: Beşiktaş Kültür Merkezi.

Kara, Mesut, (2012). *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kayalı, Kurtuluş, (2009). “Bir Yalnız Adam: Niyazi Berkes”, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, s.131-137. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kolker, Robert P., (1998). “The Film Text and The Film Form”, J. Hill& P.C. Gibson (ed.), *The Oxford Guide to Film Studies*, Great Britain: Oxford University Press. s.11-23.

Ryan, M., ve Lenos, M., (2014). *Film Çözümlemesine Giriş*, E. S. Onat (çev.), Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.

Ökten, Nazlı, (2012). “Ölümsüz Bir Ölüm, Sonsuz Bir Yas: Türkiye’de 10 Kasım” E. Özyürek (der.) *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, İstanbul: İletişim Yayınları s.325-348.

Özyürek, Esra, (2011). *Modernlik Nostaljisi, Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayat*. F. B. Aydar (çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Süar Oral, S. ve Çetin Erus, Z., (2018). “Sinemada Dönüşen Aile Kavramı Üzerinden Kolektif Belleğin Kurucusu Olarak Kadın ve Erkek: Çınar Ağacı Filmi Örneği” İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergi sayı:1, Cilt 3 içinde, s.213-233. Erişim Adresi: dergipark.gov.tr/download/article-file/488689 Erişim Tarihi: 05 Eylül 2018.

Urgan, Mina, (1998). *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sözlü Kültürden Dijital Kültüre İletişim ve İletişim Araçlarının Tarihsel Kökenleri*

Historical Origins of Communication and Its Devices From Oral to Digital Culture

Zübeyde Süllü, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi,
E-posta: zsullu@kastamonu.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

İletişim, Tarih, Medya,
Kitle İletişim Araçları

Öz

İletişim bir insandan bir diğerine işaret, konuşma, ses, renkler ve simgeler gibi farklı metotları kullanarak gerçekleştirilen bir haber ve bilgi aktarma sürecidir. Tarihsel dönemler boyunca iletişim yöntemleri, insan topluluklarının ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Bilinen en eski iletişim araçlarından olan ve kil tabletlere yazılan Piktograf yazı Sümerler tarafından M.Ö 3500 yılında keşfedilmiştir. Daha sonra Mısırlılar M.Ö. 2600 yıllarında Hiyeroglifi bulmuşlar ve bunu yaygınlaştırmışlardır. O dönemlerde Çin’de duman işareti de haberleşmek için kullanılmıştır. Bu buluşlardan sonra Fenikeliler ilk alfabeyi kullanmışlar ancak alfabeyi geliştirenler Yunanlılar olmuştur. En eski posta servislerine ise eski Pers, Roma ve Çin uygarlıklarında rastlanmaktadır. Alfabenin bulunuşu iletişim tarihi açısından en büyük ilerlemelerden biri olmuştur. İlk baskı tekniklerine eski Çin Uygarlığında rastlanmakla birlikte bugün kullandığımız matbaanın basit düzenekli bir versiyonu olan ilk matbaa 1400’li yıllarda Johann Gutenberg tarafından icat edilmiştir. Bu iletişim tarihi açısından en önemli gelişmelerden biridir. Bilinen ilk gazete, Almanya’da basılmış ve ilk günlük gazete Almanya Leipzig’de yayınlanmaya başlanmıştır. Bu buluşları bir diğer önemli iletişim aracı olan telgraf takip etmiştir. Yine aynı yüzyılda, Maxwell radyo dalgaları ile ilgili çalışmasını yayınlamıştır. Hemen hemen aynı yıllarda Edison, Mimografi; Graham Bell ise büyük icadı telefonu geliştirmiştir. Marconi, radyoya yakın ve benzer bir sistemle çalışan kablosuz telgrafi icat etti. Sonuç olarak 19.yüzyıl kitle iletişim araçlarının keşfi açısından zengin bir yüzyıl olmuştur. Farnsworth ise 1926 yılında televizyonla ilgili diğer buluşları tamamladı. Günümüzde internet ile ilgili iletişim teknolojileri henüz yolun başındadır. İnternet mektup, telefon, telgraf, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarını içinden barındıran bir sistemdir. İletişim araçları dönemin ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, iletişim araçlarındaki gelişim, toplumsal değişimleri bazen doğrudan bazen dolaylı olarak etkilemiştir. Bu bağlamda iletişim araçlarının ihtiyaçları belirlediğini ve yarattığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Keywords:

Communication,
History,
Media, Mass
Communications

Abstract

Communication is the process to transfer knowledge and information from one person to another using different methods such as signals, speaking, sounds, marks, colors and many other methods. In the historical process, the methods of communication were developed as the needs of the societies changed. The very first kind of communication devices invented 3500 BC, in “Sumer” in the form of pictographs written on clay tablets. Later, ancient Egypt invented hieroglyph In 2600 BC Egypt and it was spread. At the same time China was using smoke signals for communication. Three hundred years later, Phoenicians invented the alphabet and it developed in the ancient Greece. China, Empire Rome and Persian Civilization organized their postal service system. The invention of alphabet caused a major improvements in the history of communication. The history of the printing press dates back to the ancient China. But a model based on primitive versions already in use, invented by Johannes Guttenberg in 1400’s. It is a great jump in the history of communication. The first known newspaper was published in Germany. After, the first daily newspaper appeared in Leipzig, Germany. Another important communication devices was the telegraph that follow. At the century, James Clark Maxwell published his theory concerning radio waves. Almost at the same year, Edison invented the mimeograph, the telephone which is an great communication devices was invented by Graham Bell. Marconi invented wireless telegraphs which were so close and similar to the idea of the radio. As a result, the 19th century is the richest age of them all in what comes to communication devices’ development. In 1926, Farnsworth completed the others scholars’ work and assembled a complete electronic TV system. The Internet is the new communication Technologies and yet it is the beginning of the road. Internet includes a variety of communication technologies. For example; ordinary mail, the telegraph, the telephone, radio, newspaper and television. Communication devices emerged due to the needs of the period that being said the development of communication tools has sometimes directly and indirectly affected social changes. In this context, it will also not be wrong to say that communication tools determine and create needs.

* Bu makale, 19-22 Ağustos 2017 tarihleri arasında Gaziantep’te düzenlenen “Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresinde” sunulan “İletişim ve İletişim Araçlarının Tarihsel Kökenleri” başlıklı bildiri esas alınarak yazılmıştır.

Giriş

İletişim çeşitlilik ve zenginlik açısından bugünkü boyutlarına çok uzun bir zaman dilimi içerisinde ulaşmıştır. İletişim özü itibariyle insanla başlayan, insanla gelişen ve insanı esas alan bir süreçtir. İletişim tüm canlıları kapsayan, evrensel ve çok geniş kapsamlı bir olgudur. İnsanlar zaman içinde beden dili ile sonraları ise konuşarak, yazarak, çizerek iletişim olgusunu geliştirmişlerdir. İnsanlık, toplumsal yaşama geçtiğinden beri fiziksel, ruhsal, kültürel varlığını oluşturmak ve aktarmak için daha fazla iletişim kurmaya, paylaşmaya ihtiyaç duymuştur. Bunun temelinde; kişiler ve toplumlar arasında paylaşılmayan görüş ve deneyimler özdeşleşmeyi sağlayamayacağından; farklı kültür ve topluluktan kişilerle etkili iletişime girme olasılığının da azalması gerçeği yatmaktadır (Usluata'dan akt. Çamdereli, 2004: 16). Bu nedenle insan, uzun bir dönemden beri doğru, eksiksiz ve taze haber açlığı içindedir ve haber konusunda rekabet en açık şekliyle haberlerin çabukluğu konusundadır. (Jeanneney, 2009: 19). Haberlerin hızı, iletişim biçimlerinin ve bu süreçte kullanılan iletişim araçlarının gelişim süreci ile yakından bağlantılıdır.

Hangi kavramlardan veya olaylardan bakarsak bakalım tarih dediğimiz olgu insanların yapamadıklarının değil yaptıklarının kayıdır. Sonuçta ister istemez insanın başarılarının öyküsüdür (Carr, 2010: 168). Bu tespit elbette iletişim biçimlerinin ve araçlarının tarihsel gelişimi için de geçerlidir. Yüzyıllar boyunca iletişim olgusu; bireyin kendini ve diğer bireyleri, toplumların kendilerini ve diğer toplumları, nasıl gördüklerini farklı toplumsal aktörlerin, kendi dünya görüşleri doğrultusunda toplumlarını ve diğer toplumları düzenleme ve yeniden şekillendirme süreçlerini kapsar.

İletişim, hayatın hemen her alanında durmaksızın gerçekleştirilen ve basitten karmaşığa doğru geniş bir dilimde yer alan birçok eylem, söylem ve etkinlikle ilgilidir. İletişim hem bilişsel ve duygusal hem de davranışsal yönü olan; duygu, düşünce, tutum, algı ve davranışları oluşturup yönlendiren bir süreçtir. İletişim aslında günlük yaşamdaki diyaloglarda çalışırken; televizyon izlerken; internet medyasını takip ederken ya da gazete, dergi okurken; sürekli gerçekleştirilen, kesintisiz ve çok katmanlı bir süreçtir.

Kimi yazarlara göre iletişimin tarihsel gelişimine bakacak olursak tüm bu saydığımız süreçleri de kapsayan ve birbirini takip eden, üç devrimsel dönem ve dört kültürle karşılaşırız. Bunlar M.Ö. 4. yüzyılda yazının bulunması ile gerçekleşen chirografik devrim, 15. yüzyılda matbaanın bulunmasını takip eden Gutenberg devrimi ve devamında da elektrik ve elektronik devrimdir. Bu üç devrimsel dönem dört farklı kültürün ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu kültürler: Sözlü kültür, el yazmalı kültür, matbaa kültürü ve elektrik-elektronik dönemin ortaya çıkardığı modern kültürdür (Baldini, 2000: 5). Günümüzde Baldini'nin saydığı bu iletişim araçları dönemine, içinde yaşadığımız dijital iletişim dönemi de eklenmiştir.

İletişim sürecinin gerçekleşmesini sağlayan ses, söz, yazı dili, jestler, mimikler, giyim-kuşam, dekor, koku, davranış birer iletişim aracı sayılmaktadır. Kitle iletişim araçları ise yüz yüze, karşılıklı olmayı gerektirmeden anında iletişim kurmayı sağlayan ve bunu gerçek kılan araçlardır. Kimi yazarlar en eski kitle iletişim araçlarının kitaplar olduğunu öne sürerler. Bununla birlikte halkın çoğuna ulaşabilen, seri üretimden dolayı ulaşım ve

kullanım kolaylığı sağlayan elektronik iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla, bugünkü anlamda kitle iletişiminden bahsedilmeye başlanmıştır. Kitle iletişim araçları denilince genellikle; gazeteler, dergiler, sinema, radyo televizyon, reklamlar, popüler kitaplar ve popüler müzik endüstrisi ürünleri akla gelir (Türkoğlu, 2010: 69-70). Bütün bunlara ek olarak 1990'lı yılların ortalarından itibaren, internet temelli iletişimin kamuoyuna açık hale gelmesi ile iletişim süreçlerinde yeni bir devrimsel döneme girilmesine neden olmuştur. Bu süreçte geleneksel kitle iletişim araçları online platformlara transfer olmaya başlamış ve bu durum dijital ortama özgü, yeni bir kitle iletişim aracı olan internet yayıncılığının ortaya çıkışına ve hem geleneksel kitle iletişim araçlarının hem de internet medyasının yeni tekniklere bağlı olarak çalışmasına yol açmıştır. İnternet tıpkı yazılı ve görsel işitsel basın gibi toplumsal yapıyı, bu yapıya yön veren araçları, dilin kullanılış biçimini, davranış ve değer kalıplarını dönüştürüp, değiştirmiştir. Günümüzde internet ortamındaki bağlantılarla iletişime geçen insanlar, kendilerine özgü kuralları olan yeni bir iletişim dünyasına adım atmaktadırlar.

Bu çalışmada iletişim tarihi, iletişim araçlarının ortaya çıkış süreçleri açısından ve betimleyici bir anlatım biçimi ve kronolojik bir sıralama ile ele alınmıştır. Literatür taraması yöntemi kullanılan çalışmada, iletişim araçlarının ve dolayısıyla iletişim sürecinin insanın toplumsal yaşamına etkisine dair genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle, kitle iletişim araçlarının ekonomi politikine ilişkin tartışmalara ve aynı zamanda bir üretim aracı olarak işlevlerine yer verilmemiştir.

İletişim Olgusunun Tarihsel Süreç İçerisinde Gelişimi ve Sözlü İletişimin Ortaya Çıkışı

Bilindiği üzere, insanlığın var olduğu zamandan beri iletişim de vardır ve bu olgu yüzyıllar içinde farklı iletişim araç ve yöntemlerinin bulunması ile hayatlarımızda daha fazla yer almaya başlamıştır. İnsanlık, toplumsal yaşama geçtiğinden beri kültürel varlığını oluşturmak ve aktarmak için daha fazla iletişim kurmaya ihtiyaç duymuştur. Bunun için de tarihsel süreç içerisinde değişen iletişim yöntemleri ve araçlarını kullanmıştır. McLuhan'dan Ong'a, Innis'den Havelock'a kadar iletişim alanındaki meselelerle ilgilenen bütün düşünürler, insanların birbirleri ile iletişim kurdukları medyanın, onların düşünüş biçimlerini ve sonuç olarak da içinde yaşadıkları toplumu, doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilediği görüşündedirler (Baldini, 2000: 5).

Hangi medya kullanılırsa kullanılsın, iletişim süreçleri insanların duyu, düşünce ve davranışlarında ortaklık sağlar. Belirli dönemlerin egemen iletişim biçimleri, toplumdaki bireylerin davranışlarına ve tercihlerine de yansımıştır. Alemdar, iletişimin maddi hayatın üretilmesine katkı sağladıktan sonra yine onun tarafından belirlendiğini söyleyerek, yaşam ile iletişim arasındaki döngüsel ilişkiye dikkat çekmiştir (1996: 10).

Bu döngüsel ilişki sürecinde, insanlar binlerce yıllık tarihsel serüvenlerinde çok büyük değişimler geçirerek, bugünlere gelmişlerdir. İnsanın aklını kullanması ve düşüncesini geliştirmesi de uzun bir değişim ve gelişim sürecinin sonunda mümkün olmuştur. Bugün tarih öncesi çağlar olarak isimlendirdiğimiz yontma taş devri, cilalı taş devri ve maden devri, insanın aklını kullanmaya başladığı ve daha gelişmiş yöntemlerle

iletişim kurmaya başladıkları dönemlere işaret etmektedir. İnsanoğlu dumanı ve ateşi kullanarak, mağara duvarlarına şekiller çizerek, hayvan boynuzlarını kullanarak, sesi ve söyleyeceklerini uzaklara iletmeye çalışmış; diğeri ile iletişim ve haberleşme için araçlar bulmak için arayış içinde olmuştur. Jeanneney'e göre; ilk medya, çok basit ve öngörülebilir bir olayın herkese açık bir şekilde anlatılmasıdır. Yazının henüz bilinmediği bir çağda; bir ağaçtaki çentik, renkli bir çakıtaşı, kırık bir dal, ilkel insanların gözünde düşmanın yaklaştığını veya bir av hayvanının buradan geçtiğini veya şuradan geçeceğini anlatır. Aynı kategoride çeşitli görsel işaretler, örneğin gündüzleri duman veya geceleri ateş ya da Afrikalıların tanıdık tam tamı gibi işitsel işaretlerde yer alır (1998: 20).

İletişimin kurumsallaşmaya başlaması işaretleşme sistemi ile olmuştur. Dumanla haberleşme sürecinde olduğu gibi bu işaretlerin çoğu zaman belirsizlik taşıması ve kimi zaman talihsiz sonuçlara yol açması, insanoğlunu iletişim sürecini geliştirmeye itmiştir. Bu nedenle insanlığın ilerleme süreci, iletişim araçları ve yöntemlerinin gelişmesi ile mümkün olmuştur. İnsanlığın ve toplumsal hayatın ivme kazanmasında en önemli gelişmelerden biri; insanoğlunun konuşma yeteneğini açıklaması daha doğru bir ifadeyle kendisine doğuştan verilen bir yeteneği, aklını kullanarak geliştirmesi olmuştur. Bugünkü anlamda konuşma dilinin kökenlerini, elli bin yıl öncesine dayanmaktadır. Bundan önce insanlar, kayaların, çömlüklerin ve silahların üzerinde görülen işaret dilini kullanmışlardır.

İnsanlar, binlerce yıl, söylemek istediklerini karşısındakine sözlü iletişimle ve ses ile aktarmışlardır. Kavramlar, bilgiler, haberler ağızdan ağza dolaşarak, uzun yüzyıllar boyunca yeryüzünde dağılmışlardır. Sözlü kültürün egemen olduğu toplumların en önemli özelliği yaşamda belgelerin olmamasıdır. Böyle bir ortamda insanlar sadece anımsadıklarını bilir ve anımsamak için kendilerine yardımcı olacak bazı formüllere başvururlar. Bu nedenle sözlü kültürde bellek çok önemli bir yer tutmaktadır ve belleği güçlü olanlar en bilgili insanlar olarak kabul edilmektedirler. Sözlü kültürde, bellek çalıştırıcı tekniklere başvurulmadan düşünmek olanaksızdır. Anlatılmak istenen kavramlar, yazıya dökülmeden anımsanamaz. Bu nedenle ne kadar seçkin de olsalar bilgiler, bellekte kalmaz ve geçici olmak zorundadırlar. Ong, "Sözlü ve Yazılı Kültür" isimli çalışmasında, yazı ve matbaa kavramlarının henüz otaya çıkmadığı ve iletişimin sadece konuşma dilinden oluştuğu bu kültürleri "birincil sözlü kültür" olarak nitelendirir (Ong, 1995: 23-24).

Eski Yunan'da günümüzden 2500 yıl önce Platon ve Aristo gibi filozoflar konuşmanın insanı ileri taşıyan bir yetenek hatta sanat olduğunu ifade etmişlerdir. *Retorik* adlı eseri günümüzde de ilgi gören Aristo, iletişimi bir konuşmacının, bir hatibin konuşmasında dinleyicilere sunacağı tartışmanın oluşturulması ya da biçimlendirilmesi olarak tanımlamıştır (Usluata, 1998: 28). O dönemlerde bilginin daha sağlıklı aktarılabilmesi ve iletişimin başarılı biçimde gerçekleştirilebilmesi için sözlü mesajların ezberlenerek aktarılması yoluna gidilmiştir. Bu konuda en iyi bilinen örnek, maraton koşucularıdır. Yazının bulunuşu sürecine değin iletişimin gerçekleştirilmesinde bu koşuculara ciddi biçimde sorumluluk düşmüştür. Daha sonraki dönemlerde atlı habercilerde iletişim sürecinde yerlerini almışlar ve iletişimin sözel bölümünde önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Yazının Bulunuşu ve Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Geçiş

İletişimin tarihsel kökenlerini araştırdığımızda hiç kuşkusuz ki bir başka önemli gelişme, yazının icadıdır. Genel bir kabule göre insanlık; Milattan önce 4000 yıllarında bugünkü yazının atası olan bir takım şekilleri kendi aralarında haberleşmek için kullanmaya başlamıştır. Düşünceler ve önermeler bu şekiller sayesinde kavramlara ve kelimelere ayrılmış; saklanabilir ve tekrar tekrar kullanılabilir hale getirilmişlerdir. Kimi yazarlara göre ise insanlık, yazıyı değilse de yazıya benzer simgeleme sistemlerini çok daha eski dönemlerde kullanmaya başlamıştır. Fenikelilerin abece alfabesinin ilk halinin ve bugünküne benzer yazı tekniklerinin bulmasından 25.000 yıl önce hatta çok daha eskilerde, imgeler kullanmaya ve simgesel kayıtlar tutmaya başlanmıştır. Bu Buz Çağı sırasında, Avrupa’da modern insanın ortaya çıkmasından kısa süre sonra, yaklaşık M.Ö 35.000 yıllarında başlayan bir süreçtir (Crowley ve Heyer, 2011: 22). Mağara duvarlarına çizilen ve sembolik anlamları olan resimler yazının kökenlerini oluşturmuşlardır.

Yazının ilk önce Mezopotamya’da Sümerler tarafından kullanıldığı yaygın bir düşüncedir. Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı bereketli topraklar üzerinde kurulan ve önemli bir şehir medeniyetine sahip olan Sümerlerde yazı zaman içinde oldukça gelişmiştir. Sümer yazısı, ilerleyen dönemlerdeki metinlerde ekonomik ve toplumsal yaşamı günümüze aktarabilen bir düzeye ulaşmıştır (Zıllıoğlu, 2003: 12). Yazının, Sümerler’de ortaya çıkış nedeninin ekonomik amaçlı çeteleler tutmak; listeler yapmak olduğu ve dolayısıyla matematiğin bir sonucu olarak kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. O dönemde geçerli bir mesleğin mensupları olan Sümerli kâtipler, M.Ö 2700-1700 yılları arasında bugünkü Irak’ın güneyinde yaşadılar ve nehir yataklarındaki kili ana malzeme olarak kullandılar. Kâtipler bir parça kili, posta pulu ya da bir yastık ya da daha aralarda bir boyutta olacak ölçüde kesip yoğuruyorlar ve bunlara şekil verip tablet haline getiriyorlardı. Daha sonra kilin içerisinden ip geçirerek bu yüzeye çeşitli çizgiler çekerler ve tabletleri yazılı kayıt tutmaya hazır hale getirirlerdi. Kil tabletin üzerine bir kamış ya da benzer biçimde kalem biçimi verilmiş bir araçla çivi yazısı ile kayıtlar tutarlardı (Crowley ve Heyer, 2011: 63). Babil kabilelerinin, Kral Hammurabi yönetiminde M.Ö. 1720’de Sümer topraklarına girmesinden ve Babil’in Asurlular tarafından asimile edilmesinden sonra da çivi yazısı o coğrafyada kullanılmaya devam edilmiştir.

M.Ö. 2000 yıllarının ortalarında Akdeniz havzasının doğu bölümünde birçok yazı tekniğine rastlanmaktaydı. Asya’da çivi yazısı kullanılırken, Mısır’da *ieratico* ismi verilen bir çeşit hiyeroglif yazı kullanılıyordu. Anadolu’da çivi yazısının yanı sıra araştırmacıların “yalancı hiyeroglif” adını verdikleri bir yazı, Girit’te ise A çizgisi kullanılıyordu. O dönemde Batı dünyasının henüz kendine özgü bir yazısı yoktu. Bugünküne benzer ilk alfabe, büyük olasılıkla, Mezopotamya ve Mısır’ın antik uygarlıkları arasında bir köprü görevi yapan coğrafi bölgede yaşayan ve Semitik bir dil kullanan bir halk tarafından M.Ö. 1700 ile 1500 yılları arasında bulundu (Crowley ve Heyer, 2011: 82). Birçok yazar, bu halkın Fenikeliler olduğunu söylemektedirler. Suriye kıyılarına yerleşmiş olan ve ticaretle uğraşan Fenikeliler, M.Ö 15. ve 16. yüzyıllarda, zamanla bütün dünya alfabelerinin atası sayılacak olan “sesli harfleri olmayan abece” adı verilen bir yazı türü geliştirdiler (Şahin, 2002).

Mısırlılar yazıyı, ticaret yaptıkları Sümerlerden öğrenmişlerdir ve bu yazıya

hiyeroglif adı verilmiştir. Hitit ve Urartular çivi yazısını, İyonyalılar, Lidyalılar ve Frigyalılar Fenike alfabesini kullanmışlardır. Yunanlılar, Fenikelilerden öğrendikleri alfabeyle bazı harfler ilave ederek daha gelişmiş bir alfabe oluşturmuşlar, Romalılar, Yunan Alfabesi üzerinde değişiklik yaparak Latin Alfabesi'ni geliştirmişlerdir. Türkler ise yazılı kanıtlarına ilk kez Göktürk Yazıtları'nda rastlanan Göktürk Alfabesi'ni kullanmışlardır (Şahin, 2002).

Mısırlılar aynı zamanda yazı yazmak için kalem türü araçlar ve sıvı mürekkepler yapmaya başlamışlardır. İlk kez Mısırlılar tarafından kullanılan sıvı mürekkep, kâğıt ve kalem üçlüsü öyle önemli buluşlardı ki günümüzde bile birçok elyazması belgenin temelini oluşturdular (Yıldız, 2000: 28-36).

Sümerlilerin kil kullandıkları dönemde Mısır'da kâtipler kil tablet yerine, çok daha kullanışlı bir malzeme olan papirüsü kullanıyorlardı. Sadece Nil Delta'sında yetişen bir bitkiden elde edilen papirüs, bir yazı aracı olarak taş ile kıyaslandığında oldukça hafifti. Bu özelliği sayesinde papirüs geniş bir bölgedeki değişik yerlere taşınabilirdi. Yazmak için, bir cins kamıştan yapılmış fırçalar kullanılıyordu (Baldini, 48-49). Mısır uygarlığında ağır bir araç olan taştan papirüse geçilmesi sayesinde hafiflik kazandı. Elle yazmanın kolaylaşması ve el yazısı metinlerin sayısının artması ile düşüncenin ve eylemin dünyevileşmesi söz konusu oldu. O dönemlerde yazı sadece idari, mali, dini ve büyüsel amaçlar için kullanılmaktaydı. Zamanla üretilen papirüs miktarının artmasıyla ve hiyerogliften sonra kullanılan hiyeratik yazı karakterlerinin daha kolay yazılması nedeniyle; idari yapı daha etkili bir konuma kavuştu. Kâtipler ve memurlar, devlet gelirlerinin, kiralardan ve köylülerden alınan vergilerin toplanması ve düzenlenmesiyle görevliydi ve örgütlü idari teşkilatın bir üyesi olarak hem meslektaşlarının hem de hükümdarlarının anlayabilecekleri hesaplamaları bu yeni yazma teknikleri sayesinde gerçekleştirdiler (İnuğur, 2002: 30-31).

Yazının bulunuşu ve aynı dönemde haberlerin hızlı ulaştırılması için hayvanların ehlileştirilmesi ve eğitilmesi, haberleşme sürecinde dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. At, bir koşucuya göre en az iki kat süratle koşmakta hatta saatte yirmi beş km hızla gidebilmekteydi. Başka medeniyetlerde de başka hayvanlar haberleşme amacıyla kullanılmıştır. Arap uygarlıklarında haberleşme için de kullanılan Hecan develeri, çölde günde 80 km gidebilmektedirler. At ve develerin yanı sıra Perslerin önceden bildikleri posta güvercinleri de yazılı mesajları iletmek için İslam Fetihleri sırasında Müslümanlar tarafından yaygın olarak kullanılmışlardır. Bu yöntem o dönem için oldukça işe yaramıştır. Haberleşmenin kurumsallaşması da aynı coğrafyada gerçekleşmiştir. Pers Ahameniş İmparatorluğu zamanında, bugünkü resmi posta merkezlerine benzer birimler oluşturulmuştur. Bu uygulama takip eden yıllar ve yüzyıllarda Eski Yunan devletlerinde, Roma ve Bizans Uygarlıklarında ve İslam dünyasında da görülmüştür. Roma İmparatorluğunda posta yoluyla haberleşme, uzun bir dönem devam etmiş ancak kimi tehlikelerden dolayı imparatorluğun küçülmesinden sonra Avrupa'da sistemli bir posta ağının yeniden kurulması 15. Yüzyılda Fransa'da ve İngiltere'de mümkün olmuştur (Jeanneney, 2009: 22-23).

Yazı ve basım tekniklerinin gelişmesinden sonra sözlü kültürün öneminin azalması yüzyıllar sürmüştür. İster sözlüden yazılıya; ister yazılıdan basılıya olsun bir kültürden

diğerine geçiş, aniden gelişen bir süreç olmamış ve insanlığın uzun bir zamanını almıştır. Yazılı kültürü ise daha uzunca bir dönem sözlü kültürün unsularının kayda geçilmesi anlamı taşımıştır. Ong “*Sözlü ve Yazılı Kültür*” adlı eserinde Sözlü kültürü “birincil biçimlendirme sistemi” yazılı kültürü ise “ikincil biçimlendirme sistemi” olarak ele almıştır. Ong, bu çalışmasında araştırmacıların, uzun yıllar boyunca sözlü kültürü, yazılı kültürün gölgesinde düşünmesini eleştirmiştir.

Yazının icadından uzun bir dönem sonra yazılı kültür, el yazması kitapların ortaya çıkması ile iyice gelişmiş ve sözlü kültürün hâkimiyetini azaltmıştır. Eski yüzyıllarda insanların geniş oranda okuma yazma bildikleri toplumlara çok az rastlanmakla birlikte yine de kitaba değer veren ve çeşitli amaçlar için kitap edinen, belli bir kesimin varlığından söz edilebilir. Bu dönemde din adamları ve yönetimde yer alan soylu sınıf ile yüksek kamu görevlileri okuma yazma biliyorlardı. Halkın büyük çoğunluğu içinse yazı yazmak, kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri zor ve karmaşık bir süreçti. Din adamlarının okuma yazma öğrenmesinin temel nedeni, kutsal metinlerin yazıyla çoğaltılarak gelecek kuşaklara aktarılmasıydı. İktidarda olan soylular ve yöneticiler ise ticari, diplomatik, hukuksal ve yönetsel belgeleri kaydetmek ve saklamak için yazıyı kullanmışlardı (Baldini, 2000: 42).

El yazması eserlere ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Atina’da rastlanmaktadır. Atina’da 4. yüzyıldan itibaren büyük bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Bu dönemde şehir devletini yönetenlerce alınan kararlar; halk tarafından okunabilsin diye büyük mermer levhalara yazılmaktaydı. Bu yazılarda noktalama işaretlerine, kelimeler arasında ayrımlara rastlanmazdı. Bu metinlerde satırlar da birbirlerinden ayrılmadan yazılmıştır. Antik dönemde bir eserin yayınlanması, onun halka açık bir alanda yüksek sesle okunması ya da ilgili kişilerce elden ele dolaştırılması anlamına gelmekteydi.

Gerek Eski Yunan’da gerekse Roma İmparatorluğu’nda kitaplar, lüks sayılabilecek baskının yanı sıra günümüzdeki gibi daha ekonomik kâğıt kullanımı ile de yazılabiliyordu. Kitapları bugünkü editörlerin işini yapan kişiler, kölelere ya da belli bir ücret karşılığında yurttaşlara yazdırabiliyorlardı. Eski Yunan’da ve Roma’da kitaplar ve kütüphaneler şehirlerin ve evlerin dekorasyonu gibi farklı amaçlara da hizmet edebiliyordu. Efes’te bulunan Celsus Kütüphanesi, M.S. 135 yılında Gaius Julius Aquila tarafından babası Tiberius Julius Celsus Polemaeanus’un anısına yaptırılmıştır. Aquila dekorasyon, heykeller ve kitapları tamamen kendi imkânları ile yaptırmış ve yalnızca kitapların satın alımı için yaklaşık 25.000 altın para bağışlamıştır (Casson, 2001).

Eski çağdan Ortaçağ’a geçildiğinde kitap yazarların editörlerin ve çoğaltanların sayısı artmış büyük kentlerde kitapçıların sayısı çoğalmaya başlanmıştır. Bununla birlikte kitabın yazılması ve kopyalanması hala oldukça zahmetli bir süreçtir ve matbaanın icadına kadar bu durum böyle devam etmiştir.

Yazı, bilgileri saklayıp, kaydetme ve arşivleme imkân sunduğu için, insanlığın ilerlemesinde en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte yazının da kimi olumsuz sonuçlara yol açtığına inanan düşünürler de vardır. İletişim tarihinin günümüzde bilinen ilk gelenekçi düşünürü olan Yunan Filozof Platon yazıya olumsuz bir nitelik yüklemiştir. Platon, yazının insanların düşüncelerini değiştireceğini ve bu değişikliğin belleği dışlayıp ikincil duruma düşüreceğini söylemiştir (Baldini, 2000:

7). Ancak insanın hem bireysel hem de toplumsal gelişiminde yazının icadının önemli bir dönüm noktası olduğu konusunda birçok yazar ve araştırmacı hemfikirdir.

Matbaanın İcadı ve Tipografik İnsanın Ortaya Çıkışı

İletişimin tarihsel gelişimi sürecinde yazının bulunuşundan sonra bu süreci derinden etkileyen ve dönüştüren bir başka gelişme, matbaanın icadıdır. Esasında değiştirilebilir harf baskısı, Gutenberg'den beş yüzyıl önce Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Çinliler binlerce karakterden oluşan ve alfabetik olmayan bir yazıyı kopyalamak için metal yerine karmaşık bir hale getirmişti (Crowley ve Heyer, 2011: 129). Gutenberg'in 1438'de Strasbourg'da bugünküne benzer matbaayı bulması hiç kuşkusuz insanlık tarihi kadar iletişim tarihi için de eşsiz bir olaydı. İletişimin kitlesel anlamda dönüşmesi ve fikirlerin yığınları peşinde sürüklemesi, matbaanın icadı ile mümkün olmuştur.

Matbaanın bulunuşundan sonra 1400'lü yılların ikinci yarısında, ilk basılı kitaplara rastlanmaktadır. Bu kitaplar, büyük oranda el yazması kitaplara benziyorlardı. Araştırmacılara göre bu benzerliğin nedeni, yayıncıların okuyucuyu kandırmaya çalışmasıydı. Gutenberg'in uzun uğraşları sonunda 1456 yılında, Gutenberg İncil'i olarak bilinen 42 satırlık İncil yayınlanmıştır (İnuğur, 2002: 51). 1457 yılının 14 Ekim günü ise basım tarihinin bilinen ilk eseri olan *Salerio* basılmıştır (Baldini, 200: 61) İlk basılı kitaplar, el yazması kitaplarla olan rekabetlerinden üstün çıkarak 1500'lü yıllarda kitap piyasasında yerlerini almışlardır. Matbaa o dönemde Almanya ve Fransa gibi ülkelerde yaygın olarak kullanılmakla birlikte el yazması eserler de farklı işlevler edinerek, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Matbaanın 15. Yüzyılın ortalarından itibaren bulunuşundan sonra kitapların yanı sıra birçok basılı kitapçık, afiş ve ilan da basılmaya başlanmıştır. Avrupa'da basımcılığın gelişiminin en önemli sonuçlarından biri, özellikle siyasi, ticari, askeri bilgileri aktaran birçok süreli yayına olanak sağlamış olmasıdır (İnuğur, 2002: 53-54).

Gazete ve dergi yayıncılığında önce büyük ticari işletmeler, merkezleri ve şubeleri arasında iletişim kurmak için özel mektuplardan yararlanmışlardır. Bu mektuplar ürünlerin fiyatları, gemilerin yola çıkma ve tahmini ulaşım bilgileri, Avrupa'nın önemli saraylarında yaşanan politik gelişmeler ve çalkantılar ve diğer haberleri içerdiği için "haber mektupları" olarak işlev görmekteydiler. Daha sonra bu içerikteki mektuplar taşıdıkları değer nedeniyle ticaretin öznesi oldular ve 16. Yüzyılda bu mektuplar basılarak satılmaya başlandı. Bu mektupların birleştirilerek basılmasıyla "haber kitapları" adı verilen bir tür ortaya çıktı. Bunların en eskisi Londra'da Richard Faukes tarafından basılan "The True Encounter"dir. (İnuğur, 2002: 44). Zamanla bugünkü gazetelerin öncülleri olan basın bültenleri ortaya çıktı ve bunlar da kendilerine ihtiyaç duyulan bir pazarda, hayli işlevsel oldukları için çok sayıda alıcı buldular.

Basılı kitaplar, haber bültenleri, haber kitapları temelde Gutenberg'in geliştirdiği metalik oynar başlıklı karakterle mümkün olmuş ve insanlığın iletişim serüveninde yerlerini almışlardı. Bu nedenle matbaanın icadı ve tipografik baskının önemi birçok iletişim bilimci tarafından vurgulanmıştır. Gilmore'a göre Batı uygarlığının entelektüel yaşamında en köklü devrim, Gutenberg matbaasının icadı ve gelişimiyle mümkün olmuştur." Matbaa

düşüncelerin biçimlenmesi ve yaygınlaşmasında yeni ufuklar açmış ve etkisi eninde sonunda insan davranışının her alanında kendini göstermiştir. Geçtiğimiz yüzyılın en önemli iletişim bilimcilerinden McLuhan'a göre matbaanın icadı, bilgilerin saklanması ve aktarılmasında ve hatta insanın düşünme biçiminde, o kadar derin değişimlere neden olmuştur ki; tipografik insan adı verilen yeni bir insan türünün doğuşundan bahsetmek mümkündür. McLuhan yazı kültürüne sahip bir insanla, basım kültürüne sahip bir insan arasındaki farkın; bilenle bilmeyen arasındaki farktan daha büyük olduğunu söylemektedir (Baldini, 2000: 59-60). Elizabeth Einstein ise çağdaş toplumu oluşturan değişimlerin en önemli faktörlerinden birinin basım olduğu düşüncesini savunur. Yazar'a göre birçok tarihçi, Gutenberg devriminin siyaset, din, düşünce, ekonomi alanında sonuçlarını dikkate almamıştır ve bu devrimin katkıları üzerinde yeterince durulmamıştır (akt. Baldini, 2000: 79).

Bütün bu düşünceleri haklı kılan temel sebep ise hiç kuşkusuz matbaadan sonra süresiz ve süreli yazılı basın ürünlerinin kitlesel biçimde basılması olmuştur. Haberler ve özellikle de dış haberler, günlük gazetelerden önce de sözcükler aracılığıyla; halk ozanlarının besteleriyle ve okuryazar olmayanlara da yüksek sesle okunan ve elle yazılan tek sayfalık haberler aracılığıyla aktarılıyordu. Ancak bunlar sınırlı sayıda kişiye ulaşabiliyordu. Matbaanın icadından sonra eklenen yeni tekniklerle gelişen basımcılık sayesinde, haberlerin de geniş çapta yayılması olanaklı hale gelmiştir (Crowley ve Heyer, 2011: 130). Gazete ve dergilerin okuyuculara sürekli olarak düzenli aralıklarla ulaşması ve bilgi, haber akışı sağlaması, okur kitlelerde bir gündelik alışkanlık oluşturmuştur. Uzun zaman önce ticari bir özne haline gelen enformasyon içeriği, kamusal alanın oluşturulması sürecini de hızlandırıp beslemiştir. Bu durumun en önemli sonuçlarından biri Protestan Reformasyon hareketleridir. Baskı teknikleri ve kitlesel olarak basılan kitap ve diğer yayınlar sayesinde Martin Luther'in düşünceleri hızla yayılmış ve Avrupa'daki farklı yerel dillerde çoğaltılma imkânı bulmuştur. Gazete ve dergi yayıncılığı, Avrupa'da; Hollanda, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde oldukça etkin hale gelmiş çok sayıda gazete birbiri peşi sıra yayınlanmaya başlanmıştır (İnuğur, 2002: 54).

17.yüzyılın ikinci yarısında ilk akademik bilimsel dergiler yayınlanmaya başlanmıştır. İlk dergiler 1605'de Anvers'de basılan *Nieuwe Tijdinge* ve 1609'da Starazbourge'da basılan *Ordinarii Avis*'dir. Farklı görüşler de olmasına rağmen ilk gazeteler 1613 ve 1618 yılları arasında Amsterdam, Viyana, Londra ve Paris'te basılmışlardır. İlk günlük gazete ise 1660'da Leipzig'de basılan *Leipziger Zeitung*'dur. 1680 yılına gelindiğinde Almanya'da yayınlanan *Frankfurter Journal*, 1500 kopya olarak satılmaktaydı (İnuğur, 2002: 67-69). 19. yüzyılda ise günlük gazete sadece yüksek tabakanın iletişim aracı olmaktan çıkmış, orta sınıflar da gazete okumaya başlamıştır. Bu gelişmenin temel nedenleri; toplumda ekonomik gelişme sonucu orta sınıfların güçlenmesi, okuma yazma bilen insanların sayısındaki artış, gelişen teknoloji sayesinde çok sayıda tiraja ulaşılması ve dolayısıyla gazete fiyatlarının düşmesiydi. 1870'lere gelindiğinde Avrupa'da gazete satışları yedi milyon civarındaydı. Bu sürecin bir sonucu olarak gazete satışları 20. Yüzyılın başlarında yetmiş milyona ulaşmıştır (Baldini, 2000: 83).

Elektrik Elektronik İletişim Dönemi ve Kitle İletişim Araçlarının Baş Döndüren Gelişim Süreci

19. ve 20. yüzyıllar bilim ve teknoloji alanında çok hızlı değişimlere sahne olmuştur. 19.yüzyılda telgraf, telsiz, telefon, fonograf, fotoğraf, gibi önemli buluşlara tanıklık etmiştir. 19. Yüzyıl aynı zamanda basım teknolojilerinde de büyük değişimlerin dönemi olmuştur. İlk yenilik kâğıt üreten makinelerin yapılması ile kâğıtta fabrikasyon üretime geçilmesi idi. 1798’de Nicolas Louis Robert’in bulduğu makine sayesinde makine üretimi on kat arttırdı ve zamanla maliyetleri oldukça düşürdü. İkinci olarak yine aynı yüzyılda, Alman asıllı Merghentahler tarafından yeni basım harfleri ve dizgisi geliştirildi. 20. Yüzyıl bu teknolojilerin gelişiminin yanı sıra radyo, televizyon, fotokopi makinesi, bilgisayar ve mobil iletişim aletlerin bulunuşuna ve gelişimine tanıklık etti (Baldini, 2000: 89).

Uzunca bir dönem kitle iletişimi alanında öncüllüğünü koruyan, yazılı basılı kitle iletişim araçlarını daha sonra telgraf, telefon, fotoğraf gibi icatlar izlemiş bunlar hem bireysel hem de kitle iletişimine inanılmaz ölçülerde katkı sağlamışlardır. İletişim dünyasında elektrik ve elektronik devrimi olarak isimlendirebileceğimiz dönem 19. Yüzyılın ortalarında başlamış ve bu dönem en az basımevleri kadar büyük değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. O yıllara kadar haberlerin ulaştırılması, atlı ulaklara, posta arabalarına, ilk lokomotiflerin hızına ve deniz ulaşımının gücüne bağlıyken; Amerikalı Samuel Morse’un elektrikli telgrafı icat etmesi ve elektrik- elektronik dönemine geçilmesiyle iletişim tarihinde çok daha hızlı bir dönem başlamıştır. McLuhan’a göre, öncülü olan optik telgrafa göre çok daha hızlı bir araç olan elektrikli telgrafın icadından sonra toplumlar elektrik ve elektronik medya kültürü ile tanışmışlar ve böylece “ zaman ve mekân kavramının bittiği” yepyeni bir dünyaya adım atmışlardır (akt. Baldini, 2000: 88).

Elektik kablolarının çevrelediği yeni dünyada, telefon ve telgraf sayesinde artık mesajlar, uzaklara daha hızlı daha kolay gönderilebiliyordu. Bu süreç haberlerin toplanmasını, sunulmasını ve dağıtılmasını da etkileyip dönüştürmüştür. Gazete ve dergiler sadece telefon ve telgraf’ın gücünden yaralanmadılar aynı zamanda sayfalarında yeni gelişen ve görüntüyü sabitleyen bir buluş olan fotoğraflara da bol bol yer verdiler. Bu dönüşüm kısmen de olsa popüler eğlence anlayışının kapısını aralamıştır.

Fotoğrafın etkileri, habercilikle sınırlı kalmadı. Yansıtılmış hareketli resim fotoğrafçılığı 1890’larda gerçek oldu. Temelde hareketli görüntüye dayalı bir araç olan *Kinetoskop*, sinemanın temelini oluşturdu. İlk hareketli resim kamerasını ve ilk gösterim makinesini (Kinetoskop) Edison’un yardımcısı W.K.C. Dickson icat etti. Hareketli resim işi kısa bir sürede büyük bir endüstriye dönüşerek bugünkü modern sinemanın temellerini oluşturdu. 1902’de Melies’in ünlü “Ay’a Yolculuk filmi yapıldı. Çizgi filmler de 1906-1907 yılında ilk kez hazırlanmaya başlandı Sinema kısa bir sürede kentsel ticari eğlencelerin en tepesine yerleşti. Sinema popüler sanatların ve kitle iletişim araçlarının en etkileyici türlerinden biri olmakla birlikte, bireye ve topluma etkileri bakımından farklı çevreler tarafından tartışılmaya başlandı. Kültürel gelenekçiler sinemanın; kütüphanelerin, şehir paklarının, oyun alanlarının, müzelerin, okul rekreasyon merkezlerinin, hatta kiliselerin yerine ikame edilmesinden dolayı tehdit altında olduklarını düşünüyorlardı (Crowley ve Heyer, 2011: 265).

İletişim tarihine damgasını vuran önemli kitle iletişim araçlarından olan radyo ise Marconi, Tesla, Maxwel, Hertz gibi isimlerin katkıda bulunduğu ortak bir buluştur. İlk radyo yayını 1920'lerde ABD'de Pitsburg şehrinde ve Avrupa'da Hollanda da gerçekleştirildi. Radyo yayıncılığı 1920'li yıllarda özellikle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da hızla gelişmeye başladı ve radyo; elektronik bir kitle iletişim aracı olarak büyük bir başarı yakaladı. ABD'de 1940'lı yılların başında elli olan radyo istasyonu sayısı 1948'de beş yüze ulaşmıştı. Alman Şirketi AEG'nin plakların yerine bulduğu ses kayıt cihazının gelişimi bu gelişmeye katkıda bulundu. 1950'li yıllarda radyo Amerika'da zirve noktasına yükseldi. O sene ülkede 3000 radyo istasyonu ve 92 milyon radyo alıcısı bulunmaktaydı 1948 yılında geliştirilen transistörle radyo, 1960'lı yıllarda da radyo yayıncılığının yaygın biçimde takip edilmesine destek verdi (Jeanneney, 2009: 236-245). Sözlü iletişimin retoriğe uzanan kökenlerini de anımsatan uygulamalara sahip olan radyo, ulaşılan dinleyici sayısını daha önceleri tahmin edilemeyecek boyutlarda arttırmıştır. Malzemesi söz, efekt, müzik olduğu için radyo dinlemek, adeta tanıdık ve zararsız eski bir dostu dinlemek gibiydi (Türkoğlu, 2010: 71).

Radyoyu takip eden ve tüm dünyayı peşinden sürükleyen bir başka önemli kitle iletişim aracı olan televizyon ise varlığını, 1884'de icat edilen resim tarama aracına borçludur. Bugünkü kameranın atasını 1923 yılında Zworkin yapmıştır. Televizyon alıcı ve verici sistemleri ise 1930'larda Westinghouse ve Fansworth tarafından geliştirilmiştir. Bilinen ilk televizyon yayını 2 Kasım 1936'da Londra'da yapılsa da; Avrupa'nın diğer ülkelerinde, televizyon yayıncılığının gelişimi, 2. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile mümkün olabilmıştır. Bu nedenle 1950'li yıllar televizyonculuğun hızla geliştiği yıllardır; ABD'de 1945 yılında sadece 6 tane televizyon istasyonu ve 10.000 televizyon alıcısı bulunurken 1950'li yıllarda televizyon yayıncılığının baş döndüren gelişimi sonucu ülkede 1961 yılında 35 milyon televizyon alıcısı sayılmıştır (Jeanneney, 2009: 264). Kuzey Amerika'da 1939 yılında başlayan televizyon yayınları 1950'lere geldiğinde çarpıcı biçimde ilerleme kaydetmiştir. Kısa bir süre içerisinde sinema ve radyonun sadık hedef kitlelerini ele geçiren televizyon, sosyolojik olarak da yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Televizyonun hızla yayılması ve izleyicilerinin ev ve aile yaşamı üzerinde büyük etki bırakması, o dönemde özellikle ABD'de kimi çevreler üzerinde korku uyandırmıştı. Televizyonun en başta çocuklar olmak üzere izleyiciler üzerindeki olumsuz etkileri hem Hollywood'daki ekonomik rakipleri hem de kamusal alanda düşüncelerini ifade eden felsefeciler tarafından dile getirilmiştir (Crowley ve Heyer, 2011: 376).

1960'lara geldiğinde ise ABD'de küçük bir kısmı renkli olmak üzere 55 milyon televizyon vardı. 70'li yıllarda video ve kasetlerin ortaya çıkması televizyon yayıncılığına ivme kazandıran bir etken olmuştur. Bu yıllarda da kitle iletişim araçları içerisinde en çok eleştirilen televizyon olmuştur. Ünlü iletişim bilimci McLuhan televizyon için şöyle demiştir; Tipografik insan sinemayı hemen kabullenmiştir. Çünkü sinema; kitap gibi düşler ve imgelerle dolu bir iç dünya sunar. Sinema izleyicisi, psikolojik olarak sessizce kitap okuyan insan gibi yalnızdır. Elyazmalı kültürdeki okuyucu bu durumda değildir. Televizyon izleyicisi de değildir. Bir otel odasında hatta evde bile yalnızken televizyonu açmak pek hoş bir şey değildir (Baldini, 2000: 93).

Marshall McLuhan'ın öğrencisi ve takipçilerinden Derrick de Kerchove'de

televizyona yönelik keskin eleştiriler yapan iletişim bilimcilerdendir. Yazar “Brainfarnes” isimli eserinde, televizyonun kafadan çok gövdeye hitap ettiğini öne sürmektedir. Yazar’a göre televizyon: okumak ve yazmakla elde ettiğimiz dokunulmaz özerkliği tehdit etmektedir (Baldini, 2000 93-94).

Elektronik kültürün egemen olduğu bir dünyada kitabın akıbetinin ne olacağı da birçok iletişimci ve düşünür tarafından tartışılmış, kimileri nasıl basım evleri el yazması kitapçılığı bitirdiyse, elektronik kitle iletişim araçları da basılı kitapları bitirecektir düşüncesini savunmuşlardır. Birçok eserinde kitabın, televizyon karşısında yenik düştüğünü söyleyen Neil Postman’a göre kitap, televizyon tarafından katledilmektedir. Yazar’a göre televizyon, çok masum bir biçimde okuma özgürlüğüne müdahale etmekte, onları yasaklamamakta, sadece bir kenara atılmasına neden olmaktadır (2016).

1970’li yıllarla birlikte iletişim olgusu, sosyal bilim çevrelerinin gündeminde daha çok araştırmanın konusu olmuştur. Yeni iletişim teknolojilerinin bütün diğer buluşlara ivme kazandırma potansiyelini içermeleri ve yeni bir üretim ve toplumsal düzen paradigmasını taşıyabilecek boyutlara sahip olmaları düşüncesi ile birlikte “Enformasyon ya da Bilgi Toplum” kavramları bu ekseninde ele alınan kavramlar olmuştur (Uğur ve Bilici, 2001: 13). Akademik alanda yapılan tartışmalarda bu kavramlar etraflıca ele alınmakla birlikte yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği olanaklar da dile getirilmektedir.

Yeni iletişim teknolojileri temelinde toplumu anlamaya çalışan yaklaşımlardan, enformasyon toplumu yaklaşımı; toplumsal gelişmeyi ilkel toplayıcı toplum, tarım toplumu, sanayi toplumu ve enformasyon toplumu olarak değerlendirilmekte ve yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği olanaklarla birlikte son dönem toplumsal yapıyı açıklamaya çalışmaktadır (Tekman, 2002: 265-275).

Dijital İletişim Dönemi ve İnteraktif İnternet Medyasının Gelişimi

Günümüzde hemen herkesin hayatına bir biçimde girmiş olan internetin temelleri “Soğuk Savaş”ın hüküm sürdüğü 1960’lı yıllarda atılmıştır. İnternet ilk kez, bir devlet araştırma ajansı olan ARPA tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Amerikan Savunma Bakanlığı ve farklı Amerikan üniversiteleri tarafından bir proje olarak başlatılan ARPANET adlı proje yalnızca 15 bilgisayarın birbirine bağlı olduğu bir ağ biçiminde tasarlanmıştır. ARPANET ile başlayan internet, projenin devamı olan DARPANET ile devam etmiştir. Bu Proje, teknolojinin sağladığı imkânlarla; 70’li ve 80’li yıllarda hızla gelişmiş ve 90’lı yıllarda geniş kesimler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İnternet daha sona yaygınlaştırılarak, sıradan insanların kullanımına da açılmıştır (Özdilek, 2002: 18).

1990’lı yıllardan itibaren insanların yaşamında geniş yer tutmaya başlayan internet başlangıçta kullanıcılarına farklı servisler üzerinden ulaşmıştır. Bu servisleri TELNET, http, FTP VE Gopher olarak sayabiliriz. İlerleyen zaman içerisinde bu servislerden http ya da bilinen ismi ile World Wide Web (www) diğerlerini geride bırakarak en hızlı internet sağlayıcısı olarak yaygınlaşmıştır. Günümüzde diğer servis sağlayıcılar artık neredeyse hemen hiç kullanılmamaktadırlar (Babür, 1995: 144). Web, İngiliz mühendis ve bilim adamı Tim Berners Lee tarafından, İsviçre CERN’de geliştirilmiştir (Yediğ, 2002).

İnternetin tarihçesindeki önemli gelişmelerden bir diğeri ABD’de Beyaz Saray’ın 1993 yılında online olarak internete bağlanması olmuştur. 1994 yılı ise internetin altın çağının başlangıcı olmuştur. O yıl internetteki site sayısı 10 bine; host sayısı ise 3 milyona ulaşmıştır. 1990’lı yıllarda hızla gelişen bir iletişim tekniği olan internet aynı hızla ve giderek artan oranda ticarileşmiştir. Web üzerinden işlem yapmayı sağlayan Mosaic yazılımı 1994’de piyasaya sürülmüş ve kullanımı çok kolay olduğundan birçok kişi ve kurum tarafından tercih edilmiştir. Aynı yıl dünyanın en büyük doğrudan satış sitelerinden olan Amazon.com kurulmuş ve internet üzerinden kitap satışına başlanmıştır. Bugün hemen herkesin tanıdığı Yahoo ve e-Bay gibi uygulamalar da 1994 yılında internet üzerinden faaliyete geçmişlerdir.

World Wide Web, 1995 yılından itibaren çok hızlı bir biçimde ilerleyerek videoların ve diğer görsel işitsel verilerin eş zamanlı olarak iletilmesine olanak sağlamıştır. İnternet kullanıcılarının ortaklaşa ortaya çıkardıkları sistemleri tanımlamak için kullanılan Web 2.0 kavramını ilk olarak Darcy di Mecci kullanmış daha sonra O’Reilly Media yaygınlaştırmıştır. Kavram teknolojik dönüşümü anlatmaktan çok internet kullanımının evrimini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Web 2.0 döneminde içeriğin sınıflandırılmasından zenginleştirilmesine kadar her türlü katkı desteği sağlandığından web siteleri tekdüze ve sınırlı tasarım ve içeriklerden uzaklaşarak zenginleşmişlerdir. Web 1.0 döneminde kullanıcılar yalnızca e-mail yoluyla Web sitelerine ulaşabilirken Web 2.0 döneminde etkileşim en yüksek düzeye ulaşmıştır. Web 2.0 sanal ortamda paylaşılan bilginin sınırlarını genişletmiş neredeyse tüm kullanılan bilgiyi yalnızca tüketen değil aynı zamanda üreten birer kaynak olarak konumlanmışlardır. Bu akımda Web sitesinin sahipleri tüm kullanıcılar olduğundan kolektif siteler ortaya çıkmıştır. 2010’dan sonra şematik özelliklere sahip olan Web 3.0 dönemine geçilmiş ve internet ortamındaki veriler akıllı sistemler üzerinden işlenmeye başlamıştır. Web 4.0 dönemine ise 2020 yılından itibaren geçileceği, yapay zekâ destekli elektronik araçların devreye gireceği öngörülmektedir (akt. Dikmen, 2018: 31).

İnternet ve web teknolojik bir gelişme oldukları kadar sosyal hayatımızda da değişimlere yol açan yeni iletişim yöntemleridir. İnternetin, iletişimde kullanılan araçlara getirdiği yenilikler, internet temelli yeni medyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişim, günlük hayat içerisinde de köklü değişimlere yol açmıştır. İnternette önceki teknolojilerden hiçbiri kullanıcılara bugün yeni medyanın ve sosyal medyanın sunduğu iletişim olanaklarını sunmamıştır. Kişisel bilgisayarların yaygınlaşması, internet ve sosyal ağların cep telefonu teknolojilerince desteklenmesi ile birlikte insanlar daha önce sahip olmadıkları bir iletişim olanağına sahip olmuşlardır. Sözelimi, cep telefonları, “insanlık tarihindeki en hızlı iletişim teknolojisi” olmuştur (Castells, 2008: 447)

Yeni medyanın ortaya çıkması ile birlikte iletişim araçları ve yayın araçları arasındaki ayırım günümüzde neredeyse kaybolmuştur (Shirky, 2010: 89). Bunun bir sonucu olarak yeni medya olanaklarının ortaya çıkması ile izleyici kültürü ve hedef kitleler arasındaki sınır belirsizleşmiştir (Uluç, 2008: 306). Castells enformasyon toplumunun en önemli özelliğinin; bireylerin, kurumların ve ülkelerin birbirlerine mikro elektronik temelli enformasyon ve iletişim teknolojilerine dayalı bir takım ağlar ile bağlı olmasını olduğunu söylemektedir (akt. Özkaya, 2013: 138). Ağ toplumunun temel özelliği; sürekli açık, her

zaman erişilebilir olan internet sayesinde, yerel ve global ölçekteki farklı ağları birbirine bağlayarak “mekan” kavramını, mesafe ve uzaklık duygusunu değiştirmesidir (akt. Onat, 2010: 105).

Sonuç

Tarih öncesi çağlardan başlayarak, insanlık aklını kullanarak daha gelişmiş yöntemlerle iletişim kurmuş ve tarihsel süreç içerisinde hem kendi yetenek ve donanımlarını hem de iletişim araç ve tekniklerini geliştirmeyi başarmıştır. İnsanoğlu, öteki ile iletişim kurmak için bir takım araçlar bulmak arayışı içinde olmuştur. Bu amaçla, dumanı ve ateşi kullanmış; mağara duvarlarına şekiller çizmiş; hayvan boynuzlarını, güvercinleri ve bugün aklımıza gelmeyen birçok aracı kullanarak; sesini ötekine duyurmayı amaçlamıştır. Yazının bulunması ile birlikte iletişim tarihinde yeni bir dönem başlamış ve haberin daha geniş bir coğrafyada yayılma hızı da artmıştır. Yazı ilk başlarda uzunca bir dönem yalnızca hâlihazırda var olan sözlü kültürün kayda geçirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Zaman içerisinde farklı uygarlıklarda yeni yazı ifadelerinin alfabeyle eklenmesi ile yazının belirsizliklerden arınması, bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında yeni düşüncelerin üretilmesini teşvik etmiştir.

Yazılı haberler ilk başta atlı habercilerle daha sonra da posta merkezi sayılabilecek kimi kurumsal yapılarla iletilmiştir. Avrupa’da bugünküne benzer ücretli posta merkezlerinin kurulması ise XV. yüzyılda mümkün olmuştur.

Matbaanın icadı insanlık tarihi açısından en önemli değişim ve dönüşümlerin başlangıç noktası olmuştur. Bu icat, sadece iletişim alanında değil yaşamın tüm alanlarında etkileyici sonuçlara yol açmıştır. Önceleri basit bir düzenekle Çinliler ve başka uygarlıklar tarafından geliştirilen baskı sistemi, 1438’de Strasbourg’da Gutenberg tarafından, kitlelere yönelik çoklu baskı yapılabilecek bir düzenekte icat edilmiştir. Matbaanın icadı ve hızla gelişimi sonrasında, yazılı metinler çok sayıda basılarak daha çok insana ulaşmıştır. Esasen, yazının icadı ile yazılı ve korunabilir bir hale gelen bilim, felsefe, edebiyat gibi alanlardaki metinler, takip eden dönemlerde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmaya başlamışlardır. Bu süreçte, harf şekillerinin değiştirilebildiği hurufat tekniği ile ucuz kâğıdın yaygınlaşması ve diğer endüstriyel kolaylıkların son derece önemli katkısı olmuştur. Bu durum, daha çok insanın din, dil, tarih ve edebiyat alanındaki eserlere daha kolay ulaşmasını ve bilgi birikimini genişletmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra matbaanın otaya çıkışından kısa bir süre sonra çok sayıda basılı kitap, afiş, ilan basılmış ve bu yayınlar, dönem insanı için önemli bilgiler içeren iletişim araçları olarak işlev görmüşlerdir. Bütün bu süreçler sonunda ise Batı Avrupa’da, Reform ve Rönesans hareketleri ortaya çıkmıştır. Öncelikle Avrupa’da olmak üzere tüm dünyada askeri, siyasi, dini ve kültürel alanlarda büyük değişimler yaşanmaya başlanmıştır.

Avrupa’da Gutenberg matbaasının icadı sonrası basımcılığın gelişmesiyle birlikte; siyasi, dini, ekonomik içerikli bilgileri aktaran birçok süreli yayın otaya çıkmış ve bunlar eski iletişim biçimlerini ve araçlarını dönüştürmüşlerdir. Ortaçağ’da yaygın biçimde kullanılan ve elle yazılan haber mektupları, zamanla yerlerini bugünküne benzer gazete ve dergilere bırakmışlardır. Hollanda, İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere haber ticaretinin

en yaygın olduğu ve gazeteciliğin geliştiği ülkeler olarak bilinmektedir.

Elektronik iletişim döneminin ilk önemli icadı olan telgraf, aynı zamanda modern zamanların büyük bir hızla büyüyen ilk iletişim teknolojisi olmuştur. Telgraf, ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren uzunca sayılabilecek bir dönemde; bariz biçimde en üstün mesaj iletme aracı olarak üstünlüğünü korumuştur. Telgrafı takip eden bir diğer elektronik iletişim teknolojisi olan telefon ise; insanlık için aynı anda iki ayı yerde bulunmaya olanak tanımıştır. Telefonun diğer üstünlükleri, farklı yerlerdeki insanlar arasında bir eşzamanlılık oluşturmak ve iletişime “anımsalılık” kazandırması idi. Telefonun iletişim tarihindeki önemi ise sadece kişiler arası elektronik iletişimde değil kitle iletişiminde, özellikle ilk yıllarda, gazetecilikte kullanılan önemli bir araç olmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı biçimde icadı uzun bir dönemde ve farklı alanlarda gerçekleşen fotoğraf 1900’lerden itibaren fotoğraf gazeteciliğinin ortaya çıkması ile birlikte, kitle iletişimi alanının aslı ve önemli bir unsuru olacaktı.

Kitle iletişim tarihinin en önemli araçlarından olan radyo, 20. Yüzyılın özellikle ilk yarısına damgasını vurmuştur. Radyo, kitlelerin değişiklik arayışına başta müzik, dram ve haber olmak üzere değişik içerikli programları ile cevap vermiş ve radyo yayınları bu içeriklerin yanı sıra “süreklilik” özelliği ile de büyük kitleleri kendisine çekmeyi başarmıştı. Radyoyu takip eden ve tüm dünyayı peşinden sürükleyen bir başka önemli kitle iletişim aracı olan televizyon ise varlığını 1884’de icat edilen resim tarama aracına borçludur. Bugünkü kameranın ilk benzerini ise 1923 yılında Zworkin yapmıştır. Televizyon alıcı ve verici sistemleri ise 1930’larda Westinghouse ve Fansworth tarafından geliştirilmiştir. İlk televizyon yayını 1936’da BBC tarafından İngiltere’de yapılmıştır. Kuzey Amerika’da 1939 yılında başlayan televizyon yayınları sonrasında ise televizyon, özellikle 1950’li yıllardan itibaren sadece radyo dinleyicilerini değil sinema salonlarını dolduran milyonları da kendine çekmeyi başarmıştı. İlk başlarda gazetelerin ve radyonun habercilik anlayışlarını benimseyen televizyon, zamanla kendine özgü bir haber dili ve sunumu geliştirmek durumunda kalmıştı. Bunun bir sonucu olarak da televizyon haberleri izleyicilerde belli beklentilerin ve bağımlılıkların oluşmasına neden olmuştur.

Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim tarihine damgasını vuran sinema ise 20. Yüzyılın en hayranlık veren buluşlarından birisidir. Sinema ile ilgili hızlı fotoğraf çekimi gibi buluşlar 19. Yüzyılın sonunda başlasa da bugünkü anlamda sinema sanatı, sinema teknolojisi ve büyük sinema stüdyolarının doğuşu 20. Yüzyılın ilk yarısında mümkün olmuştur. İletişimin tarihsel gelişim sürecinde elektik-elektronik iletişim dönemi sonunda insanlar çok geniş bir coğrafya da hızlı ve karmaşık sayılabilecek iletişim ağlarına sahip olmuşlardı Ancak bu bağlamda daha önceki dönelerde yaşayan insanların hayal bile edemeyecekleri gelişim ve dönüşüm, internet temelli iletişim araçlarının tarih sahnesine çıkmasıyla mümkün olmuştur.

Günümüzde hemen herkesin hayatına bir biçimde girmiş olan internetin temelleri “Soğuk Savaş”ın hüküm sürdüğü 1960’lı yıllarda atılmıştır. 70’li ve 80’li yıllarda hızla gelişmiş ve 90’lı yıllarda geniş kesimler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Web 2.0 teknolojisine dayalı etkileşimli medya oldukça gelişmiş ve daha çok semantik özellikleri ağırlık kazanan Web 3.0 dönemine geçilmiştir. Günümüzde 4.0 döneminden bahsedilmekte ise de henüz bu dönemin kendine özgü özellikleri tam olarak

netlik kazanamamıştır.

İnternet temelli yeni medyanın ortaya çıkması ile birlikte iletişim araçları ve yayın araçları arasındaki ayrım günümüzde neredeyse kaybolmuştur. Her zaman ve her yerde erişilebilir olan internet sayesinde yerel ve global ölçekteki farklı ağların birbirine bağlanmasıyla “mekan” kavramı, bireysel ve toplumsal mesafe ve coğrafi uzaklık duygusu değişmiştir. Yeni medya hem yeni kültürel ve sosyolojik süreçler ortaya çıkmasına neden olmuş hem de var olan kültürel ürünleri dönüştürerek dijitalleştirmiştir.

Tüm bu kronolojik sıralamada ortaya çıkışları ve gelişim süreçleri açısından ele alınan iletişim araçları, toplumsal alanda yeni davranış ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkmasını ve toplumsal ilişkilerin yeni baştan şekillendirilmesini sağlayan üretim araçları olarak da işlev görmektedirler. Bu nedenle iletişim araçlarının özellikle de kitle iletişim araçlarının, zaman ve mekân algılanışını, bireysel ve toplumsal düzlemde zaman ve mekânla ilgili geçekliği dönüştürmesi de kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Alemdar, Korkmaz (1996). İletişim ve Tarih. Ankara: İmge Yayınları.
- Aydoğan, Filiz ve Akyüz, Ayşen (2010). İkinci Medya Çağında İnternet. İstanbul : Alfa Yayınları.
- Babür, Zafer (1995). Bilgisayarla iletişim. Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Baldini, Massimo (2000). İletişim Tarihi. Çev. Gül Batuş İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Carr, Edward H. (2010) Tarih Nedir, çev. Misket Gizem Güntürk, İstanbul: İletişim Yayınları
- Casson, Lionel (2001). Libraries in the ancient world. Londra: Yale University Press.
- Castells, Manuel (2008). Afterword, Handbook of Mobile Communications Studies, James E. Katz (ed), Londra: The MIT Press.
- Crowley David ve Heyer, Paul (2007). İletişim Tarihi. Çev. Berkay Ersöz. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çamdereli, Mete (2004). Ana Çizgileriyle Halkla İlişkiler, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Dikmen, Ergin Şafak (2018). ”Yükseköğretim Kurumlarının Video Paylaşım Stratejileri” .İlef dergisi 5(2) Sonbahar. Sf. 29-52.
- İnuğur, Nuri (2002). Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- Jeanneney, Jean N. (1998). Medya Tarihi, Çev. Esra Atuk, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1992). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İstanbul: İletişim Yayınları.

Onat, Ferah (2010). "Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme" İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi , Güz, Sayı: 31ss. 103-121.

Ong, Walter J. (1995). Sözlü ve Yazılı Kültü. çev. Sema Postacıoğlu. İstanbul: Metis Yayınları.

Özdilek , Ali Osman (2002). İnternet ve Hukuk, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Özkaya, Betül (2013). "Ağ Toplumunun Omurgası Olarak İnternetin Demokrasi ve Kamu Alanı Açısından Değerlendirilmesi" Yeni Medya'da Demokrasi (içinde). ed. Algül ve Üçer, İstanbul: Literatür Yayınları.

Postman, Neil (2016). Televizyon, Öldüren Eğlence. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shirky, Clay (2010). "Herkes Örgüt, İnternet Gruplarının Gücü, çev. Pınar Şiraz. İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.

Şahin, Muhammet (2002). Uygarlık Tarihi. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Tekman, Erkan (2002). "Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu", Bilgi Toplumu Geçiş, (ed.) İ. Tekeli, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Türkoğlu , Nurçay (2010). Toplumsal İletişim. İstanbul: Urban Kitap.

Uğur, Aydın ve Bilici, Mücahit (1998). "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi – Dijital Âlemin Genleşen Kamusal Alanı," Yeni Türkiye, sayı 19, s. 488-496.

Uluç, Güliz (2008). Küreselleşen Medya: İktidar ve Mücadele Alanı- Olanaklar-Sorunlar-Tartışmalar, 2. Basım, İstanbul: Anahtar.

Usluata, Aysel. (1998). İstanbul Cep Üniversitesi İletişim Yayınları.

Yediğ, Serhan ve Akman, Haşim (2002) İnternet Çağında Gazetecilik, İstanbul: Metis Yayınları.

Yıldız, Nuray (2000). Eskiçağ'da Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu. Ankara: TTK.

Zıllıoğlu, Merih. (2003) İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınları.

Kitap İncelemesi: Kültürel Çalışmaları Nasıl Anlamalıyız?

Nehir Durna, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: ndurna@kastamonu.edu.tr

Kitabın Künyesi:

Bourse, M. ve Yücel, H. (2017). Kültürel Çalışmaları Anlamak. (Çev. Halime Yücel). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Kültürel Çalışmaları Nasıl Anlamalıyız?

II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere gibi sınıflı bir toplumda sınıf politikalarının değişmeye başlaması ile birlikte İngiliz kültürel yaşamının sınıf temelli yapısının sorgulanmaya başladığını görüyoruz. Özellikle Kültürel Çalışmalar'ın kurucu isimleri olan Raymond Williams, Richard Hoggart ve Edward Palmer Thompson savaş sonrası İngiltere'sinin toplumsal formasyonun özelliklerini sorgularlar. Richard Hoggart'ın 1957'de yayımladığı *The Uses of Literacy: Aspects of Working-Class Life* (Okuryazarlığın İşlevleri: İşçi Sınıfının Yaşamından Kesitler) kitabı kültür tarihi ve toplumsal eleştiriye yaşam deneyimleriyle harmanlayarak ele alan ve kültürel incelemelerde temel kabul edilen önemli bir kaynaktır. Raymond Williams'ın 1958 tarihli *Culture and Society: 1780-1950* (Kültür ve Toplum: 1780-1950) kitabı ve E. P.Thompson'ın 1963 tarihli *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) isimli kitabı Kültürel Çalışmalar için önemli ilk çalışmalardır. Dolayısıyla Kültürel Çalışmalar İngiliz toplumunun parametrelerini yeniden değerlendirmeye dönük çalışmalar olarak karşımıza çıkıyor. Bu, aslında ekonomi-politik ve kültürel güçler arasındaki yeni denge arayışları olarak da nitelendirilebilir. Kültürel çalışmalar ile birlikte ilk kez seçkin kültürün dışında yer alan toplumsal kesimler, sınıflar üzerinde analitik çözümler yapılır. Temel mesele kültürü daha politik bir süreç olarak algılamaktır. Dolayısıyla "kültür" dediğimiz zaman sınıf kültürleri, heterojenliği ve tarihsel döneme özgü oluşu ifade edilmiş olur. Kültür, yaşam tarzları arasındaki mücadeleyi ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkar.

1964'de Birmingham Üniversitesi'nde kurulan *Center for Contemporary Cultural Studies* (Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi)'ne 1966 yılında katılan Stuart Hall, 1969'da Richard Hoggart'ın yerine ÇKÇM'ne müdür olarak atanır. Hall, merkezdeki deneyimlerini aktardığı makalesinde *-The Emergence of Cultural Studies and The Crisis of Humaniti* (Kültürel Çalışmaların Ortaya Çıkışı ve İnsani Bilimlerin Krizi)-Kültürel Çalışmaların kendisi için, savaş sonrası Britanya'sında sosyal ve kültürel değişimin doğasıyla ilgili tartışmalarla başladığını ifade eder. ÇKÇM'nin kuramsal temeli ve entelektüel etki alanındaki ilerlemesinde katkısı çok büyük olan Hall sayesinde yapısalılık, merkez içerisinde kendine yer bulabilmiştir. Ayrıca hem etnografik çalışmalar hem de medya çalışmaları kültürel çalışmalar içerisinde ciddi bir gelişim sergileme olanağı yakalayabilmiştir (Turner, 2016: 88-89). Kültürel çalışmalar üzerinde yapısalılığın en önemli etkisi, dilin kültürel ve toplumsal hayatı anlamada çok önemli olduğunu vurgulamasıdır (Larrain, 1994:59. Hall'un *Encoding and Decoding in Television Discourse* (Televizyon Söyleminde Kodlama ve Kod açımı) adlı makalesi bu bağlamda oldukça önemlidir. Bu makalenin önemi Hall'un iletişim alanında hâkim olan Amerikan modeli, estetik ve kitle kültürünün edilgen tüketicileri olarak ele alınan izler kitle kavramıyla bağını net bir biçimde koparmasından kaynaklanır. Tüm bunların yerine Hall, çözümler için yeni bir söz dağarcığı, kültürel üretim ve yeni bir alımlama kuramı ortaya koyar (Turner, 2016: 107).

Michel Bourse ve Halime Yücel'in ortak çalışmaları olan Kültürel Çalışmaları Anlamak isimli kitabının ilk cümlesi, Kültürel Çalışmalar çevresinde toplanan araştırma akımının İngiliz kökenine ek olarak Amerikan ve Fransız temellerini de inceleyip anlamının önemine yapılan vurgu ile başlıyor. Kitabın temel iddiası Kültürel Çalışmalar

alanını oluşturan farklı kuramların alana katkılarını eleştirel bir yaklaşımla tanıtmak. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümü Kültürel Çalışmaların doğuşu, kurucuları, kurucuların ortak yönleri, alanın araştırma konuları, alanı derinden etkileyen kuramcılar ve temel kavramları tarihsel bir izlekte, tartışmalı biçimde ele alınıyor. Kültürel Çalışmaların nasıl bir politik ve toplumsal bağlamda gerçekleştiği, 1960'lı ve 1970'li yıllarda İngiltere'de nasıl bir kültürel ve politik ortamın var olduğu da yanıtlanan sorular arasında yer alıyor. Kültürel Çalışmaların 60'lı ve 70'li yıllardaki kuramsal hareketlerle bağlantısı sorgulanırken antropoloji, psikanaliz, dilbilim ve edebiyat alanında ortaya çıkan yeni model, kavram ve yönelimlerin Kültürel Çalışmalar araştırmacıları tarafından nasıl sentezlendiği ele alınıyor.

Roland Barthes'ın popüler kültür ürünleri üzerine yaptığı çözümlemenin Kültürel Çalışmaları derinden etkilemiş olması, kültür, popüler kültür ve alt kültür tartışması ve göstergebilimin Kültürel Çalışmalar açısından önemi bu bölümde üzerinde durulan konular arasında yer alıyor. Kültürel Çalışmaların ilk araştırmalarının önemli bir eksenini oluşturan Medya Alımlaması araştırmalarının ve Stuart Hall'un Kodlama ve Kod açımı çalışmasının, Kültürel Çalışmalar açısından neden bu denli önemli olduğu sorusunun yanıtını da bu bölümde alabilmek mümkün.

Kültürel Çalışmaların Uluslararasılaşması" alt başlığıyla 1980'lerden itibaren alanın tüm dünyaya yayılmasının ve 1990'lardan itibaren ise farklı alanlara açılmasının tarihsel bir sıra ile ele alındığını görüyoruz. Burada Maduniyet Çalışmaları (*Subaltern Studies*) ön plana çıkıyor. Tarihi, tarih sahnesinin dışında tutulan veya tarihin öznesi olamayanların gözünden anlatmaya veya öne çıkarmaya çalışan Madun Çalışmalarının doğuşu, gelişimi, Amerika'da yerini bıraktığı Post-kolonyal Çalışmalara nasıl dönüştüğü hem Madun Çalışmalarının hem de Post-kolonyal Çalışmaların kurucu ve öne çıkan isimleriyle birlikte detaylı biçimde tartışılıyor. Ranajit Guha'nın temel kavram ve tartışmaları, Gayatri Chakravorty Spivak, Frantz Fanon, Homi K. Bhabha gibi önemli kuramcılarının temel eserleri ve temel tezleri tartışılıyor. Latin Amerika Kültürel Çalışmaları ile Post-kolonyal Çalışmaların kuramcılarının temel tezlerinin karşılaştırılarak analiz edildiğini görüyoruz.

Kitabın ikinci bölümü "Yabancılaşma Sorunu: Marx'ı Farklı Okumak" başlığını taşıyor. Bu bölümde Kültürel Çalışmaların ve kurucularının Marksizm anlayışı tartışılıyor. Kültürel Çalışmaların Marksizm'in farklı okumasını nasıl yaptığı yanıtı aranan en temel soru olarak karşımıza çıkıyor. Bu soruya verilen yanıt ise; Marksist kuramdaki alt yapı-üst yapı ilişkisini Kültürel Çalışmaların başka türlü okuduğu yönündedir;"Alt ve üst yapılar arasındaki sınırın, iki bütünlük karşılıklı birbirini içerdiğinden, savunulamaz olduğunu gösterir. Kültürel Çalışmaların özgün yönlerinden biri de ekonomik ve kültürel karşıtlığını düşünmek için iki yaklaşımı -metinsel ve özdeksel- birbirine eklemektir. Bu nedenle de alt yapı ve üst yapı tarafından oluşturulan bütünü tanımlamak için "Söylem" kavramını kullanır" (127).

Dolayısıyla Kültürel Çalışmaların Marks'ı yeniden okurken açığa çıkardıkları özgün yönün ideolojinin yeniden tanımlanması olduğu iddia ediliyor. İdeoloji, farklı toplumsal sınıfların harekete geçirdikleri düşünce yapılarının bütün-yani dil, kavramlar, sınıflandırmalar, temsil sistemleri-olarak tanımlanıyor. Stuart Hall ve Antonio Gramsci

ekseninde hegemonya kavramı tartışması yürütülerek kavramın kültürel çalışmalar açısından önemi sorgulanıyor. İktidarın doğası tartışmalarıyla Pierre Bourdieu ve Michel Foucault'dan söz ediliyor. Bourdieu'nun kuramı ise, Kültürel Hegemonya ve Simgesel Şiddet başlığı altında Kültürel Çalışmalar ekseninde ayrıntılı biçimde ele alınıyor.

Aynı bölüm “İdeoloji Sorunu” alt başlığıyla Louis Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları metnini ele alıyor. Burada ideoloji tartışması yürütülürken Althusser'e yönelik eleştirilerden söz ediliyor. Özellikle S.Hall ve E.P.Thompson'un eleştirileri; “Althusser'ci sav, gerçekte yalın bir önvarsayımaya dayanır; egemenlik altındakilerin egemenlik altında olmalarının nedeni, egemenlik yasalarını bilmemeleridir. Körleşmiş, kendi yazgılarını ellerine alma yetisinden yoksun kitlelere gerçeği götürmek de uzman/aydınlara düşer” (111) ekseninde toplanıyor. Kültürel Çalışmalar için ideolojinin her zaman bir strateji olmadığı, bir toplumsal grubun diğerlerinin pratiklerini ifade eden bir dizge olduğu vurgulanıyor.

Michel Foucault ve Davranışların Tarihi alt başlığıyla “iktidar” tartışması gündeme getiriliyor;

İktidar nedir? Ne yapabilir? İktidarın karşısında ne yapabiliriz? Foucault için iktidar devlete, kurumlara ya da bir grup insana özgü bir nitelik gibi değerlendirilemez. İktidar bir ‘töz’ değildir, bireyler arasında özel bir ilişkiler türüdür. Güçten farklıdır, etki ettiği öznenin özgürlüğünü varsayar. Bu tanıma iktidar ilişkilerinin, kendilerini destekleyen ve kurumsallaştıran belirli bir sayıda söylem ve bilgiyle sürekli iç içe geçmesi eklenir. Son olarak iktidar ilişkileri asla tek yönlü değildir, varoluşlarında hep bir karşı-iktidar vardır (118).

Foucault'nun anahtar kavramı ‘biyopolitika’nın ve temel tezlerinin Kültürel Çalışmalar alanında nasıl yankılandığı da ele alınan konulardan birisi. Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması E.P.Thompson'a gönderme yapılarak iktidar ve karşı iktidar sorunsallaştırması, karşılaştırmalı olarak tartışılıyor. Foucault ve Kültürel Çalışmalar araştırmacılarının paylaştığı görüş, toplumun işleyişinin sadece alışkanlık ve kör düzeneklerden ibaret olmayıp, incelenmesi gereken stratejiler, temsil sistemleri ve karmaşık modellerden oluştuğu yönündedir.

Kültürel Çalışmaların Marksizm'i nasıl okuduğunun tartışıldığı bu bölümde üzerinde durulan en temel husus, bu yeniden okumanın Kültürel Çalışmaların toplumsal, kültürel ve politik sınıflar üzerine araştırmacılar için olduğu kadar, yaş, ırk, toplumsal cinsiyet çalışmalarının da gelişimine uygun bir çerçeve oluşturmasıdır. Dolayısıyla Kültürel Çalışmaların, inceleme alanının merkezden çevreye kaymasına, ekonomik egemenlik kadar, kültürel egemenliğin de belirleyici olduğuna değiniliyor.

Bu noktada karşımıza kültür tartışmaları çıkıyor. Kitabın üçüncü bölümü “Kültür Sorunu: Kültür/Alt Kültür; Kitle Kültürü/Pop Kültür” başlığıyla kültür tartışmalarına yer veriyor.

1960'lı yıllarda Batı ülkelerinin çok kültürlü yapısı, göç dalgaları ile beraber karma topluluklar yarattı. Özellikle bu durum ABD için de geçerli oldu. Yine İngiltere de benzer çok kültürlülük çoğul toplum olgusunu yaşar. Kültürel Çalışmalar, bu yeni gerçeklik etrafındaki paradigma değişimine tanıklık eder. Artık kültür “doğanın tersine,

bir farklılıklar dizgesi” olarak ele alınır (130-132).

Kültürel Çalışmalar akımının en önemli varsayımlarından birinin “her toplumsal öznenin toplumsallaşma evrenlerinin çeşitliliğine bağlı değil, birçok habitusu olduğu” (134-135) kabulünden hareketle kültürün kolektif kimliğin nedeni değil, sonucu ve ürünü olduğu, Stuart Hall’un kimlik ve kültür konusunda geliştirdiği savın tam da bu olduğu vurgulanıyor.

Kültür ve Etkileşim alt başlığıyla Howard Becker’in *Outsiders* kitabına gönderme yapılarak, bu kitapta savunulan “bireyler varoluşlarını simgesel açıdan düzenleyerek kültürü birlikte üretirler” (137) düşüncesinin Kültürel Çalışmaların önemli kuramsal göndergelerinden biri olduğu vurgulanıyor. Becker’in kitabının ayrıntılı tartışmasına yer verilen bu bölümde, aykırılık, sıradışılık ve son kertede sapkınlık tartışmaları Becker’in dans müzisyenlerinin kariyerini betimlediği örneklerden başlayarak Şikago Okulu’na kadar getiriliyor. Ve ayrıntılı bir kültür ve etkileşim tartışması karşımıza çıkıyor. Tüm bunların harmanlanmasıyla ortaya çıkan temel iddia; “Bir kültür, gündelik yaşamdaki kolektif ve bireysel etkileşimlerden oluşur” (141) oluyor.

Birsonraki alt başlık Karmalaşma (*Hybridation*) ve Kültür Aşımı (*Transculturation*) kavramlarına yer veriyor. Kültürel Çalışmalar ve Sömürgecilik sonrası çalışmalarda “Karmalık” kavramının “sömürgeciliğin ürettiği bölgelerde yeni kültürlerarası biçimlerin yaratımı” (142) anlamına geldiği vurgulanıyor. Tabi ki Hall’un *Karmalık* konusunu nasıl ele aldığı bu kavramla birlikte kültür konusunun nasıl incelenmesi gerektiği Arjun Appadurai’ye referansla tartışılıyor. Dolayısıyla Kültürel Çalışmaların Karmalaşma ve Kültür Aşımı kavramlarına nasıl baktığı, yürütülen bu tartışmalarla ayrıntılı biçimde ele alınıyor.

Kültür ve Alt Kültürler alt başlığıyla da Alt Kültür kavramının tanımı, tarihsel düzlemde içerdiği, kapsadığı anlamların dönüşümü üzerinde duruluyor. Yine Şikago Okulu’nun çalışmaları, Alt Kültür kavramının kuramsal temelleri tartışılıyor.

Kültürel Çalışmalar akımından olmamasına rağmen önerdiği çözümler ve sunduğu katkılarla önemli bir isim olan Serge Moscouici’nin “Etnik Azınlıkların Psikolojisi” gündeme getirilen bir diğer tartışma olarak karşımıza çıkıyor. Bu eksenle yürütülen etnik azınlık ve alt kültür tartışması ile beraber Kültürel Çalışmaların gençlik hareketleri üzerine pek çok sosyolojik çalışma önerdiğini, *mods*, *punk* gibi gençlik kültürel hareketlerinin, alt kültür eksenli açıklanmaya çalışıldığını görüyoruz.

Yine Phil Cohen’in genç alt kültür ve işçi kültürü arasındaki ilişkiyi incelediği çalışması da bu bölümde tartışılıyor. Dolayısıyla tarihsel bir izlekte bu tartışmalara dahil olan farklı yapıtlar ve bu yapıtların temel argümanları üzerinde de duruluyor.

Bu bölümün son alt başlığı olan Kitle Kültürü ve Egemen Kültür, Raymond Williams’in Uzun Devrim isimli kitabıyla başlıyor. Kitabın her toplumun ve her dönemin kendi duygu yapısını yarattığı varsayımına değinilerek, Williams’in Kültürün Sosyolojisi kitabında kültür kavramını nasıl ele aldığı üzerinde duruluyor. Williams’in kültür kavramını ele alırken, kültürün toplumsal boyutunu vurguladığını, bu bakış açısının da Kültürel Çalışmalar araştırmacıları tarafından gençlik, kentli, eşcinsel, feminist ya da etnik azınlık kültürel hareketlerinin dinamiğini çözümlmek için kullanıldığını bu alt

başlıkta görebiliyoruz.

1970’de Kültürel Pratikler kavramının doğması ve Michel de Certeau’nun bu kavram eksenindeki tartışmalara gündelik yaşam pratikleri ve kültürü ele alış tarzıyla nasıl katıldığı ayrıntılı biçimde tartışılıyor.

Özetleyecek olursak kitabın üçüncü bölümünde ele alınan kültür konusu, Alt Kültür, Kitle Kültürü ve Popüler Kültür tartışmaları ekseninde bir seyir izlerken araştırma sorusunun artık “Kim hangi kültürü tüketiyor?”dan ziyade “Kim, kültürel ürünlerle ne yapıyor?” şeklinde evrildiğini görüyoruz;

Kültürel Çalışmalar her kültürel olgunun şu ya da bu biçimde iktidar ilişkileri kapsamına girdiğini göstermeyi de amaçlar. Kültür bir dünya görüşü aşılacağına göre iktidarın bir aracıdır, görünen işlevi bizi eğlendirmek ve boş zamanlarımızı doldurmak olduğunda bile asla bir eğlence değildir. Tersine, gerçek bir gücü bulunan, politik etkisi hep var olan simgesel bir yapıdır. Kültür sorunu iktidar sorunundan ayrılamaz, böylece kültür incelemesinin de toplumun bir politik eleştirisine varacağını anlayabiliriz (178).

Kitabın dördüncü ve son bölümü ise “Alımlama Sorunu” başlığını taşıyor. 1930’larda kitle iletişiminin bir toplumsal sorun olarak belirmesiyle beraber kitle medyasının işlevinin pek çok incelemeye konu olması ve “etki” araştırmalarından söz ediliyor. Bildiğimiz gibi 1920-1960 yılları arasında ABD’de etkisi süren Güçlü Etkiler ve tabi “etki” kavramı, 1930-1960 yılları arasında gelişen Dolaylı Etkiler Modeli detaylı biçimde tartışılıyor. Bu tartışmalar içerisinde Alımlama Yaklaşımı’na dair, nelerle ilgilendiği, neleri gözlemlediği gibi çeşitli sorulara yanıt veriliyor.

Dean C. Barnlund ve Lee Thayer’in 1960’lı yıllarda önerdiği modeller “Aktarımsal Modeller” tartışılırken her iki modelin karşılaştırmalı bir analizi karşımıza çıkıyor. Her iki model de sınırlı etkilere geçiş sürecinin bir ürünü. Artık tüm odak “alıcı”ya yöneliyor ve anlamın alımlanmaktan çok oluşturulduğu vurgusu hâkim hale geliyor. Tüm bunlardan yola çıkarak geliştirilen iletişim tanımları ve iletişim sürecinin her bir ögesinin bu paradigma değişimi etrafında tartışmaya açılması da oldukça önemli.

Alımlama Estetiği: Konstanz Okulu bu bölümün bir diğer alt başlığı. 1960’ların sonunda Konstanz Üniversitesi’nde kurulan bu okul, “yazınsal üretimin geleneksel estetiğinden kopuş ve okuyucuyu yazınsal kuramın merkezine yerleştiren bir paradigma değişimi” kavramını dile getirerek, metinle okuyucunun özel ilişkisini öne çıkaran birçok akımı kapsıyor (188).

Konstanz Okulu araştırmacılarının en ünlüleri olan Hans-Robert Jauss, Wolfgang Iser ve Rainer Warning’in temel kavram ve okuyucuya yönelik yürüttükleri tartışmalar ele alınıyor. Frankfurt Okulu’nun Eleştirilen Kalıtı alt başlığıyla da detaylı bir Frankfurt Okulu anlatısı ve Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer’in *Aydınlanmanın Diyalektiği* kitabı tartışması karşımıza çıkıyor.

Kültür Endüstrisi kavramı, Frankfurt Okulu araştırmacılarının bu kavramı ele alış tarzları ve Kültürel Çalışmalar’ın, okulun oluşturduğu kuramsal göndergeden nasıl yola çıktığı bu bölümde tartışılan en temel konular arasında yer alıyor. Walter Benjamin’in meşhur yazısı *Teknik Yeniden Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı* da tartışılan metinler

arasında yer alıyor.

Yine bu bölümde doğrudan etkilerden dolayı etkilere geçiş sürecinde Harold Lasswell ve Elisabeth Noelle-Neumann'ın modelleri ele alınarak Dolaylı Etkiler Kuramı'nın tartışıldığını görüyoruz. Elihu Katz ve Paul Lazarsfeld'in, Lasswell'in modelini geliştirerek medya tarafından uygulanan farklı etkileri saptamaya çalışmaları ve "etki" sorunu üzerinde durarak medyanın bu etkilerinin seçimler özelinde kamuoyuna nasıl yansıdığını araştırmaları, tarihsel bir izlek ve temel kavram ve tartışmalara yer verilerek anlatılıyor. Ve tabii tüm bu geniş çerçevenin Kültürel Çalışmalar araştırmacılarının yürüttüğü çalışmaları nasıl etkilediği sorusu hep gündemde tutularak yapılıyor bu analiz.

Daha sonra bu çalışmaların izinde Kullanımlar ve Doyumlar kuramı, yürütülen araştırmaların detaylı tasviriyle birlikte ele alınıyor. Akabinde Gündem Belirleme Kuramı, 1970'li yıllarla birlikte kitle iletişimi çalışmalarında bakış açısının, medyanın, alıcı davranışlar üzerinde doğrudan etkisinin olmadığı yönünde nasıl değiştiği ele alınıyor.

Son olarak Alımlama ve Kültürel Çalışmalar başlığıyla beraber, Stuart Hall, Roland Barthes, David Morley ve James Lull etrafında yürütülen tartışmalarla birlikte Kültürel Çalışmalar'ın alımlama üzerine söylemlerinin, uzlaşmış ya da muhalif okumalara ve bu okumaların belirli bir toplumun politik veya toplumsal durumla ilişkisine önem vererek yeniden politikleştirmeyi sağladığı temel varsayımı karşımıza çıkıyor.

Sonuç bölümünde ise Kültürel Çalışmalar'ın neden hala güncelliğini koruduğu sorusunun yanıtını dünyadan güncel örnekler eşliğinde alıyoruz;"Arap Baharı, İstanbul'dan Tunus'a, New York'dan Madrid'e, Montreal'den Hong Kong'a gösteriler, meydanların işgali, Indignatos hareketi, Occupy hareketleri...Bu politik kaynama yeni bir olguya tanıklık eder: toplumlarda özerk halk örgütlenmeleri, muhalif ve alternatif grupların girişimleri farklı düzeylerde gerçek bir 'kültürel direniş' ortaya koymaktadır"(231).

Kültürel Çalışmalar'ın neden önemli olduğu sorusuna ise; günümüz toplumlarının çok kültürlü hale gelmiş kimliklerini kavramaya elveriyor olması, şeklinde yanıt alıyoruz.

Kültürel Çalışmalar'ın ortaya çıkışından başlayarak tarihsel bir izlekte odağına aldığı konuların neden ve nasıl odak haline geldiği, hangi konulara nasıl eğildiği detaylı ve uzun tartışmalarla bu kitapta karşımıza çıkıyor. Kültürel Çalışmalar'ın kitle medyasının alımlanmasında bize nasıl bir alan açtığı kültür, sınıf, ideoloji ve medya arasındaki bağı anlamaya nasıl olanak sağladığı sorularının yanıtları yine bu kitapta karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla kendi iddiasını kanıtlayan bu kitap Kültürel Çalışmalar inceleme alanını daha iyi kavrayıp bilgilerini derinleştirmek isteyenler için önemli bir kılavuz niteliği taşıyor.

Kaynakça

Bourse, M. ve Yücel, H., (2017). Kültürel Çalışmaları Anlamak, Halime Yücel (çev.), İstanbul: İletişim.

Hall, Stuart, (1990). "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities", The Humanities as Social Technology, October, Vol. 53, (Summer, 1990), s. 11-23.

Hall Stuart, (1973). *Encoding and Decoding in The Television Discourse*, Centre for Cultural Studies, University of Birmingham.

Larrain, Jorge. (1994). *Ideology and Cultural Identity, Modernity and the Third World Presence*, London: PolityPress.

Turner, Graeme, (2016). *İngiliz Kültürel Çalışmaları, D. Özçetin ve B. Özçetin (çev.)*, Ankara: Heretik Yayınları.